

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΤΜΗΜΑ: ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΜΣ: ΟΡΘΟΔΟΞΗ ΘΕΟΛΟΓΙΑ

ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ: ΠΑΤΕΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ –ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΕΠΙΤΡΟΠΗ: 1) π. ΑΡΙΣΤΑΡΧΟΣ –ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΓΚΡΕΚΑΣ (ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ)

2)κ. ΚΟΡΝΑΡΑΚΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ

3) κ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ –ΓΙΟΥΣΠΑΣΟΓΛΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΣ

Η διδασκαλία του Αγίου Νεκταρίου περί της ασθένειας

Άννα Παπαδοπούλου

ΑΜ : 7230122100018

*Εὐόδωσον Ἰησοῦ μου τὰς τρίβους μου ἰκετεύω,
καὶ εὐθνον Πανοικτίρμον πρὸς τὰς εὐθείας ὁδοῦς σου,
καταύγασον μου τὰς φρένας θεράπευσον τὴν ψυχὴν μου
ὅπως ρυσθῶ τῆς γέεννης πρεσβείας τῆς Σε τεκούσης.*

Ἀγίου Νεκταρίου Κεφαλᾶ¹

¹ Κεφαλᾶ Νεκταρίου, *Κεκραγᾶριον τοῦ Θείου καὶ ἱεροῦ Αυγουστίνου*, εκδ. Λεώνη, Αθήνα, 1910, σ. 177, ποίημα τοῦ ἰδίου.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

«*Ταῦτα ἐντέλλομαι ὑμῖν, ἵνα ἀγαπᾶτε ἀλλήλους*²», αυτά είναι τα λόγια που αναγράφονται στην κεντρική είσοδο του μεγαλύτερου θεραπευτηρίου στην Ελλάδα, στον Ευαγγελισμό. Τα λόγια του Χριστού στην είσοδο δηλώνουν με το πιο ξεκάθαρο τρόπο τη σχέση της χριστιανικής πίστης με το χώρο της ασθένειας. Στον χώρο όπου ο άνθρωπος αναμετράται με τη φυσική φθορά της ανθρώπινης φύσης, εκεί ζυγίζεται περισσότερο και η εντολή του Χριστού.

Όπως όλα τα ζητήματα που επαφίονται της ανθρώπινης φύσης, έτσι και η ασθένεια έχει ένα θεολογικό υπόβαθρο. Παρόλο που η ασθένεια αναφέρεται στην κτιστή φύση του ανθρώπου και η θεολογία στην άκτιστη φύση του Θεού, εντούτοις και οι δύο συναντώνται στη εκάστοτε ιστορική πραγματικότητα, ως υπενθύμιση της αδυναμίας του ανθρώπου και της παντοδυναμίας του Θεού.

Ήταν ιδιαίτερη η πρόκληση να αναλάβω το συγκεκριμένο θέμα σε μία περίοδο όπου η ασθένεια, τα όρια της ιατρικής επιστήμης και της χριστιανικής πίστης φαίνονται να αλληλοκαταργώνται και να διαταράσσονται οι ισορροπίες.

Το πρόσωπο του αγίου Νεκταρίου, και πιο συγκεκριμένα η διδασκαλία του για την ασθένεια, με την οποία έδωσε το θεολογικό του στίγμα στην αντιμετώπισή της, είναι το θέμα που θα απασχολήσει αυτή την εργασία. Η θεολογική του σκέψη λειτουργούσε με διάκριση και εξισορροπητικά απέναντι σε αυτό το ακανθώδες ζήτημα που απασχολεί τον άνθρωπο. Αυτό το διαπίστωσα κατά τη συγγραφή της εργασίας όπου συνειδητοποίησα ότι τα όποια διλήμματα της εποχής δεν υφίσταται όταν

² Ιω., 15,17

υπάρχει η αγιοπνευματική χάρη που φωτίζει την αλήθεια και ελευθερώνει από ανύπαρκτα εντέλει διλήμματα.

Ο άγιος Νεκτάριος έχει καθιερωθεί στη συνείδηση του κόσμου ως ο άγιος της ταπείνωσης αλλά και της υπομονής. Η σχέση του με την ασθένεια καταδεικνύεται μέσα από την προσωπική του στάση, όταν ασθένησε λίγο πριν την κοίμησή του αλλά και στην ποιμαντική, συγγραφική του δραστηριότητα. Ο άγιος Νεκτάριος υπήρξε μία σημαντική αγιολογική, ποιμαντική μορφή του προηγούμενου αιώνα. Το έργο του, υπήρξε πολυποίκιλο, συγγραφικό, ποιμαντικό και παιδαγωγικό. Η προσωπική του ζωή, ο τρόπος που αντιμετώπισε δύσκολες καταστάσεις στην ιεραρχική του κλίση επισφράγισαν την αγιότητά του.

Η προσπάθεια της παρούσας εργασίας είναι να αναδείξει τα βασικά σημεία της διδασκαλίας του αγίου Νεκταρίου για την ασθένεια και να επισημάνει την προσωπική του σφραγίδα στο εν λόγω θέμα.

Η πορεία της εργασίας δεν αντιμετώπισε ιδιαίτερες δυσκολίες στην ανεύρεση υλικού, καθώς υπάρχει αρκετό συγγραφικό υλικό. Η έκδοση των έργων του βοήθησε αρκετά, ενώ σημαντικές είναι και οι αρκετές αγιογραφικές και πατερικές αναφορές στο ζήτημα της ασθένειας και της υγείας.

Η μόνη δυσκολία ενδεχομένως που συνάντησα ήταν ότι το παρόν εκπόνημα υπήρξε προσωπική πρόκληση για ένα θέμα που αγγίζει ευαίσθητες πτυχές ασθένειας-πίστης. Η προσπάθεια της έρευνας να αυτονομηθεί από οποιαδήποτε υποκειμενική προσέγγιση, που αποτελεί εξάλλου και το άγχος κάθε ερευνητή, αλλά και το μεγάλο ζήτημα στη μεθοδολογία της έρευνας, θεωρώ ότι ξεπεράστηκε σε ένα ικανοποιητικό βαθμό στο παρόν έργο.

Τελειώνοντας το σύντομο μου πρόλογο θα ήθελα να ευχαριστώ εκ καρδίας τον επιβλέποντα μου Πανοσιολογιώτατο αρχιμανδρίτη π. Αρίσταρχο-Βασίλειο Γκρέκα, που μου ανέθεσε το συγκεκριμένο θέμα που αποδείχθηκε πραγματικά θησαυρός για την ακαδημαϊκή μου πορεία, καθώς και τους επιβλέποντές μου κ.κ. Κωνσταντίνο Κορναράκη, Γ. Σταύροπουλο – Γιουσπάσογλου για τα εποικοδομητικά τους σχόλια. Η αμέριστη συμπαράστασή του και επίβλεψη του καθ' όλη τη συγγραφική μου πορεία υπήρξε για εμένα πολύτιμη ενίσχυση σε περιόδους που δοκιμάστηκα για τις αντοχές του εν λόγω εκπονήματος.

Πολύτιμη υπήρξε και η αρωγή της κας Βαρβάρας Γιαννακοπούλου η οποία, εκτός από τον χρόνο της, μου διέθεσε και υλικό από το προσωπικό της αρχείο, για την εργασία μου, στην οποία καταθέτω την βαθύτατη ευχαριστία μου. Η πολύχρονη εμπειρία της και ενασχόληση της με τη ζωή και το έργο του αγίου Νεκταρίου, υπήρξε καθοριστική για την πορεία της έρευνας.

Θερμές ευχαριστίες οφείλω και στο προσωπικό της βιβλιοθήκης της θεολογικής σχολής για την αγόγγυστη υποστήριξή του που ξεπέρασε τα όρια της επαγγελματικής τους υποχρέωσης και εξελίχθηκε σε μία προσωπική και αληθινή συμπαράσταση στο έργο μου.

Τέλος, οφείλω μια μεγάλη ευγνωμοσύνη στην οικογένειά μου, στον σύζυγο μου, στα παιδιά μου και στη μητέρα μου, που με τη στάση τους με στήριξαν σε όλη τη πορεία μου. Ο χρόνος που τους στέρησα υπήρξε το προσωπικό μου τίμημα που το εναποθέτω ως ελάχιστο φόρο τιμής στον άγιο Νεκτάριο, που πολλές φορές ένιωσα την παρουσία του στο εγχείρημά μου.

Εις δόξα του Τριαδικού Θεού

με τις ευλογίες του αγίου Νεκταρίου.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή σ. 9

ΜΕΡΟΣ Α΄

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΑΣΘΕΝΕΙΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Η ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΑΣΘΕΝΕΙΑΣ

1. Ορισμός της έννοιας ασθένειας και σημασιολογική διάκρισή της από την νόσο, αρρώστια..... σ. 13
2. Η διάκριση των ασθενειών και ιστορική επισκόπηση της ασθένειας.....σ. 15

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ΑΣΘΕΝΕΙΑ ΣΤΗΝ ΠΑΛΑΙΑ ΔΙΑΘΗΚΗ

1. Η ασθένεια ως έλλειψη δύναμης- σθένους στην Παλαιά Διαθήκη.....σ.22
2. Ο Θεός ως δωρητής της ζωής και ιατρός.....σ. 22
3. Η ασθένεια ως τιμωρία- Διασύνδεση ασθένειας και αμαρτίας.....σ.25
4. Η ασθένεια ως δοκιμασία της πίστης του ανθρώπου και ως παιδαγωγία-
Το παράδειγμα του Ιώβσ.26

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Η ΑΣΘΕΝΕΙΑ ΣΤΗΝ ΚΑΙΝΗ ΔΙΑΘΗΚΗ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΠΑΤΕΡΙΚΗ

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ

1. Η φύση της ασθένειας κατά την πατερική γραμματεία.....σ. 31
2. Η σχέση της ασθένειας με την αμαρτίασ. 36
3. Η ίαση της ασθένειας και ο Χριστός ως ιατρός.....σ. 39
4. Η ίαση της ασθένειας στα Ευαγγέλια- Η σύνδεση της ίασης με την πίστη.....σ.41

ΜΕΡΟΣ Β΄

Ο ΑΓΙΟΣ ΝΕΚΤΑΡΙΟΣ ΚΑΙ Η ΑΣΘΕΝΕΙΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΒΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Ο Βίος του αγίου Νεκταρίου.....σ.43

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΤΗΝ ΑΣΘΕΝΕΙΑ

1. Το υπόβαθρο της θεώρησης του αγίου Νεκταρίου για την ασθένεια
 - 1.1 Ο άνθρωπος ως ψυχοσωματική οντότητα.....σ. 50
 - 1.2 Οι φιλοσοφικές και θεολογικές επιδράσεις της εποχής του.....σ.53

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΗΘΙΚΗ ΝΟΣΗΣΗ

1. Ηθική και πνευματική νόσηση – η απιστία ως νόσηση.....σ. 55
2. Ηθική νόσηση του γνωστικού.....σ. 61
3. Ηθική νόσηση του θυμικού-βουλητικού.....σ.63
4. Ηθική νόσηση του θυμικού-συναισθηματικού.....σ.65
5. Ηθική νόσηση του επιθυμητικού.....σ. 67

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΚΕΝΤΡΙΚΑ ΣΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΣΘΕΝΕΙΑ

1. Η ασθένεια και η σχέση με τον συνάνθρωπο.....σ. 69
2. Η ζωοποιός δύναμη του Θεού και η ασθένεια.....σ. 71
3. Η ασθένεια ως παιδαγωγία.....σ.72
4. Η ασθένεια ως δοκιμασία της πίστης.....σ.75

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ
Η ΙΑΣΗ ΤΗΣ ΑΣΘΕΝΕΙΑΣ

1. Ο Χριστός ως ιατρός.....σ. 78
2. Ασθένεια και ιατρική επιστήμη.....σ.84

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ
ΑΣΘΕΝΕΙΑ ΚΑΙ ΠΟΙΜΑΝΤΙΚΗ

1. Η ποιμαντική του στάση απέναντι στην ασθένεια στις επιστολές του προς τις μοναχές της Ι.Μ. Αγίας Τριάδας Αιγίνηςσ.87
 2. Η διαποίμανση των ασθενούντων.....σ.96
 3. Η προσωπική του στάση απέναντι στην ασθένεια στο τέλος της ζωής του.....σ.99
- ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....σ. 102**
- ΠΗΓΕΣ –ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ- ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....σ. 105**

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

PG: Patrologia Graeca

χ.ε.: χωρίς εκδότη

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο άγιος Νεκτάριος υπήρξε μία σημαντική αγιολογική μορφή του προηγούμενου αιώνα που σφράγισε με την παρουσία του αρκετούς τομείς της ελληνικής ιστορικής πραγματικότητας. Πέρα από την αγιοκατάταξή του και την καθιέρωσή του στην συνείδηση των πιστών ως αγίου, η πορεία του υπήρξε καθοριστική από ποιμαντικής και συγγραφικής σκοπιάς.

Η διαδρομή του από τη γενέτειρά του, τη Σηλυβρία της Ανατολικής Θράκης μέχρι τη Ριζάρειο Εκκλησιαστική Σχολή και εντέλει την ιερά μονή της Αγίας Τριάδος στην Αίγινα την οποία και επανίδρυσε, χαρακτηρίζεται, πέρα από τη προσωπική του στάση, από ένα πλούσιο συγγραφικό και ποιμαντικό έργο που σκοπό είχε την αρωγή και την διαποίμανση του ανθρώπου με απώτερο στόχο την εν Χριστώ σωτηρία του.

Στο πλαίσιο αυτό, ο άγιος υπήρξε ιδιαίτερα υποστηρικτικός στο ζήτημα της ασθένειας. Η ασθένεια εξάλλου αποτελεί πεδίο δοκιμασίας του ανθρώπου στην κοσμική πραγματικότητα που απαιτεί πνευματικά και ψυχικά εφόδια προκειμένου να μην υπεισέλθει το στοιχείο της απελπισίας. Ο άγιος ήταν γνώστης όλων των πνευματικών και ψυχικών πειρασμών που προκαλεί η ασθένεια, καθώς και ο ίδιος ήταν φιλάσθενος αλλά και πάντα ήταν παρών στις πολυποίκιλες ανάγκες του ποιμνίου του. Αφουγκραζόταν κυριολεκτικά τις ανάγκες των ανθρώπων και προσπαθούσε με την έμπρακτη παρουσία του να τις προοικονομήσει. Ανέπτυξε ένα συγγραφικό έργο που εστιάζεται κυρίως γύρω από τον άνθρωπο ως ψυχοσωματικό ον, προσπαθώντας να εντρυφήσει, να ενδοσκοπήσει τον εσωτερικό του κόσμο. Εκκινώντας από την εσωτερικότητα του ανθρώπου και από τα πάθη του, καταλήγει στον τρόπο που αυτά εκδηλώνονται και εξωτερικεύονται ως κοινωνικές συμπεριφορές.

Η σωματική και πνευματική ασθένεια προσεγγίζεται από τον άγιο Νεκτάριο αγιοπατερικά κατά πρώτο λόγο. Η ασθένεια είναι το αποτέλεσμα της

πτώσης του ανθρώπου από την παραδεισεία κατάσταση, στην οποία ο Θεός δημιούργησε τον άνθρωπο υγιή χωρίς την επίδραση της φθοράς, χρονικής και υλικής. Η αποκοπή του ανθρώπου από το θέλημα του Θεού και η μεταπτωτική του πορεία, υπήρξε η γενεσιουργός αιτία της εισόδου της ασθένειας και της φθοράς στον άνθρωπο. Ωστόσο, ο Θεός μέσω των νοητικών δυνατοτήτων του ανθρώπου αλλά και των στοιχείων της φύσης, χάρισε στον άνθρωπο τη δυνατότητα να αντιμετωπίζει και να αποκρούει σε ένα βαθμό τις φθοροποιές δυνάμεις. Μία έκφανση αυτής της δυνατότητας είναι και η ιατρική επιστήμη, την οποία ο άγιος Νεκτάριος την αποδέχεται ως υποστηρικτικό παράγοντα στον αγώνα του ανθρώπου. Ο πρωταρχικό όμως παράγοντας στην αντιμετώπιση των ασθενειών είναι ο ίδιος ο Θεός. Ως δημιουργός του ανθρώπου αλλά και όλης της κοσμικής δημιουργίας, είναι ο κατεξοχήν εγγυητής και παραστάτης του ανθρώπου. Σε Αυτόν αναπέμπεται πρωταρχικά το αίτημα, η ικεσία για ίαση και θεραπεία. Εξάλλου, η εσχατολογική προοπτική της χριστιανικής ζωής σχετικοποιεί κατά πολύ τις παρούσες δυσκολίες και δοκιμασίες, παρέχοντας μια ουσιαστική ελπίδα και αναπέμποντας στη βασιλεία του Θεού. Εγγύηση αποτελεί το πρόσωπο του Χριστού και η αναστάσιμη μορφή Του.

Η δομή της εργασίας στηρίζεται αρχικά σε δύο μέρη. Στο πρώτο μέρος προσεγγίζεται η έννοια της ασθένειας γενικά, και εν συνεχεία θεολογικά. Ενώ στο δεύτερο μέρος, υπεισέρχεται η μορφή του αγίου Νεκταρίου και η διδασκαλία του στο εν λόγω ζήτημα.

Ειδικότερα, το πρώτο μέρος αποτελείται από τρία κεφάλαια. Στο πρώτο γίνεται μία προσπάθεια να αναλυθεί η έννοια της ασθένειας, ετυμολογικά και εν συνεχεία να διακριθούν οι μορφές της, σε πνευματικές, ψυχικές και σωματικές ασθένειες. Λόγω της πληθώρας των στοιχείων που πρέπει να αναλυθούν, ειδικά στην ιστορική αναδρομή της ασθένειας και της αντιμετώπισής της, επιλέχθηκαν βασικοί σταθμοί της ιστορίας της ιατρικής επιστήμης για λόγους οικονομίας.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, αναλύεται η έννοια της ασθένειας όπως αυτή εντοπίζεται μέσα στη Παλαιά Διαθήκη, εστιάζοντας στις βασικότερες πλευρές της θέασής της. Ιδιαίτερη σημασία δίδεται στο βιβλίο του Ιώβ αναφορικά με τα αίτια της ασθένειας στην εποχή της Παλαιάς Διαθήκης.

Το τρίτο κεφάλαιο προσεγγίζει το θέμα όπως καταδεικνύεται μέσα από τα Ευαγγέλια. Η αλλαγή της θεώρησης της έννοιας της ασθένειας καταδεικνύεται μέσα από τις θαυματουργές ιάσεις του Χριστού ο οποίος είναι κατεξοχήν ιατρός σωματικών και πνευματικών παθήσεων. Η έννοια της πίστης ως απαραίτητο στοιχείο της ίασης ανιχνεύεται στα κείμενα για να καταδειχθεί ως προαπαιτούμενο τις περισσότερες φορές για την ίαση.

Το δεύτερο μέρος της παρούσας εργασίας εστιάζεται στο κυρίως θέμα που αφορά τον άγιο Νεκτάριο και τη διδασκαλία του για την ασθένεια. Εκκινώντας από τον βίο του, συνεχίζουμε με το υπόβαθρο της θεολογικής σκέψης του αγίου Νεκταρίου που έγκειται σε δύο πτυχές. Η μία αφορά τον άνθρωπο ως ψυχοσωματική ενότητα ενώ η δεύτερη πτυχή αφορά το γενικότερο πλαίσιο, φιλοσοφικό και θεολογικό, της εποχής του που τον επηρέασε.

Το τρίτο κεφάλαιο του δεύτερου μέρους εστιάζει στην ηθική νόσηση, έναν όρο που χρησιμοποιεί ο άγιος Νεκτάριος, για να καταδείξει την πνευματική ασθένεια. Η ανάλυση που ακολουθείται είναι με βάση το βιβλίο του «Γνώθι σεαυτόν» που στηρίζεται στη τριμερή διάκριση της ψυχής όπως θα δούμε αναλυτικότερα στο εν λόγω κεφάλαιο.

Το τέταρτο κεφάλαιο αποτελείται από σταχυολογημένα σημεία της θεολογικής του διδασκαλίας στο ζήτημα κυρίως των αιτιών της ασθένειας αλλά και της σχέσης της με τον Θεό και τον συνάνθρωπο, όπως αυτά καταδεικνύονται με την αναλυτική μέθοδο των συγγραμμάτων του και την αποδελτίωσή τους. Οι κεντρικές θέσεις αφορούν την ασθένεια σε σχέση με τον συνάνθρωπο, με τη ζωοποιό δύναμη του Θεού, την ασθένεια ως παιδαγωγία αλλά και ως δοκιμασία της πίστης.

Το πέμπτο κεφάλαιο ασχολείται με την ίαση της ασθένειας που αφορούν τον ρόλο του Χριστού ως ιατρού, καθώς και το ρόλο της ιατρικής επιστήμης.

Στο τελευταίο κεφάλαιο, εντάσσεται η ποιμαντική του αγίου Νεκταρίου σχετικά με την νόσο. Εφαρμόστηκε η αναλυτική μέθοδος των επιστολών του προς τις μοναχές της Ι.Μ. Αγίας Τριάδος Αιγίνης, από τις οποίες αντλήθηκε πολύτιμο υλικό. Παρατάσσονται ημερολογιακά όλες όσες αφορούν το θέμα της εργασίας. Το έτερο σύγγραμμα στο οποίο βασίστηκε το εν λόγω κεφάλαιο είναι το σύγγραμμα της Ποιμαντικής του αγίου Νεκταρίου. Το ζήτημα της αρωγής και συμπαράστασης του ποιμένα στον ασθενή επιλέχθηκε να εξεταστεί στο τέταρτο κεφάλαιο που ασχολείται με τα βασικά σημεία της θεολογικής διδασκαλίας του αγίου Νεκταρίου. Στην τελευταία ενότητα του κεφαλαίου εξετάζεται η προσωπική στάση του αγίου όταν ήρθε αντιμέτωπος με την ασθένεια πριν από την κοίμησή του. Επιλέχθηκε να εξεταστεί στο συγκεκριμένο κεφάλαιο διότι θεωρούμε ότι η προσωπική στάση του ποιμένα και η ταύτιση διδασκαλίας και έργου είναι μείζονος σημασίας για την αποδοχή της στη συνείδηση των πιστών, πέραν βεβαίως της θεολογικής της ορθότητας.

Η εργασία ολοκληρώνεται με τα συμπεράσματα του επιλόγου όπου γίνεται μία σφαιρική θεώρηση της παρούσας εργασίας, καταδεικνύοντας τα βασικά σημεία της έρευνας.

ΜΕΡΟΣ Α΄

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΑΣΘΕΝΕΙΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Η ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΑΣΘΕΝΕΙΑΣ

1. Ορισμός της έννοιας ασθένειας και σημασιολογική διάκρισή της από την νόσο, αρρώστια.

Προκειμένου να προσεγγιστεί το θέμα της έννοιας της ασθένειας και των πτυχών της, είναι χρήσιμο να γίνουν κάποιες ιδιαίτερες επισημάνσεις όσον αφορά τον ορισμό και την ετυμολογία της έννοιας.

Ως ασθένεια ετυμολογικά νοείται η έλλειψη σθένους ή ρώμης, ενώ στα περισσότερα σύγχρονα λεξικά αντί ορισμού της, δίνονται συνώνυμες λέξεις όπως νόσος, αρρώστια³. Επίσης, μπορεί να οριστεί και ως η διαταραχή της κανονικής λειτουργίας ενός ζωντανού οργανισμού. Στο λεξικό της αρχαίας ελληνικής γλώσσας LiddelScott (Κωνσταντινίδου) παρατηρούμε ότι και κατά την αρχαία περίοδο υπήρχε η ίδια εννοιολογική προσέγγιση, αφού νοείται ως η έλλειψη δυνάμεως, ατονία, έλλειψη εντελούς υγείας, η ύπαρξη νοσηρότητας. Στο ετυμολογικό λεξικό της αρχαίας γλώσσας του Σταματάκου διαπιστώνεται μία ευρεία έννοια της λέξης ασθένειας, η λέξη ασθενώ προέρχεται από το στερητικό -α και τη λέξη σθένος, σημασιολογικά είναι 1) η έλλειψη σθένους ,δύναμης 2) οι πτωχοί, αδύναμοι οικονομικά, οι άποροι («ασθενεστέροι», λέξη που σημασιολογικά χρησιμοποιείται μέχρι και τις μέρες μας) 3) ο άνευ σημασίας, άσημος, ασήμαντος πχ. «ασθενής σεισμική δόνηση»⁴. Στο ίδιο λεξικό η συναφής έννοια της αρρώστιας, που προέρχεται από το στερητικό -α και το -

³ Γούτσου Διονύση, *Χαρτογραφώντας το σημασιολογικό πεδίο της ασθένειας στα Ελληνικά*, περιοδ. Γλωσσολογία, 22 (2014), σ. 4.

⁴ Σταματάκου Ιωάννη, *Λεξικόν της αρχαίας ελληνικής γλώσσας*, εκδ. Βιβλιοπρομηθευτική, Αθήνα, 1999, σ. 184.

ρώνυμι, ορίζεται ως άνευ σθένους, ο αδρανής⁵, ενώ στο αναρρώνω δίδεται και πνευματική θέαση της έννοιας ως ανάκτηση ψυχικών δυνατοτήτων⁶. Όσον αφορά την έννοια της νόσου, ορίζεται ως 1) ασθένεια, μεταφορικά και ως θλίψη, 2) ασθένεια του νου, δηλαδή παραφροσύνη, 3) όλεθρος⁷. Επίσης, στην αρχαία ελληνική γραμματεία συνυφαίνεται η ασθένεια και με την ηθική έννοια της, καθώς στον Πλάτωνα ασθένεια είναι και η αδυναμία της ανθρώπινης φύσης⁸ εν γένει.

Συνοψίζοντας, η ασθένεια είναι η έλλειψη σθένους ή η ύπαρξη νοσηρότητας στον άνθρωπο ο οποίος ως ψυχοσωματική οντότητα νοσεί. Τα συνώνυμα της ασθένειας όπως η αρρώστια και η νόσος, εκ πρώτης άποψης δύναται να ομοιάζουν πανομοιότυπα, ωστόσο ενυπάρχουν σημασιολογικές διαφορές. Υπάρχει δηλαδή μία σημασιολογική διάκριση στις έννοιες αρρώστια⁹, ασθένεια και νόσος η οποία και τις διαφοροποιεί. Αυτή η διαφοροποίηση έγκειται στην ακραιφνή γλωσσολογική της προσέγγιση, ωστόσο κρίνεται αναγκαία να διατυπωθεί, καθώς παρατηρείται κατά τη γνώμη μας, μια ουσιώδης διαφοροποίηση που πρέπει να επισημανθεί. Η αρρώστια οριοθετείται στο πλαίσιο της βίωσης μιας προσωπικής κατάστασης, η ασθένεια ως μία γενική κατάσταση με κοινωνικό αντίκτυπο και η νόσος ως μια ιατρική πτυχή της ασθένειας¹⁰. Η ασθένεια συνδέεται λοιπόν με τον κοινωνικό ρόλο της αρρώστιας ή της νόσου σε διάφορες εκφάνσεις της ζωής ενός ατόμου δηλαδή

⁵ Σταματάκου Ιωάννη, *Λεξικόν της αρχαίας ελληνικής γλώσσης*, εκδ. Βιβλιοπρομηθευτική, Αθήνα, 1999, σ. 180.

⁶ Σταματάκου Ι., *Λεξικόν της αρχαίας ελληνικής γλώσσης*, εκδ. Βιβλιοπρομηθευτική, Αθήνα, 1999, σ. 101.

⁷ Σταματάκου Ι., *Λεξικόν της αρχαίας ελληνικής γλώσσης*, εκδ. Βιβλιοπρομηθευτική, Αθήνα, 1999, σ. 658.

⁸ Λεξικό LiddellScott, Κωνσταντινίδη, σ. 405.

⁹ Η διάκριση αυτή μπορεί να παραλληλιστεί με τη γνωστή τριχοτομία στα αγγλικά ανάμεσα στις λέξεις *illness*, *sickness* και *disease*, που αντιστοιχούν στη λειτουργική πτυχή της ασθένειας (η εμπειρία του να είσαι άρρωστος), την κοινωνική πτυχή (αυτό που κοινωνικά εκτιμάται ως ασθένεια) και την παθολογική της πτυχή (αυτό που οι ειδικοί διαγιγνώσκουν και θεραπεύουν δηλαδή η έννοια της νόσου). Susser Mervyn, "The uses of social science in medicine", *The Lancet*, 284(7357), 1964, σ. 426.

¹⁰ Γούτσου Δ., «Χαρτογραφώντας το σημασιολογικό πεδίο της ασθένειας στα Ελληνικά», *περιοδ. Γλωσσολογία*, 22 (2014), σ. 13.

έχει μία κοινωνική λειτουργία που υπερβαίνει τα όρια του προσωπικού. Αυτό έχει μία ιδιαίτερη σημασία για την προσέγγιση του θέματος από θεολογικής πλευράς. Η προσέγγιση δηλαδή της έννοιας της ασθένειας, από καθαρά γλωσσολογική πλευρά, έχει κοινωνιολογική προοπτική και για το θέμα μας θεολογική πτυχή. Η κοινωνική της πτυχή διανοίγει τον ορίζοντα της έννοιας από το καθαρό ατομικό επίπεδο σε διαπροσωπικό και δι-υποκειμενικό, αφορά την σχέση μεταξύ των ανθρώπων, αλλά και του ανθρώπου με τον Θεό, κτιστού – άκτιστου. Η γλωσσολογική αυτή διάσταση της έννοιας είναι το εφαλτήριο για την θεολογική της προσέγγιση, αφού όπως θα δειχθεί διαδραματίζει καίριο ρόλο στη κοσμική πορεία του ανθρώπου.

2. Η διάκριση των ασθενειών και ιστορική επισκόπηση της ασθένειας

Κατανοώντας τις ετυμολογικές και εννοιολογικές προεκτάσεις της έννοιας της ασθένειας, γίνεται αντιληπτό ότι η έλλειψη σθένους, η αδυναμία, δύναται να αναφέρεται τόσο στη σωματική ανθρώπινη διάσταση όσο και στην ψυχική και πνευματική. Η μεν πρώτη είναι συνήθως αντικείμενο της ιατρικής επιστήμης όπου η ασθένεια προσεγγίζεται μονιστικά ως διαταραχή της φυσιολογικής σωματικής λειτουργίας. Στην πνευματική και ψυχική όμως διάσταση υπεισέρχονται πολλοί παράγοντες που καθιστούν αναγκαίο εκτός της ιατρικής, ψυχιατρικής επιστήμης και τη συνδρομή άλλων επιστημών, όπως της ψυχολογίας αλλά και της θεολογίας μέσω της ποιμαντικής της λειτουργίας αλλά και της ψυχοθρησκευολογίας.

Σύμφωνα με τον Πλάτωνα η ασθένεια είναι η ασυμμετρία μεταξύ ψυχής και σώματος. Η έλλειψη ισορροπίας σε αυτά τα δύο στοιχεία, στην ύλη και στο πνεύμα, δημιουργούν μία νοσηρότητα στον ανθρώπινο οργανισμό, που μπορεί να εκτείνεται από την αμάθεια, όταν ενδιαφέρεται μόνο για την ενδυνάμωση του σώματος, μέχρι την ασθένεια, που προκαλείται από την εξάντληση του σώματος από την έλλειψη συντήρησής του. Ο υγιής άνθρωπος είναι ο έμμετρος άνθρωπος, αυτός που διαφυλάσσει την αρμονία και την ισορροπία των

στοιχείων του¹¹. Το μέτρο ή η αρμονία λοιπόν καθορίζει την υγεία στον άνθρωπο που αν και δυαλιστικά κατά τον Πλάτωνα, ωστόσο προσεγγίζεται σαν ψυχοσωματική οντότητα. Είναι φανερό ότι μπορούν να παρατηρηθούν κοινά στοιχεία και με την αριστοτελική άποψη περί μεσότητας που ακολουθεί ο Σταγειρίτης φιλόσοφος. Η αρχή της μεσότητας του Αριστοτέλη πρεσβεύει ότι η μέση οδός οδηγεί στην αρετή και στην ευημερία, ενώ τα άκρα, δηλαδή η υπερβολή και η έλλειψη, οδηγούν στην κακία, βρίσκει εφαρμογή σε όλα τα πεδία της ανθρώπινη ζωής όπως της υγείας¹². Με αυτή τη θεώρηση η μεσότητα οδηγεί στην υγεία και σε αυτό το σημείο μπορεί να διαπιστωθεί μία σύγκλιση των απόψεων με την πατερική θεολογία. Πλατωνική- αριστοτελική σκέψη και πατερική διδασκαλία εφορμώμενοι βέβαια από άλλες αφετηρίες και στηριζόμενοι οι μεν σε φιλοσοφικές παραδοχές οι δε στην υπερφυσική, φυσική αποκάλυψη του Θεού, συγκλίνουν στην μεσότητα και στην έλλειψη υπερβολών για την υγεία. Η ενδυνάμωση του πνεύματος αλλά και η φροντίδα του σώματος ως ναός του αγίου Πνεύματος είναι στοιχεία της πατερικής θεολογίας που μας καθοδηγούν για την οριοθέτηση της έννοιας της υγείας. Ο Μ. Βασίλειος αναφέρει χαρακτηριστικά ότι κανείς δεν έχει δικαίωμα να αχρηστεύει το σώμα του ούτε με την ένδεια ούτε με την απραξία ούτε με την παραμέλησή του¹³.

¹¹ Κωνσταντινίδη Ανέστη, *Μέγα Λεξικό της Ελληνικής Γλώσσας*, τ. Α', εκδ. Κωνσταντινίδη, Αθήνα, 1901, σ. 405 αναφορά στον Πλάτωνα, *Τιμαίος*, 87-88C «ότι ψυχὴν Ἰσχυράν καὶ πάντη μεγάλην ἀσθενέστερου καὶ ἐλαττον εἶδος ὅταν ὀχὴ, καὶ ὅταν αὐτουναντίον συμπαγήτον τούτω, ὃν καλὸν ὅλον τό ζῶον» (μτφρ. ωστόσο, ὅταν μια ισχυρὴ καὶ μεγαλειώδης ψυχὴ προσλάβει σχετικὰ ἀδύναμη καὶ μικροκαμωμένη σωματικὴ μορφή) Β. Κάλφας, Πλάτων, *Τιμαίος*, εκδ. Εστία, Αθήνα, 2013, σ. 322. Επίσης, η ασθένεια ως αδυναμία της ανθρώπινης φύσης συναντάται και στον Αριστοτέλη, «ἢ γὰρ παιδιὰ ἄνεσις ἐστίν, εἴπερ ἀνάπαυσις· τῶν δὲ πρὸς ταύτην ὑπερβαλλόντων ὁ παιδιώδης ἐστίν. ἀκρασίας δὲ τὸ μὲν προπέτεια τὸ δ' ἀσθένεια» σε μετάφραση του Δ. Λυπουρλή, το ἕνα εἶδος της ακράτειας εἶναι η παρορμητικότητα, το ἄλλο η αδυναμία, Αριστοτέλης, *Ἠθικά Νικομάχεια*, Βιβλίο Η', 1150b.

¹² «Διὰ τί αἱ μεγάλαὶ ὑπερβολαὶ νοσῶδεις; ἢ ὅτι ὑπερβολὴν ἢ ἔλλειψιν ποιοῦσιν; τοῦτο δὲ ἦν ἡ νόσος. Διὰ τί [δὲ] τὰς νόσους ὑγιάζουσιν πολλάκις, ὅταν πολὺ ἐκστῆ τις; καὶ ἐνίων ἰατρῶν τοιαύτη ἡ τέχνη· ὑπερβολαῖς γὰρ ἰώνται οἶνου ἢ ὕδατος ἢ ἄλμης ἢ σίτου ἢ λιμοῦ. ἢ ὅτι ἐναντία ἀλλήλοις τὰ τὴν νόσον ποιοῦντα· εἰς τὸ μέσον οὖν ἄγει θάτερον ἐκάτερα.» Αριστοτέλης *Φυσικά Προβλήματα*, Α. ΟΣΑ ΙΑΤΡΙΚΑ, 859^α.

¹³ «Οἱ ὑπὸ πονηρῶν τρεφόμενοι λόγων (ἐπ' ὠφελείᾳ τῶν ψυχῶν) λιμῶ παραδίδονται. Ἡ γὰρ ἔνδεια τοῦ πρὸς τὸ κακὸν ἐφοδιάζοντος αὐτοῦς διδασκάλου ἀφορμὴ πρὸς εὐεξίαν

Η πρώτη ορθολογιστική προσέγγιση της ασθένειας ανιχνεύεται στον Ιπποκράτη τον 5^ο π.Χ. όπου θεωρεί την ασθένεια ως έλλειψη ισορροπίας των «χυμών» που αποτελούν την υλική υπόσταση του ανθρώπου. Η «θεωρία των χυμών» του Ιπποκράτη επηρέασε την ιατρική επιστήμη για πολλούς αιώνες, μέχρι και τον μεσαίωνα, και θεμελιώνεται στους τέσσερις χυμούς που αποτελούν το ανθρώπινο σώμα, αίμα, φλέγμα, ξανθή χολή, μαύρη χολή¹⁴ και οι οποίοι εκκρίνονται από τα βασικά ανθρώπινα όργανα, καρδιά, εγκέφαλο, ήπαρ και σπλήν, αντίστοιχα¹⁵. Η αναλογία στους χυμούς δημιουργούσε και διαμόρφωνε διαφορετικούς χαρακτήρες ανθρώπων, τον φλεγματικό, τον αιματώδη, τον χολώδη και τον μελαγχολικό, γεγονός που πηγάζει από τα φιλοσοφικά ερείσματα του Ιπποκράτη για στενή σχέση ψυχής και σώματος. Η σωστή αναλογία των χυμών, ανάλογα τον χαρακτήρα, σημαίνει υγεία ενώ η υπερβολή ή η έλλειψη σε αυτούς τους χυμούς οδηγεί σε παθολογία. Στο πλαίσιο της ιατρικής άσκησης, εισήγαγε την έννοια της πρόληψης και της εξατομικευμένης ιατρικής προσέγγισης, θεωρώντας ότι η διατήρηση της υγείας είναι θέμα ισορροπίας του οργανισμού με τον κόσμο, το περιβάλλον, ενώ ο κάθε οργανισμός αντιδρά διαφορετικά σε κάθε ασθένεια ανάλογα τον τύπο του¹⁶.

Από την εποχή του Ιπποκράτη και τη θεωρία των χυμών που επηρέασε βαθιά την ιατρική σκέψη, το επόμενο μεγάλο βήμα στην φιλοσοφία της ιατρικής επιστήμης, γίνεται τον 18ο αιώνα όπου και πάλι ο ορθολογισμός κινεί τα νήματα

τῶν ψυχῶν καὶ σωτηρίαν γίνεται.» Μ. Βασιλείου, *Ἑρμηνεία στὸν προφῆτη Ἡσαΐα*, PG 30,289. Μάλιστα, στο ίδιο κείμενο αναφέρεται άμεσα στην αρχή της μεσότητας ως ενδεικτική της χριστιανικής ηθικής «Κατὰ ταῦτα δὴ καὶ περὶ τοῦ καλοῦ ἔστι διανοεῖσθαι, ὅτι τὸ ἀληθινῶς καλὸν τὸ ἐν τῇ ψυχῇ σύμμετρόν ἔστι κατ' ἀρετὴν διακειμένη· μεσότης γὰρ καὶ σύμμετρία τις ἢ ἀρετὴ· αἱ δὲ ἐφ' ἑκάτερα τὴν ἀρετὴν ἐκβαίνουσαι ὑπερβολαὶ καὶ ἐλλείψεις, ἀμετρία καὶ αἴσχος», PG30, 174.

¹⁴ Καλαχάνη Κωνσταντίνου, Πάνου Ευαγγελία, Μανιμάνη Βασιλείου, Κωστίκα Ιωάννη, *Από τα στοιχεία του ανθρώπου στα στοιχεία του Σύμπαντος*, Επιστημονική Ημερίδα: Φιλοσοφία, Φυσικές Επιστήμες, Βιοηθική Πανεπιστήμιο Αθηνών, 12/11/2014.

¹⁵ Είναι εμφανές η αντιστοιχία με τα τέσσερα βασικά συστατικά του κόσμου, πυρ, αήρ, ύδωρ και γη, Αυτός ο συσχετισμός έχει το έρεισμά του στην αρχαία πεποίθηση ότι ο άνθρωπος είναι κατασκευασμένος σε αντιστοιχία με το σύμπαν. Boulogne J, "Medical myths and notions in Ancient Greece", *Med Nowozytna*, 2001, 8 (2) σ. 33-52.

¹⁶ Παπαδάτου Δανάη, Αναγνωστόπουλου Φώτιος, *Η ψυχολογία στον χώρο της υγείας*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 2012, σ. 5.

για μία νέα φιλοσοφική προσέγγιση του ασθενή. Ανακαλύπτονται οι μικροοργανισμοί και η θεωρία των χυμών μπαίνει στο περιθώριο, καθώς οι μικροοργανισμοί θεωρούνται οι υπαίτιοι για τις παθολογίες του ανθρώπινου οργανισμού. Η ιατρική επιστήμη δημιουργεί ένα νέο μοντέλο προσέγγισης το βιοιατρικό μοντέλο. Σύμφωνα με αυτό, όλες οι ασθένειες έχουν τα αίτια τους έξω από τον έλεγχο των ατόμων, δηλαδή δεν υπάρχει καμία σχέση ψυχικής και σωματικής ασθένειας, ούτε η ψυχολογία επηρεάζει τη σωματική υγεία του ατόμου. Αυτό το μοντέλο που κυριαρχεί μέχρι και σήμερα, φιλοσοφικά έχει τις ρίζες τους στον καρτεσιανό δυισμό. Σύμφωνα με τον Γάλλο φιλόσοφο Καρτέσιο, η ψυχή και το σώμα δεν έχουν σχέση μεταξύ τους, καθώς αποτελούν διαφορετικά συστατικά του ανθρώπου χωρίς αλληλεπιδράσεις. Ο ορθολογισμός του 17^{ου} -18^{ου} αιώνα καθόριζε μια καθαρά γραμμική σχέση αιτίου αποτελέσματος. Η ασθένεια έχει ένα συγκεκριμένο αίτιο το οποίο πρέπει να ανιχνευθεί στο σώμα για να μπορέσει να βρεθεί η θεραπεία και να διορθωθεί η δυσλειτουργία. Η μελέτη του ανθρώπινου σώματος, που ακολουθούσε τα επόμενα χρόνια, οδήγησε σε σημαντικά ιατρικά επιτεύγματα τα οποία ενίσχυσαν αυτή τη φιλοσοφική προσέγγιση.

Ωστόσο, το βιοιατρικό μοντέλο δέχθηκε την κριτική που του αναλογούσε από το βιοψυχοκοινωνικό μοντέλο υγείας που εμφανίστηκε τον 20^ο αιώνα.¹⁷ Για παράδειγμα η αδυναμία του βιοιατρικού μοντέλου να δώσει απαντήσεις στις ψυχοσωματικές ασθένειες, στις διαφοροποιήσεις των εκδηλώσεων των διαφόρων ασθενειών στον κάθε ασθενή, όπως είναι ο πόνος. Επίσης, η διαφορετική πορεία αποκατάστασης των ασθενών, όταν εφαρμόζεται η ίδια θεραπεία, δημιούργησαν εύλογα ερωτήματα στην ιατρική επιστημονική κοινότητα. Το βιοψυχοκοινωνικό μοντέλο θεωρεί ότι η ασθένεια οφείλεται στην έλλειψη ισορροπίας σε όλα τα επίπεδα που επηρεάζουν τον άνθρωπο, οργανικά,

¹⁷ Παπαδάτου Δ., Αναγνωστόπουλου Φ., *Η ψυχολογία στον χώρο της υγείας*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 2012, σ. 7.

ψυχολογικά, κοινωνικά και περιβαλλοντολογικά¹⁸. Με αυτό τον τρόπο η έννοια της υγείας και της ασθένειας σχετικοποιείται και αποκτούν μία δυναμικότητα ως έννοιες και μια έντονη μεταβλητότητα, καθώς δεν επηρεάζονται μόνο από εξωγενείς παράγοντες όπως είναι π.χ. οι μικροοργανισμοί. Η ψυχολογία του ατόμου, το κοινωνικό και φυσικό περιβάλλον είναι ικανά να διαταράξουν την ισορροπία του ανθρώπινου οργανισμού και να δημιουργήσουν μια παθογένεια¹⁹. Αυτή η παθογένεια αντιμετωπίζεται από το νέο αυτό μοντέλο, όχι καθαρά ιατρικά, αλλά ολιστικά, δίνοντας βάση τόσο στη ψυχολογία όσο και στα γενικότερα κοινωνικά και περιβαλλοντολογικά αίτια. Μάλιστα, κάθε ασθένεια θεωρείται ψυχοσωματική ή σωματοψυχική, αφού υπάρχει άρρηκτη σχέση ψυχής και σώματος. Οι ψυχοσωματικές ασθένειες έχουν την αφετηρία τους σε ψυχολογικούς παράγοντες που επηρεάζουν τη σωματική υγεία π.χ. άγχος, ενώ οι σωματοψυχικές αφορούν σωματικές που επηρεάζουν την ψυχολογία του ατόμου π.χ. οι ημικρανίες που δημιουργούν εκνευρισμό.

Όσον αφορά την ψυχική ασθένεια, η σύγχρονη ιατρική επιστήμη προσεγγίζει την ασθένεια με τρεις τρόπους που αντιστοιχούν σε τρεις θεωρίες προσέγγισης της ψυχικής νόσου. Ο πρώτος τρόπος είναι το βιοιατρικό πρότυπο που αναφέρεται στις μορφές αυτές προσέγγισης και αναζήτησης των αιτιών στις ψυχικής νόσου σε οργανικούς παράγοντες όπως στην ανατομία του νευρικού συστήματος, στη νευροφυσιολογία, στη γενετική και στη βιοχημική σύσταση του οργανισμού. Με βάση το ιατρικό πρότυπο έχουν αναπτυχθεί οι βιολογικές θεωρίες οι οποίες έχουν σαν κοινό στοιχείο την προσπάθεια ανακάλυψης βιολογικού υποστρώματος στην εμφάνιση ψυχολογικών διαταραχών²⁰. Παρόλο ότι μέχρι σήμερα έχουν τεκμηριωθεί διάφορες βιολογικές αλλαγές στο κεντρικό νευρικό σύστημα ασθενών με ψυχικές διαταραχές, οι αλλαγές αυτές δεν

¹⁸ Susser M., "The uses of social science in medicine", *The Lancet*, 284(7357), 1964, σ. 426.

¹⁹ Bolton Derek, Gillett Grant, *The Biopsychosocial Model of Health and Disease*, εκδ. Springer Nature, Switzerland, 2019, σ. 120.

²⁰ George Engel, "The need for a new medical model: a challenge for biomedicine", *Science*, 196, 1977, σ. 130.

μπορούν να ενοχοποιηθούν απόλυτα αιτιολογικά για την εμφάνιση της συγκεκριμένης, κατά περίπτωση, ψυχικής διαταραχής. Το βιοιατρικό μοντέλο φιλοσοφικά στηρίζεται στον αναγωγισμό δηλαδή στην ανάλυση ενός σύνθετου φαινομένου σε απλούστερα στοιχεία και στον δυισμό που διαχωρίζει ύλη και πνεύμα²¹.

Ο δεύτερος τρόπος είναι το ψυχογενετικό πρότυπο, που υποστηρίζει ότι οι ψυχοπαθολογικές διαταραχές οφείλονται σε ενδοψυχικά αίτια. Η ψυχοδυναμική σχέση ενδοψυχικών στοιχείων και παραγόντων είναι αυτή που δημιουργεί την ψυχική νόσο. Αυτή ανιχνεύεται στις πρώιμες τραυματικές εμπειρίες, κατά τη διάρκεια στις ψυχοκινητικής ανάπτυξης, στις ανωμαλίες της συναισθηματικής – σεξουαλικής ανάπτυξη του ατόμου, καθώς και στον τρόπο που βιώνει και η μορφή των ερεθισμάτων που δέχεται από το περιβάλλον. Το ψυχογενετικό πρότυπο οδήγησε στις ψυχοδυναμικές θεωρίες όπου οι ψυχικές νόσοι ερμηνεύονται ως αποτέλεσμα ενδοψυχικών συγκρούσεων του ασθενή με συνέπεια το ψυχοπαθολογικό σύμπτωμα και την ψυχική διαταραχή²².

Τέλος, ο τρίτος τρόπος είναι το βιοψυχοκοινωνικό πρότυπο²³, σύμφωνα με το οποίο, η ψυχική ασθένεια οφείλεται μεταξύ των άλλων και σε περιβαλλοντολογικούς παράγοντες. Εισηγητής του ήταν ο Αμερικανός παθολόγος και ψυχίατρος George Engel (1913-1999) που εισήγαγε και τον συγκεκριμένο όρο²⁴. Βασική δομική υπόθεση του είναι το κοινωνιογενετικό πρότυπο δηλαδή η θεώρηση του οργανισμού ως μιας κοινωνιοψυχοσωματικής ενότητας, που διαμορφώνεται κυρίως από το περιβάλλον. Το κοινωνιογενετικό πρότυπο υποστηρίζεται από στις κοινωνιολογικές θεωρίες που προσπαθούν να ερμηνεύσουν σε βάθος πως σχετίζεται η ψυχική διαταραχή με κοινωνικές,

²¹ Dean K., "The role of methods in maintaining orthodox beliefs in health research", *Social Science & Medicine*, 58, 2004, σ. 676.

²² Wilshire Carolyn, Ward Tony, "Psychogenic Explanations of Physical Illness", *Perspectives on Psychological Science*, 11(5), 2016, σ. 610.

²³ Καλαντζή-Αζίζι Αναστασία, *Κλινική Ψυχολογία*, εκδ. ΕΚΠΑ, Αθήνα, 2008, σ. 44.

²⁴ G.Engel, "The need for a new medical model: a challenge for biomedicine", *Science*, 196, 1977, σ. 132.

πολιτιστικές και οικονομικές παραμέτρους. Έτσι, σύμφωνα με αυτές, η ψυχική ασθένεια δεν έχει μόνο βιολογική υπόσταση, ούτε καθορίζεται από ψυχογενετικούς παράγοντες (όπως αντιπροσωπεύει η κλασική ψυχανάλυση), αλλά συνδέεται διαχρονικά και με τις συγκεκριμένες ιστορικές, οικονομικές, και κοινωνικό-πολιτικές συνθήκες μέσα στις οποίες ζει και αναπτύσσεται το άτομο στο συγκεκριμένο χώρο²⁵. Οι ψυχοκοινωνικοί παράγοντες επηρεάζουν την ευαλωτότητα του ατόμου και τον τρόπο που ανταποκρίνεται στην νόσο. Οι περιβαλλοντικοί παράγοντες ενδέχεται να επηρεάσουν την πιθανότητα κλινικής έκφρασης μιας ψυχικής διαταραχής, να την επισπεύσουν ή να την αποτρέψουν.

Το μειονέκτημα του βιοψυχοκοινωνικού μοντέλου που εισάγει μία ολιστική αντίληψη για την υγεία του ανθρώπου, είναι ακριβώς αυτή η έλλειψη γενικότητας και η προσωποκεντρική του αντίληψη που την εμποδίζει να υιοθετήσει μία συγκεκριμένη θεραπευτική παρέμβαση. Η δυσκολία στην αξιολόγηση του προβλήματος και στον χρόνο εφαρμογής της θεραπευτικής προσέγγισης, προσμετρώνται στις δυσκολίες αυτού του μοντέλου²⁶.

Από τα ως άνω συνάγεται το συμπέρασμα ότι η σύγχρονη ιατρική πρακτική έχει κάνει μία στροφή προς μία ολιστική προσέγγιση της ασθένειας, εστιάζοντας όχι μόνο στο βιολογικό στοιχείο, αλλά και στο ψυχικό, κοινωνικό και στις επιμέρους σχέσεις τους. Αυτό, θα μπορούσε να λεχθεί, βρίσκεται προς την κατεύθυνση της θεολογικής προσέγγισης που πάντα προσέγγιζε τον άνθρωπο ως ψυχοσωματική ολότητα σε συνάφεια πάντα με τη διαλεκτική σχέση του με τον συνάνθρωπο και τον Θεό.

²⁵ Παπαδημητρίου Γεώργιος, «Το «Βιοψυχοκοινωνικό Πρότυπο»: 40 χρόνια εφαρμογής», *Ψυχιατρική*, 28(2), 2017, σ. 107.

²⁶ Παπαδημητρίου Γ., «Το «Βιοψυχοκοινωνικό Πρότυπο»: 40 χρόνια εφαρμογής», *Ψυχιατρική*, 28(2), 2017, σ. 108.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ΑΣΘΕΝΕΙΑ ΣΤΗΝ ΠΑΛΑΙΑ ΔΙΑΘΗΚΗ

1. Η ασθένεια ως έλλειψη δύναμης- σθένους στην Παλαιά Διαθήκη

Η σημασιολογική πορεία της έννοιας της ασθενείας ανιχνεύεται σποραδικά στα κείμενα της Παλαιάς Διαθήκης. Μία πρώτη διαπίστωση είναι ότι εντοπίζεται αραιότερα στα προγενέστερα βιβλία της Παλαιά Διαθήκης, ενώ πυκνώνει η εμφάνισή της στα βιβλία των προφητών. Η βιβλική σημασιολογία της ακολουθεί την αρχαία σημασιολογία με σημασίες που προσιδιάζουν στα αρχαία κείμενα που προαναφέρθηκαν. Η συνάφεια της ασθενείας με την έννοια της νόσου εντοπίζεται αρκετά αργότερα, ενώ αρχικά η ασθένεια εμφανίζεται ως λεξικό σημείο προκειμένου να αναφερθεί στην ελάττωση ενός χαρακτηριστικού πχ. της δύναμης. Χαρακτηριστικά αναφέρονται τα ακόλουθα: «καὶ ὄψεσθε τὴν γῆν, τίς ἐστί, καὶ τὸν λαὸν τὸν ἐγκαθήμενον ἐπ' αὐτῆς, εἰ ἰσχυρὸς ἐστὶν ἢ ἀσθενής, εἰ ὀλίγοι εἰσὶν ἢ πολλοί»²⁷, «καὶ εἶπε πρὸς αὐτὴν Σαμψών· ἐὰν δῆσωσί με ἐν ἑπτὰ νευραῖς ὑγραῖς μὴ διεφθαρμέναις, καὶ ἀσθενήσω καὶ ἔσομαι ὡς εἷς τῶν ἀνθρώπων»²⁸, «καὶ εἶπε πρὸς αὐτὸν Γεδεών· ἐν ἐμοί, Κύριέ μου, ἐν τίνι σώσω τὸν Ἰσραὴλ; ἰδοὺ ἡ χιλιάς μου ἠσθένησεν ἐν Μανασσή, καὶ ἐγὼ εἰμι μικρότερος ἐν οἴκῳ τοῦ πατρὸς μου»²⁹».

2. Ο Θεός ως δωρητής της ζωής και ιατρός

Στην Παλαιά Διαθήκη ο Θεός είναι ο δωρητής και χορηγός της ζωής, που δημιουργεί τον άνθρωπο χρησιμοποιώντας χώμα (ύλη) και εμφύσημα (πνεύμα) υπογραμμίζοντας τη ψυχοσωματική του οντότητα και ολότητα³⁰. Η πτώση των πρωτοπλάστων, το προπατορικό αμάρτημα, εισηγάγε την έννοια της φθοράς δηλαδή της ασθενείας και του θανάτου στην ανθρώπινη φύση.

²⁷ Αρ., 13,19.

²⁸ Κρ., 16,7.

²⁹ Κρ, 6,15.

³⁰ «καὶ ἐπλασεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, χοῦν ἀπὸ τῆς γῆς, καὶ ἐνεφύσησεν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ πνοὴν ζωῆς, καὶ ἐγένετο ὁ ἄνθρωπος εἰς ψυχὴν ζῶσαν.» Γεν. 2,7.

Από αυτό το σημείο και έπειτα ο Θεός δεν παύει να μεριμνά για τον άνθρωπο ο οποίος παλεύει με το αυτεξούσιο του για να ξαναβρεί τον δρόμο του. Σε αυτό τον δρόμο η ασθένεια διαδραματίζει ένα σημαντικό ρόλο, αφού χρησιμοποιείται από τον Θεό ως τιμωρία, παιδαγωγία, αλλά και δοκιμασία της πίστης.

Συνήθως η ίαση επαφίεται στην πρόνοια του Θεού ο οποίος είναι ο κατεξοχήν ιατρός δίνοντας μία θεουργική διάσταση στην θεραπεία. Το ρόλο του γιατρού στην καθημερινότητα τον αναλαμβάνουν συνήθως, οι ιερείς οι οποίοι διαμορφώνουν ένα συγκεκριμένο πλαίσιο προκειμένου να διασφαλίσουν την υγεία στην κοινότητα. Χαρακτηριστικό είναι το κείμενο του Λευιτικού όπου ο ιερέας πιστοποιεί την ύπαρξη λέπρας και ακολούθως βεβαιώνει για το εάν έχει ιαθεί «καὶ ἀφή λέπρας ἐὰν γένηται ἐν ἀνθρώπῳ, καὶ ἦξει πρὸς τὸν ἱερέα· ... καὶ μιανεῖ αὐτὸν ὁ ἱερεὺς καὶ ἀφοριεῖ αὐτόν, ὅτι ἀκάθαρτός ἐστιν. ... καὶ καθαριεῖ αὐτόν ὁ ἱερεὺς τὴν ἀφήν, ὅτι πᾶν μετέβαλε λευκόν, καθαρὸν ἐστι.»³¹. Για την ίαση από τον Θεό απαραίτητη είναι η υπακοή των εντολών Του «καὶ εἶπεν· ἐὰν ἀκοῆ ἀκούσης τῆς φωνῆς Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου καὶ τὰ ἀρεστὰ ἐναντίον αὐτοῦ ποιήσης καὶ ἐνωτίση ταῖς ἐντολαῖς αὐτοῦ καὶ φυλάξης πάντα τὰ δικαιώματα αὐτοῦ, πᾶσαν νόσον, ἣν ἐπήγαγον τοῖς Αἰγυπτίοις, οὐκ ἐπάξω ἐπὶ σέ· ἐγὼ γάρ εἰμι Κύριος ὁ Θεός σου ὁ ἰώμενός σε.»³²

Όπως αναφέρεται στο Δευτερονόμιο ο Θεός προστατεύει τους δίκαιους τόσο από σωματικές όσο και από ψυχικές ασθένειες («μαλακίαν³³») «καὶ περιελεῖ Κύριος ὁ Θεός σου ἀπὸ σοῦ πᾶσαν μαλακίαν· καὶ πάσας νόσους Αἰγύπτου τὰς πονηράς, ἃς ἐώρακας, καὶ ὅσα ἔγνωσ, οὐκ ἐπιθήσει ἐπὶ σέ καὶ ἐπιθήσει αὐτὰ ἐπὶ πάντας τοὺς μισοῦντάς σε.»³⁴. Η δοκιμασία της ασθένειας αφορά τις σωματικές

³¹ Λευιτ. 13,9-13.

³² Εξ., 15,26.

³³ Αξίζει να αναφερθεί ότι ο Κύριλλος Αλεξανδρείας δίνει άλλη νοσηματοδότηση στην έννοια της νόσου και της μαλακίας αναφέροντας ότι «μαλακία μὲν ἐστὶν ἡ πρόσκαιρος ἀνωμαλία τοῦ σώματος, νόσος δὲ ἀσυμμετρία τῶν ἐν τῷ σώματι στοιχείων», Κύριλλος Αλεξανδρείας, *Υπομνήματα εἰς τὸν Ευαγγελιστὴν Ματθαῖον*, PG 72, 37.

³⁴ Δευτ. 7,15.

αντοχές και ψυχικές αντοχές του ανθρώπου που καλείται να εναντιωθεί στην αίσθηση της απελπισίας προτάσσοντας εν προκειμένω την πίστη του στον Θεό. Η πίστη στον Θεό στη δοκιμασία της ασθένειας ενέχει δύο θεάσεις. Πίστη στον δωρητή της ζωής ο οποίος είναι ο Κύριος των πάντων και οφείλει ο πιστός υπακοή στο θέλημά Του αλλά και πίστη σε Εκείνον που δύναται να φέρει την ίαση στον ασθενούντα³⁵. Αυτή η διττή θεώρηση είναι το έρεισμα για τον ασθενή να ανταπεξέλθει στη δοκιμασία.

Η ψυχική ασθένεια διαγράφεται αποσπασματικά στην Παλαιά Διαθήκη η οποία στην περίπτωση του βασιλιά Ναβουχοδονόσορα η θεραπεία δίνεται από τον Θεό ενώ υπονοείται ότι η ίδια ασθένεια δόθηκε από τον Θεό ως παιδαγωγία: «αὐτῇ τῇ ὥρᾳ ὁ λόγος συνετελέσθη ἐπὶ Ναβουχοδονόσορ, καὶ ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων ἐξεδιώχθη καὶ χόρτον ὡς βοῦς ἤσθιε, καὶ ἀπὸ τῆς δρόσου τοῦ οὐρανοῦ τὸ σῶμα αὐτοῦ ἐβάφη, ἕως οὗ αἱ τρίχες αὐτοῦ ὡς λεόντων ἐμεγαλύνθησαν καὶ οἱ ὄνυχες αὐτοῦ ὡς ὄρνέων. Καὶ μετὰ τὸ τέλος τῶν ἡμερῶν ἐγὼ Ναβουχοδονόσορ τοὺς ὀφθαλμούς μου εἰς τὸν οὐρανὸν ἀνέλαβον, καὶ αἱ φρένες μου ἐπ’ ἐμὲ ἐπεστράφησαν, καὶ τῷ Ὑψίστῳ ἠυλόγησα καὶ τῷ ζῶντι εἰς τὸν αἰῶνα ἤνεσα καὶ ἐδόξασα...»³⁶. Μάλιστα, είναι αξιοσημείωτο η διασύνδεση ψυχικής υγείας με τη σωματική που παρατηρείται στο κείμενο των Παροιμιῶν και που εκφράζει σύγχρονες αντιλήψεις περί ψυχοσωματικῶν ασθενειῶν: «καρδία εὐφραينوμένη εὐεκτεῖν ποιεῖ, ἀνδρὸς δὲ λυπηροῦ ξηραίνεται τὰ ὄστα.»³⁷

Η λατρεία επίσης του Θεού εγγυάται την υγεία και την προστασία του Θεού επί των ασθενειῶν: «καὶ λατρεύσεις Κυρίῳ τῷ Θεῷ σου, καὶ εὐλογήσω τὸν ἄρτον σου καὶ τὸν οἶνόν σου καὶ τὸ ὕδωρ σου, καὶ ἀποστρέψω μαλακίαν ἀφ’ ὑμῶν.»³⁸. Η αναφορά σε ιατροὺς σπανίζει στα πρώτα κείμενα της Παλαιᾶς Διαθήκης και συνήθως υπονοείται με ἔμμεσο τρόπο όπου διαφαίνεται η ὑπαρξη

³⁵ Εξ., 23, 25 «καὶ λατρεύσεις Κυρίῳ τῷ Θεῷ σου, καὶ εὐλογήσω τὸν ἄρτον σου καὶ τὸν οἶνόν σου καὶ τὸ ὕδωρ σου, καὶ ἀποστρέψω μαλακίαν ἀφ’ ὑμῶν.»

³⁶ Δαν., 4,33-34.

³⁷ Παρ.,17, 22.

³⁸ Ε.ξ,23,25.

θεραπευτών που φρόντιζαν τις πληγές και τα σπασίματα: «καὶ ἰδοὺ οὐ κατεδέθη τοῦ δοθῆναι ἴασιν, τοῦ δοθῆναι ἐπ’ αὐτὸν μάλαγμα, τοῦ δοθῆναι ἰσχὺν ἐπιλαβέσθαι μαχαίρας³⁹». Ωστόσο, αποδοκιμάζεται και απαγορεύεται η καταφυγή σε μαγικά ή σε νεκρομαντεία για την θεραπεία των ασθενειών: «οὐχ εὔρεθήσεται ἐν σοὶ... φαρμακὸς ἐπαείδων ἐπαιοιδῆν, ἐγγαστρίμυθος καὶ τερατοσκόπος, ἐπερωτῶν τοὺς νεκρούς. ἔστι γὰρ βδέλυγμα Κυρίῳ τῷ Θεῷ σου πᾶς ποιῶν ταῦτα»⁴⁰. Αργότερα στη σοφιολογική γραμματεία, ο ιατρός αποκτά έναν σημαίνοντα ρόλο και του αναγνωρίζεται κύρος, όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται στη Σοφία Σειράχ: «Τίμα ἰατρον πρὸς τὰς χρείας αὐτοῦ τιμαῖς αὐτοῦ, καὶ γὰρ αὐτὸν ἔκτισε Κύριος·παρὰ γὰρ Ὑψίστου ἐστὶν ἴασις, καὶ παρὰ βασιλέως λήψεται δόμα, ἐπιστήμη ἰατροῦ ἀνυψώσει κεφαλὴν αὐτοῦ, καὶ ἔναντι μεγιστάνων θαυμασθήσεται...καὶ αὐτὸς ἔδωκεν ἀνθρώποις ἐπιστήμην ἐνδοξάζεσθαι ἐν τοῖς θαυμασίοις αὐτοῦ»⁴¹.

3. Η ασθένεια ως τιμωρία- Διασύνδεση ασθένειας και αμαρτίας⁴²

Στην μετάφραση των Ὁ της Παλαιάς Διαθήκης καθίσταται σαφές ότι υπάρχει διασύνδεση της έννοιας της αμαρτίας και της ασθένειας είτε αυτή είναι σωματική είτε ψυχική. Αρκετές φορές μέσα στα βιβλικά κείμενα η αμαρτία εκλαμβάνεται όχι μόνο ως παράβαση των εντολών και κλονισμό της πίστεως προς τον Θεό, αλλά και ως νόσος, τραύμα και φθορά του ανθρώπου⁴³.

Σε πολλά χωρία της Παλαιάς Διαθήκης η έννοια της ασθένειας είναι συνδεδεμένη με την έννοια της τιμωρίας είτε σε επίπεδο ατομικό είτε σε επίπεδο ολόκληρου λαού.

³⁹ Ιεζ., 30,21.

⁴⁰ Δευτ., 18,10-12.

⁴¹ Σοφ. Σειρ., 38, 1-9.

⁴² Ιώβ, 33,27.

⁴³ Σιμωνά Παναγιώτη, *Η έννοια της αμαρτίας κατά τους Εβραίους προφήτες*, χ.ε., Θεσ/νίκη, 1968, σ.77, αναφέρεται στα χωρία Ησαϊας 53,4 «οὗτος τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν φέρει καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνᾶται, καὶ ἡμεῖς ἐλογισάμεθα αὐτὸν εἶναι ἐν πόνῳ καὶ ἐν πληγῇ ὑπὸ Θεοῦ καὶ ἐν κακώσει», και Ωσηέ , 5,13 «καὶ εἶδεν Ἐφραὶμ τὴν νόσον αὐτοῦ καὶ Ἰούδας τὴν ὀδύνην αὐτοῦ, καὶ ἐπορεύθη Ἐφραὶμ πρὸς Ἀσσυρίους καὶ ἀπέστειλε πρέσβεις πρὸς βασιλέα Ἰαρεὶμ· καὶ αὐτὸς οὐκ ἠδυνάσθη ἰάσασθαι ὑμᾶς, καὶ οὐ μὴ διαπαύση ἐξ ὑμῶν ὀδύνη».

Στον Ιεζεκιήλ ο Θεός σπάει το χέρι του Φαραώ ως τιμωρία του και αποδοκιμασία για τις ενέργειές του αλλά και για να δείξει τη δύναμη Του, «υιέ ανθρώπου, τούς βραχίονας Φαραώ βασιλέως Αιγύπτου συνέτριψα... διὰ τοῦτο τάδε λέγει Κύριος Κύριος· ἰδοὺ ἐγὼ ἐπὶ Φαραώ βασιλέα Αἰγύπτου καὶ συντρίψω τούς βραχίονας αὐτοῦ τούς ἰσχυροὺς καὶ τούς τεταμένους καὶ καταβαλῶ τὴν μάχαιραν αὐτοῦ ἐκ τῆς χειρὸς αὐτοῦ»⁴⁴. Το έντονο νομικό πνεύμα της Παλαιάς Διαθήκης θέλει την ασθένεια ως δεινό που επιβάλλεται από τον Θεό στον άνθρωπο ή στον λαό που παρακούει τις εντολές του. Επίσης, παρατηρείται η ασθένεια να πλήττει τους ειδωλολάτρες με τη μορφή λοιμών: «λοιμοῦ μαστιγουμένου, ἄφρων πανουργότερος γίνεται· ἐὰν δὲ ἐλέγχῃς ἄνδρα φρόνιμον, νοήσει αἴσθησιν»⁴⁵. Αξιοσημείωτες είναι οι πληγές που χτύπησαν τον Φαραώ όπως το «θανατικό» που έπεσε στα ζώα της Αιγύπτου: «ἰδοὺ χεὶρ Κυρίου ἐπέσται ἐν τοῖς κτήνεσί σου τοῖς ἐν τοῖς πεδίοις, ἐν τε τοῖς ἵπποις καὶ ἐν τοῖς ὑποζυγίοις καὶ ταῖς καμήλοις καὶ βουσί καὶ προβάτοις, θάνατος μέγας σφόδρα»⁴⁶. Αλλά και στην αιφνίδια θανάτωση (αιφνίδιος θάνατος) όλων των πρωτότοκων της Αιγύπτου, ανθρώπων και ζώων: «Ἐγενήθη δὲ μεσοῦσης τῆς νυκτὸς καὶ Κύριος ἐπάταξε πᾶν πρωτότοκον ἐν γῆ Αἰγύπτῳ, ἀπὸ πρωτοτόκου Φαραώ τοῦ καθημένου ἐπὶ τοῦ θρόνου ἕως πρωτοτόκου τῆς αἰχμαλωτίδος τῆς ἐν τῷ λάκκῳ καὶ ἕως πρωτοτόκου παντὸς κτήνους.»⁴⁷.

4. Η ασθένεια ως δοκιμασία της πίστης του ανθρώπου και ως παιδαγωγία⁴⁸ – Το παράδειγμα του Ιώβ

Επίσης συχνά αναφέρεται η έννοια της ασθένειας η οποία δίνεται από τον Θεό ως δοκιμασία της πίστης του⁴⁹. Με τη δοκιμασία της ασθένειας ο άνθρωπος

⁴⁴ Ιεζ., 30,21-22.

⁴⁵ Παρ., 19, 25,

⁴⁶ Εξ.,9.3.

⁴⁷ Εξ.,12,29.

⁴⁸ Ιώβ, 33,19-29 «πάλιν δὲ ἤλεγξεν αὐτὸν ἐπὶ μαλακίᾳ ἐπὶ κοίτης καὶ πλῆθος ὀσῶν αὐτοῦ ἐνάρκησε· πᾶν δὲ βρωτὸν σίτου οὐ μὴ δύνηται προσδέξασθαι καὶ ἡ ψυχὴ αὐτοῦ βρῶσιν ἐπιθυμήσει, ἕως ἂν σαπῶσιν αὐτοῦ αἱ σάρκες καὶ ἀποδείξῃ τὰ ὀσῶα αὐτοῦ κενά».

⁴⁹ Ιώβ, 19,25 .

αναμετράται με τον εαυτό του, αφού έρχεται αντιμέτωπος με την ασθενή του φύση. Αντικρίζει τη μηδαμινότητά του αλλά ταυτόχρονα υψώνει και το μεγαλείο του που εδράζεται στη πίστη του στον Θεό. Η πίστη του ανθρώπου διαφαίνεται μέσω του χαρίσματος της υπομονής με την οποία αντιμετωπίζει την δοκιμασία της ασθένειας. Αυτή η ενυπάρχουσα δυνατότητα της ελπίδας και ταυτόχρονα της απελπισίας είναι ένα από τα στοιχεία που διαχωρίζουν τον άνθρωπο από τα υπόλοιπα δημιουργήματα του Θεού.

Συγκεκριμένα, στον Ιώβ δίνεται η ασθένεια ως η τελευταία δοκιμασία από τον Θεό η οποία επιτρέπει στον διάβολο να δοκιμάσει τη πίστη του δίνοντας του μία πολλή επώδυνη ασθένεια που γέμισε με πληγές όλο το σώμα του⁵⁰. Μάλιστα, αυτή η συμφορά διαδέχεται τον θάνατο των παιδιών του, γεγονός δηλωτικό της σημασίας που δίνεται για τη υγεία και το βάσανο της ασθένειας. Αυτό προτάσσει και ο ίδιος ο διάβολος ως την ύψιστη δοκιμασία του ανθρώπου «ὕπολαβὼν δὲ ὁ διάβολος εἶπε τῷ Κυρίῳ· δέρμα ὑπὲρ δέρματος· καὶ πάντα, ὅσα ὑπάρχει ἀνθρώπῳ, ὑπὲρ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ ἐκτίσει· οὐ μὴν δὲ ἀλλὰ ἀποστείλας τὴν χειρὰ σου ἄψαι τῶν ὀστέων αὐτοῦ καὶ σαρκῶν αὐοῦ· ἢ μὴν εἰς πρόσωπόν σε εὐλογήσει⁵¹». Το συγκεκριμένο χωρίο είναι ενδεικτικό της σημασίας της ασθένειας για τη δοκιμασία της πίστης. Η ασθένεια είναι το οριακό σημείο για τον άνθρωπο που αναμετράται με τον εαυτό του απέναντι σε δύο αντίθετες καταστάσεις την απελπισία και την ελπίδα. Μάλιστα, στο συγκεκριμένο χωρίο βλέπουμε τη γυναίκα του Ιώβ να τον παροτρύνει να αρνηθεί και να βλασφημήσει τον Θεό, να απελπιστεί και να πεθάνει «εἶπεν αὐτῷ ἡ γυνὴ αὐτοῦ· μέχρι τίνος καρτερήσεις λέγων... ἀλλὰ εἰπὼν τι ρῆμα πρὸς Κύριον καὶ τελεύτα⁵²». Η απελπισία προς θάνατο είναι αυτή του ψυχικού θανάτου η οποία οδηγεί στη ρήξη και στη διακοπή της κοινωνίας με τον Θεό. Αυτή η άρνηση του Θεού που δύναται να φέρει η δοκιμασία της ασθένειας είναι η άρνηση της

⁵⁰ Ιώβ 2,7, «Ἐξῆλθε δὲ ὁ διάβολος ἀπὸ προσώπου Κυρίου καὶ ἔπαισε τὸν Ἰώβ ἕλκει πονηρῶ ἀπὸ ποδῶν ἕως κεφαλῆς.».

⁵¹ Ιώβ 2,4-5.

⁵² Ιώβ, 2, 9.

αναφοράς του ανθρώπου προς το υπερβατικό που τον καθηλώνει στα εγκόσμια και τον αποτρέπει να νικήσει εντέλει τον θάνατο⁵³.

Στη συγκεκριμένη διήγηση παρατηρείται αποσύνδεση της αμαρτίας με την ασθένεια, αφού η ασθένεια δεν έρχεται σε ένα ασεβή άνθρωπο αλλά σε ένα ευσεβή προκειμένου να δοκιμαστεί η πίστη του αλλά και για να γνωρίσει τον Θεό όπως καταλήγει εντέλει. Ενδεικτικό είναι ότι ο Θεός θυμώνει με τους τρεις φίλους του Ιώβ που προσπαθούν να εντοπίσουν την αμαρτία που διέπραξε ο Ιώβ που προκάλεσε τη συμφορά που τον βρήκε. Χωρίς να δίνει απάντηση ξεκάθαρη ο Θεός για ποιο λόγο ο Ιώβ βρέθηκε αντιμέτωπος με όλες αυτές τις συμφορές και με την ασθένεια που τον έπληξε στο τέλος, δεν θυμώνει με την απάντηση του τέταρτου φίλου του Ιώβ, του Ελιού που εμφανίζεται ξαφνικά στη διήγηση, ο οποίος υπερασπίζεται την δικαιοσύνη του Θεού και θεωρεί ότι οι δοκιμασίες έχουν παιδαγωγικό χαρακτήρα «ἀνθ' ὧν ἔθλιψαν ἀσθενῆ καὶ ἀδύνατον, κρίμα δὲ πράξεων ἐκθήσει»⁵⁴. Η απάντηση μάλιστα του Θεού έρχεται μετά από αυτή ακριβώς τη τοποθέτηση του φίλου του Ιώβ, ως δηλωτική της παντοδυναμίας του Θεού και του ακατάληπτου μυστηρίου των θείων ενεργειών από τον άνθρωπο.

Η αρρώστια του Ιώβ είναι η αιτία για να μπορέσει ο Ιώβ να δει τον Θεό. Μέχρι τότε όπως μας αναφέρει το κείμενο μόνο ακουστά Τον ήξερε αλλά τώρα για πρώτη φορά τον βλέπει με τα μάτια του⁵⁵. Η προσωπική συνάντηση του Θεού με τον άνθρωπο ενίοτε είναι από τον δρόμο της ασθένειας που υπήρξε η αφορμή για να γνωρίσει ο άνθρωπος τον Θεό. Η σταθερότητα του Ιώβ στη θέση του ότι δε μπορεί να δεχθεί ότι η ασθένεια του οφείλεται στις αμαρτίες⁵⁶ που έχει

⁵³ Κωσταρά Γρηγορίου, *S. Kierkegaard, Ο φιλόσοφος της εσωτερικότητας*, εκδ. Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα, 1966, σ. 221.

⁵⁴ Ιώβ, 36,15.

⁵⁵ Ιώβ, 42,5 «ἀκοὴν μὲν ὠτὸς ἤκουόν σου τὸ πρότερον, νυνὶ δὲ ὁ ὀφθαλμὸς μου ἑώρακέ σε»

⁵⁶ Ιώβ, 27,2-6 «ζῆ ὁ Θεός, ὃς οὕτω με κέκρικε, καὶ ὁ Παντοκράτωρ ὁ πικράνας μου τὴν ψυχὴν ἢ μὴν ἔτι τῆς πνοῆς μου ἐνούσης, πνεῦμα δὲ θεῖον τὸ περιόν μοι ἐν ῥινί, μὴ λαλήσειν τὰ χεῖλη μου ἄνομα, οὐδὲ ἡ ψυχὴ μου μελετήσῃ ἄδικα μή μοι εἶη δικαίους ὑμᾶς ἀποφῆναι, ἕως ἂν ἀποθάνω, οὐ γὰρ ἀπαλλάξω μου τὴν ἀκακίαν μου. δικαιοσύνη δὲ προσέχων οὐ μὴν προῶμαι, οὐ γὰρ σύννοϊδα ἐμαυτῷ ἄτοπα πράξας.».

διαπράξει και στην παρακοή του θελήματος του Θεού, έρχεται σε αντίθεση με τους τρεις φίλους του που προσπαθούν να τον βοηθήσουν ανατρέχοντας στον παρελθόν του και στις τυχόν αμαρτίες του⁵⁷. Ο Ιώβ αποδεσμεύει, με τη στάση του, εντέλει την αμαρτία από την ασθένεια, επιμένοντας ότι δεν είναι η αμαρτία ο λόγος των συμφορών του και ζητάει επίμονα να δει τον Θεό αλλά δε γνωρίζει πώς να πορευθεί για να Τον συναντήσει. Αναφέρει χαρακτηριστικά «εις γὰρ πρῶτα πορεύσομαι καὶ οὐκέτι εἰμί· τὰ δὲ ἐπ' ἔσχάτοις τί οἶδα; ἀριστερὰ ποιήσαντος αὐτοῦ καὶ οὐ κατέσχον· περιβαλεῖ δεξιὰ, καὶ οὐκ ὄψεται...»⁵⁸. Αν και αναγνωρίζει ότι η ασθένεια που τον έπληξε είναι παρουσία του Θεού στη ζωή του, ωστόσο θέλει να τον συναντήσει για να του εξηγήσει αλλά και για να γνωρίσει τον λόγο της ασθένειας και των συμφορών του. Σε κάθε περίπτωση αναζητάει τη λύτρωση από την ασθένεια η οποία δεν παραπέμπεται μετά τον θάνατο αλλά ζητάει τη λύτρωση στο παρούσα ζωή⁵⁹.

Μια άλλη σημαντική παράμετρος της ασθένειας είναι αυτή της ψυχολογικής υποστήριξης και συμπαράστασης από τον συνάνθρωπο. Αυτό το στοιχείο είναι παρόν τόσο στην Παλαιά Διαθήκη αλλά και πιο έντονα στην Καινή Διαθήκη. Και πάλι το κείμενο της ιστορίας και των παθών του Ιώβ μας καταδεικνύει τη σημασία της ενσυναίσθησης στον τρόπο που προσεγγίζουμε τον ασθενή. Η συμπαράσταση των φίλων του Ιώβ που έρχονται αμέσως και το τελευταίο δεινό που τον πλήττει, δηλαδή την προσωπική του ασθένεια, είναι η αρχή του τέλους για τα δεινά του⁶⁰. Η στάση των τριών του φίλων, Ελιφάζ (βασιλιάς των Θαιμανών), ο Βαλδάδ (άρχοντας των Σαυχαίων) και ο Σωφάρ (ο βασιλεύς των Μιναίων), ωστόσο, δεν είναι η υποστηρικτική που θα όφειλε, καθώς του ζητάνε να μετανοήσει για τα αμαρτήματά του και να ταπεινωθεί

⁵⁷ Ιώβ, 22,1-5 «Υπολαβὼν δὲ Ἐλιφάζ ὁ Θαιμανίτης λέγει·...πότερον οὐχ ἡ κακία σου ἐστὶ πολλή, ἀναριθμητοὶ δὲ σου εἰσὶν αἱ ἀμαρτίαι;».

⁵⁸ Ιώβ, 23,8-9.

⁵⁹ Ιώβ, 19,26 «ἀναστήσει δὲ τὸ δέρμα μου τὸ ἀναντλοῦν ταῦτα· παρὰ γὰρ Κυρίου ταῦτά μοι συνετελέσθη». Η ερμηνεία ότι ο Ιώβ ζητάει τη λύτρωση στη παρούσα ζωή δίδεται και από τον W.W. Davis , "Two Discussions of Job 19:23-27", *The Old Testament Student* , 8 (3), 1888.

⁶⁰ Ιώβ 2, 11-13.

μπροστά στον Θεό. Δείχνουν κατάκριση και δε μπορούν να αναγνωρίσουν τη μη σύνδεση της αμαρτίας με τη ασθένεια την οποία την θεωρούν ότι είναι δείγμα της οργής του Θεού για την παρακοή του Ιώβ. Η παρουσία τους όμως βοηθά τον Ιώβ εντέλει, αφού μέσα από αυτόν τον διάλογο αποκαλύπτεται η πίστη του Ιώβ και η σταθερότητά του στο θέλημα του Θεού. Εξάλλου, μόνο αυτοί παρέμειναν δίπλα του αγνοώντας τον φόβο της ασθένειας. Ο διάλογος του Ιώβ με τους φίλους του επισημαίνει τη χαμένη σχέση που παλεύει και αναλώνεται ο άνθρωπος μόνο στο διαπροσωπικό κοσμικό επίπεδο να βρει τις απαντήσεις οι οποίες αν και πρόσκαιρα δίνονται δεν μετουσιώνουν όμως την αναζήτηση η οποία παγιδεύεται σε ένα φαύλο κύκλο αυτολύτρωσης. Η ανθρώπινη συμπαράσταση στην ασθένεια είναι το ένα μέρος που έχει ανάγκη ο άνθρωπος όταν πλήττεται, το άλλο μέρος το συμπληρώνει η πίστη του ανθρώπου στο υπερβατικό, στον Θεό ως δημιουργό του. Γι' αυτό και η τελική λύση δίδεται από τον Θεό ο οποίος τον λυτρώνει από την ασθένεια και από τις συμφορές του και τον επιπλήττει για το γεγονός ότι αμφισβητεί τη δικαιοσύνη του και τη σοφία του.

Ο λόγος της δοκιμασίας δίδεται εντέλει από τον Θεό και είναι η δοκιμασία της πίστης, η παιδαγωγία και τελικά η συνάντηση με τον Θεό. Όπως λέει ο Θεός όταν του παρουσιάζεται «μη αποποιού μου τὸ κρίμα. οἶει δέ με ἄλλως σοὶ κεχρηματικέναι ἢ ἵνα ἀναφανῆς δίκαιος»⁶¹. Είναι η θεμελίωση της πίστης του ανθρώπου, η ταπείνωσή του μπροστά στο μεγαλείο του Θεού που τον αναγκάζει να αναγνωρίσει τη μηδαμινότητά του. Η ασθένεια αναγκάζει τον άνθρωπο να αναζητήσει τον Θεό, δοκιμάζει τα όριά του, αφού και ο Ιώβ φτάνει να καταριέται τη ημέρα που γεννήθηκε⁶². Ωστόσο, η ελπίδα του παραπέμπεται στον Θεό, αναγνωρίζοντας την ανικανότητά του ο άνθρωπος να δώσει απαντήσεις σε όλα, αναγνωρίζει το ακατάληπτο των θείων ενεργειών.

⁶¹ Ιώβ, 40,8.

⁶² Ιώβ 3,1-3 «Μετὰ τοῦτο ἤνοιξεν Ἰώβ τὸ στόμα αὐτοῦ καὶ κατηράσατο τὴν ἡμέραν αὐτοῦ λέγων· ἀπόλοιτο ἡ ἡμέρα, ἐν ἣ ἐγεννήθην, καὶ ἡ νύξ ἐκείνη ἣ εἶπαν».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Η ΑΣΘΕΝΕΙΑ ΣΤΗΝ ΚΑΙΝΗ ΔΙΑΘΗΚΗ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΠΑΤΕΡΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ

1. Η φύση της ασθένειας κατά την πατερική γραμματεία

Όσον αφορά τη φύση της ασθένειας, η ορθόδοξη πατερική γραμματεία τονίζει ότι η ασθένεια και ο πόνος είναι συνέπειες του προπατορικού αμαρτήματος. Η διασάλευση της σχέσης του όντως όντου και του μη όντος οδήγησε τον άνθρωπο στη φθαρτή ζωή, δηλαδή στην ασθένεια και στον θάνατο⁶³. Άρα η ασθένεια οφείλεται σε αυτή τη διατάραξη της σχέσης του Θεού με τον άνθρωπο⁶⁴. Όμως, η θεία φιλανθρωπία υπεισέρχεται και πάλι, ώστε μέσα από αυτή τη φθαρτή ζωή να γίνει η πορεία για την μεταμόρφωση και την τελείωση. Με αυτόν τον τρόπο η ασθένεια γίνεται παιδαγωγικό μέσο που βοηθάει τους πιστούς στη μεταμόρφωσή τους εν τω κόσμω εν τω χρόνω. Αυτή η μεταμορφωτική και παιδαγωγική έννοια της ασθένειας επισημαίνεται από τους Πατέρες της Εκκλησίας σε όλη την πατερική γραμματεία, από του αποστολικούς πατέρες μέχρι τους σύγχρονους αγίους⁶⁵.

Το προπατορικό αμάρτημα για τους Πατέρες της Εκκλησίας είναι αρρώστια όχι όμως με την έννοια της κληρονομικής ενοχής, αλλά κληρονόμηση μόνο της φθοράς και του θανάτου⁶⁶. Αυτό επισημαίνεται και από τον άγιο Νεκτάριο όπου διευκρινίζει ότι η αμαρτία δεν είναι καρπός του προπατορικού αμαρτήματος⁶⁷.

⁶³ «Τῆς ἀμαρτίας ἔχει τὸν ῥύπον, καὶ θανάτου καὶ φθορᾶς τὴν ἀσθένειαν καὶ φιληδονίας σαρκικῆς καὶ φρονήματος ἐπιγείου τὴν ἀκαθαρσίαν», Κυρίλλου Αλεξάνδρειας, *Υπόμνημα εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον*, PG74, 548^A.

⁶⁴ Ματσούκα Νικολάου, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία*, τ. Β', εκδ. Κυριακίδης, Θεσ/νίκη, 2018, σ. 206-207.

⁶⁵ Δαμασκηνού Ἰωάννου, *Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς Ὁρθοδόξου πίστεως*, PG 94, 968 «Δεῖ γινώσκειν, ὡς πᾶσαι αἱ σκυθρωπαὶ ἐπιφοραὶ τοῖς μετ' εὐχαριστίας δεχομένοις πρὸς σωτηρίαν ἐπάγονται καὶ πάντως ὠφελείας γίνονται πρόξενοι.».

⁶⁶ Ματσούκα Ν., *Δογματική και Συμβολική Θεολογία*, τ. Β', εκδ. Κυριακίδης, Θεσ/νίκη, 2018, σ. 206.

⁶⁷ Κεφαλά Νεκταρίου, *Απαντα, τόμ. Δ, Χριστιανική Ηθική*, εκδ. Ιερός Μονής Αγίας Τριάδας Αιγίνης, Αίγινα, 2010, σ. 170.

Καρπός είναι όπως λένε και οι Πατέρες της Εκκλησίας, η ασθένεια, ο πόνος, η φθορά και ο θάνατος. Η έξοδος των πρωτοπλάστων από την παραδείσια κατάσταση και η απομάκρυνση από τον Θεό οδήγησε με τη σειρά της στην εξασθένηση των πνευματικών δυνάμεων, στην σκότιση του νου και στην αιχμαλωσία του λογισμού.

Στην προπρωτική του κατάσταση ο άνθρωπος είχε προικιστεί από τον Θεό μεταξύ των άλλων και με την απάθεια του σώματος δηλαδή την έλλειψη του πόνου, της ασθένειας, των θλίψεων⁶⁸. Το προπατορικό αμάρτημα οδήγησε στην πτώση του ανθρώπου και στην μεταπτωτική του πορεία. Μια πορεία που στοιχειοθετείται από την φθορά του ανθρώπινου σώματος και τον θάνατο. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά και ο άγιος Ιωάννης ο Δαμασκηνός «διὰ δὲ τῆς παραβάσεως πρὸς τὴν ὕλην μᾶλλον κινηθεὶς καὶ τῆς αὐτοῦ αἰτίας, τοῦ Θεοῦ φημι, ἀποσπάσας τὸν νοῦν, τῇ φθορᾷ προσοικειοῦσθαι, καὶ παθητὸς ἀντὶ ἀπαθοῦς καὶ θνητὸς ἀντὶ ἀθανάτου γίνεσθαι⁶⁹». Η εισαγωγή αυτών των δύο στοιχείων είναι το αίτιο της ασθένειας που μαστίζει μεταπτωτικά τον άνθρωπο.

Η εκκλησία δίνει με αυτόν τον τρόπο μία νέα προοπτική στην έννοια της ασθένειας, θεωρώντας τον άνθρωπο μία άρρηκτη ψυχοσωματική οντότητα, που έρχεται αντιμέτωπη με την τραγωδία της ανθρώπινη φύσης για ελευθερία. Το αυτεξούσιό του τον δεσμεύει κατά έναν τρόπο ανάμεσα στην οδύνη και στην ηδονή. Ο Μ. Βασίλειος υπήρξε από τους πρώτους που μίλησε για την ψυχοσωματική ενότητα του ανθρώπου και την αλληλεπίδραση σώματος και ψυχής. Ασχολήθηκε ιδιαίτερα με την ασθένεια όσον αφορά τόσο τα αίτια της όσο και τον τρόπο αντιμετώπισής της σε πρακτικό και πνευματικό επίπεδο⁷⁰. Όσον αφορά τα αίτια, σταχυολογώντας τα είναι η αμαρτία, οι επιθέσεις του

⁶⁸ Τσελεγγίδη Δημητρίου, *Δυτική θεολογία και πνευματικότητα*, εκδ. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Αθηνών, Θεσ/νίκη, 2009-2010, σ. 29.

⁶⁹ Δαμασκηνού Ι., *Έκδοσις ἀκριβῆς τῆς Ὁρθοδόξου πίστεως*, PG 94, 977.

⁷⁰ Γκρέκα Αρίσταρχου, «Η ασθένεια και η αντιμετώπισή της κατά τον Μέγα Βασίλειο», *Πρακτικά Επιστημονικής Διημερίδας Πίστη, ελπίδα και όραμα στον καιρό της πανδημίας*, 12-13 Μαρτίου 2021, εκδ. Φοινίκη, Αθήνα, 2022, σ. 65.

πονηρού και η παιδαγωγία του Κυρίου⁷¹. Όσον αφορά την πρακτική αντιμετώπιση της ασθένειας, για τον Μ. Βασίλειο πρωταρχικό ρόλο έχει η ορθή διάγνωση και η εξατομικευμένη προσέγγιση δηλαδή η σύνδεση της νόσου με το συγκεκριμένο πρόσωπο και τον τρόπο που εκδηλώνεται σε αυτό⁷². Η ιατρική επιστήμη καθίσταται αναγκαία, μετά την έξοδο από την παραδείσια κατάσταση, που είχε ως αποτέλεσμα να χάσει ο άνθρωπος την απάθεια και να καταστεί επιρρεπής στη φθορά και στην ασθένεια⁷³. Οι σωματικές ασθένειες συνδέονται με τις πνευματικές, τονίζοντας ότι η αρετή είναι ταυτόσημη με την υγεία ενώ η αμαρτία ταυτίζεται με την ασθένεια⁷⁴.

Στο ίδιο πλαίσιο ο άγιος Ιωάννης ο Δαμασκηνός αναφέρει ότι ο άνθρωπος παρασυρόμενος από τις αισθήσεις του επιλέγει την αμαρτία, την ικανοποίηση των παθών του, θεωρώντας ότι ο δρόμος αυτός οδηγεί στην ηδονή ενώ οδηγεί εντέλει στην οδύνη⁷⁵. Στον μεταπτωτικό άνθρωπο παρατηρείται πλήρης αντιστροφή των σχέσεων του με τον Θεό, τους άλλους ανθρώπους και την κτίση. Αυτό είναι και λέγεται ασθένεια, αρρώστια. Η θεραπεία, λοιπόν, όπως την

⁷¹ Γκρέκα Αρ., «Η ασθένεια και η αντιμετώπισή της κατά τον Μέγα Βασίλειο», *Πρακτικά Επιστημονικής Διημερίδας Πίστη, ελπίδα και όραμα στον καιρό της πανδημίας*, 12-13 Μαρτίου 2021, εκδ. Φοινίκη, Αθήνα, 2022, σ. 68.

⁷² Γκρέκα Αρ., «Η ασθένεια και η αντιμετώπισή της κατά τον Μέγα Βασίλειο», *Πρακτικά Επιστημονικής Διημερίδας Πίστη, ελπίδα και όραμα στον καιρό της πανδημίας*, 12-13 Μαρτίου 2021, εκδ. Φοινίκη, Αθήνα, 2022, σ. 69.

⁷³ Γκρέκα Αρ., «Η ασθένεια και η αντιμετώπισή της κατά τον Μέγα Βασίλειο», *Πρακτικά Επιστημονικής Διημερίδας Πίστη, ελπίδα και όραμα στον καιρό της πανδημίας*, 12-13 Μαρτίου 2021, εκδ. Φοινίκη, Αθήνα, 2022, σ. 70.

⁷⁴ Γκρέκα Αρ., «Η ασθένεια και η αντιμετώπισή της κατά τον Μέγα Βασίλειο», *Πρακτικά Επιστημονικής Διημερίδας Πίστη, ελπίδα και όραμα στον καιρό της πανδημίας*, 12-13 Μαρτίου 2021, εκδ. Φοινίκη, Αθήνα, 2022, σ. 72.

⁷⁵ Δαμασκηνού Ι., *Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς Ὁρθοδόξου πίστεως*, PG 94,1199, « Ὅθεν ἐτοιμῶς ἄγεται τὸ σῶμα ἡμῶν πρὸς αὐτήν. Λέγεται οὖν καὶ ἡ ἐναποκειμένη τῷ σώματι ἡμῶν ὄσμη καὶ αἰσθησις τῆς ἁμαρτίας, ἥτοι ἐπιθυμία καὶ ἡδονὴ τοῦ σώματος, νόμος ἐν τοῖς μέλεσι τῆς σαρκὸς ἡμῶν. Ὁ μὲν οὖν νόμος τοῦ νοός μου, ἥτοι ἡ συνείδησις, συνήδεται τῷ νόμῳ τοῦ Θεοῦ, ἥτοι τῇ ἐντολῇ καὶ ταύτην θέλει. Ὁ δὲ νόμος τῆς ἁμαρτίας, ἥτοι ἡ προσβολή, διὰ τοῦ νόμου τοῦ ἐν τοῖς μέλεσιν, ἥτοι τῆς τοῦ σώματος ἐπιθυμίας καὶ ῥοπῆς καὶ κινήσεως καὶ τοῦ ἀλόγου μέρους τῆς ψυχῆς, ἀντιστρατεύεται τῷ νόμῳ τοῦ νοός μου, τουτέστι τῇ συνειδήσει, καὶ αἰχμαλωτίζει με καὶ θέλοντα τὸν τοῦ Θεοῦ νόμον καὶ ἀγαπῶντα καὶ μὴ θέλοντα τὴν ἁμαρτίαν κατὰ ἀνάκρασιν διὰ τε τοῦ λείου τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς τοῦ σώματος ἐπιθυμίας καὶ τοῦ ἀλόγου μέρους τῆς ψυχῆς, ὡς ἔφην, πλανᾷ καὶ πείθει δουλεῦσαι τῇ ἁμαρτίᾳ».

βλέπει η Ορθόδοξη Παράδοση, είναι ο εκ νέου σωστός προσανατολισμός των σχέσεων αυτών, η αναδόμηση της ανθρώπινης υπάρξεως, ήτοι κέντρο να είναι ο Θεός, η ψυχή να τρέφεται από τον Θεό.

Από τα παραπάνω πηγάζει και η ορθόδοξη ανθρωπολογία η οποία αντιμετωπίζει πάντοτε με ένα ολιστικό τρόπο, θα μπορούσε να λεχθεί, τον άνθρωπο, η σωματική φύση προσεγγίζεται μέσα από τη συνάφεια της πνευματικής (ψυχικής), ενώ και η πνευματική συνδέεται αναπόσπαστα και εξαρτάται από τη σωματική⁷⁶. Με αυτό τον τρόπο ο άνθρωπος αντιμετωπίζεται ως μία οντότητα ψυχοσωματική ενωμένη άρρηκτα εκ συλλήψεως⁷⁷, όπως αναφέρουν και οι πατέρες της Εκκλησίας. Το σώμα και η ψυχή διακρίνονται αλλά δεν είναι ανεξάρτητα. Με αυτόν τον τρόπο η εκκλησία προσεγγίζει ποιμαντικά το ανθρώπινο πρόσωπο και στην περίπτωση της ασθένειας όπως έκανε και ο άγιος Νεκτάριος. Η ασθένεια λοιπόν πέρα από την ιατρική της πλευρά από άποψη θεολογική έχει πάντοτε και ένα πνευματικό υπόστρωμα το οποίο δε θα πρέπει να λησμονείται.

Ένα τελευταίο στοιχείο που κρίνεται αναγκαίο να επισημανθεί αφορά τη θεανθρώπινη φύση του Χριστού και τη μη δυνατότητα σωματικής ασθένειας. Η υποστατική ένωση των δύο φύσεων στο πρόσωπο του Χριστού συνάγουν την οντολογική αναμαρτησία του Χριστού και ταυτόχρονα την αφθαρσία του. Όχι

⁷⁶ Στην αλληλεξάρτηση σώματος και ψυχής αναφέρεται και ο ι. Ι. Χρυσόστομος : «Τοῦ σώματος γενομένου μαλακωτέρου, ἀναγκη και την ψυχὴν συναπολαύνειν τῆς λύμης· τὰ γὰρ πολλά καὶ συνδιατίθενται αὐτῆς αἱ ἐνέργειαι τῆ τούτου διαθέσει. Καθὰπερ γὰρ ἐπὶ νευρᾶς, ὅταν ὤσιν οἱ φθόγγοι ἀπαλοὶ καὶ μαλακοὶ καὶ μὴ διατεταμένοι καλῶς, καὶ ἡ τῆς τέχνης ἀρετὴ ὑποτέμνεται ἀναγκαζομένη δουλεύειν τῇ μαλακίᾳ τῶν νευρῶν· οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ σώματος, πολλὰς ἀπ' αὐτοῦ δέχεται βλάβας καὶ ἡ ψυχὴ πολλὰς ἀνάγκας. Ὅταν γὰρ πολλῆς δέηται θεραπείας, πικρὰν ὑπομένει τὴν δουλείαν ἐκείνην», Χρυσόστομου Ι., *Ὁμιλία ΚΘ'*, , ΕΠΕ, 25, 286.

⁷⁷ Δαμασκηνού Ι., *Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς Ὁρθοδόξου πίστεως*, PG 94, 853A «*Ἄμα δὲ τὸ σῶμα καὶ ἡ ψυχὴ πέπλασται*». Επίση, ο άγιος Μάξιμος ο Ομιλογητής για την εκ συλλήψεως ψυχοσωματική ενότητα του ανθρώπου αναφέρει « ...οὔτε σώματος χωρὶς ἡ ψυχὴ, οὔτε ψυχῆς σῶμά ποτε νοηθήσεται... Ἡ ψυχὴ τὸ εἶναι λαμβάνουσα κατὰ τὴν σύλληψιν ἅμα τῷ σώματι πρὸς ἑνὸς ἀνθρώπου συμπλήρωσιν ἄγεται...» (Μαξ. Ομολογητή, «*Θεωρία σύντομος πρὸς τοὺς λέγοντας προϋπάρχειν ἢ μεθ'ὑπάρχειν τῶν σωμάτων τὰς ψυχὰς*», P.G. 91, 1324)

μονάχα είναι αναμάρτητος αλλά και άφθαρτος και άγιος⁷⁸. Ο φυσικός θάνατος και η ασθένεια δεν συνάδει στη θεανθρώπινη φύση του Χριστού, όπως αναφέρει και ο άγιος Αθανάσιος Αλεξανδρείας. Σύμφωνα με τον Πατέρα της Εκκλησίας, ο φυσικός θάνατος έρχεται συνήθως στους ανθρώπους λόγω της φυσικής αδυναμίας και της φθοράς του χρόνου. Ο Χριστός όμως είναι η ενσάρκωση του δευτέρου προσώπου της Αγίας Τριάδος, είναι η «αυτοζωή». Η φθοροποιός δύναμη του χρόνου με την έννοια της ασθένειας και του φυσικού θανάτου δε μπορεί να επηρεάσει το θεανθρώπινο σώμα του Χριστού. Η δογματική θέση που ενυπάρχει σε αυτή τη θεολογική θέση είναι το ενυπόστατο της ανθρώπινης φύσης στην υπόσταση του Λόγου. Η ανθρώπινη φύση που προσέλαβε ο Λόγος δεν υφίσταται καθαυτή. Έχει ως υπόσταση, από την αρχή της σύλληψης, την υπόσταση του Λόγου, γ' αυτό και η ανθρώπινη φύση καλείται ενυπόστατη⁷⁹. Ο Λόγος ενώθηκε όχι με ιδιόστατη ανθρώπινη φύση, αλλά με τέλεια ανθρώπινη φύση που προσέλαβε από την Παναγία, δίνοντας σε αυτή την ανυπόστατη φύση την ενυπόστατη φύση του Λόγου. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Μ. Αθανάσιος «δεν αρμόζει, στον Κύριο που θεραπεύει τις ασθένειες των άλλων, να ασθενεί». Γι' αυτό το λόγο, αν και πέθανε για τη λύτρωση όλων δε γνώρισε φθορά το σώμα του αλλά αναστήθηκε ολόκληρο, διότι το σώμα Του είναι η ίδια η ζωή⁸⁰. Την ίδια θέση επισημαίνει και ο άγιος Νεκτάριος στην *Ευαγγελική*

⁷⁸ Ματσούκα Ν., *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Β'*, εκδ. Κυριακίδης, Θεσσ/νίκη, 2018, σ. 282.

⁷⁹ Ματσούκα Ν., *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Β'*, εκδ. Κυριακίδης, Θεσσ/νίκη, 2018, σ. 262.

⁸⁰ Μ. Αθανασίου Αλεξανδρείας, *Λόγος περί ενανθρωπήσεων του Λόγου*, PG 35, 133,21 «πρῶτον μὲν, ὅτι ὁ συμβαίνων τοῖς ἀνθρώποις θάνατος κατὰ ἀσθένειαν τῆς αὐτῶν φύσεως αὐτοῖς παραγίνεται· οὐ δυνάμενοι γὰρ ἐπὶ πολὺ διαμένειν, τῷ χρόνῳ διαλύονται. Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ νόσοι τούτοις συμβαίνουσι, καὶ ἐξασθενήσαντες ἀποθνήσκουσιν. Ὁ δὲ Κύριος οὐκ ἀσθενῆς, ἀλλὰ Θεοῦ Δύναμις, καὶ Θεοῦ Λόγος ἐστί, καὶ Αὐτοζωή. Εἰ μὲν οὖν ἦν ἰδίᾳ που, καὶ κατὰ τὴν συνήθειαν τῶν ἀνθρώπων ἀποθέμενος τὸ σῶμα ἐν κλίνῃ, ἐνομίσθη ἂν καὶ αὐτὸς κατὰ τὴν τῆς φύσεως ἀσθένειαν τοῦτο παθῶν, καὶ μηδὲν ἔχων πλέον τῶν ἄλλων ἀνθρώπων. Ἐπειδὴ δὲ καὶ Ζωὴ ἦν, καὶ Θεοῦ Λόγος, καὶ ἔδει τὸν ὑπὲρ πάντων γενέσθαι θάνατον, διὰ τοῦτο ὡς μὲν Ζωὴ καὶ Δύναμις ὧν συνίσχυνεν ἐν αὐτῷ τὸ σῶμα· ὡς δὲ ὀφείλοντος γενέσθαι τοῦ θανάτου, οὐχ ἑαυτῷ, ἀλλὰ παρ' ἐτέρων ἐλάμβανε τὴν πρόφασιν τοῦ τελειῶσαι τὴν θυσίαν· ἐπεὶ μηδὲ νοσεῖν ἔδει τὸν Κύριον, τὸν τῶν ἄλλων τὰς νόσους θεραπεύοντα· ἀλλ' οὐδὲ ἐξασθενῆσαι

Ιστορία, αλλά και στην Χριστολογία του, τονίζοντας ότι «οὐκ ἦν ἄνθρωπος περικείμενος ἄσθένειαν⁸¹».

2. Η σχέση της ασθένειας με την αμαρτία

Στην Καινή Διαθήκη η ασθένεια έχει έναν κεντρικό ρόλο που υπογραμμίζεται μέσα από τα θαύματα του Ιησού Χριστού. Η αμαρτία κατανοείται μεταφορικά ως αρρώστια όπως και στα παλαιδιαθηκικά κείμενα. Ο Χριστός αναγνωρίζει την σχέση αμαρτίας και ασθένειας υπό ένα άλλο πρίσμα που δεν σχετίζεται με την τιμωρία και την αυστηρή σχέση αιτίας αποτελέσματος. Η νέα θεώρηση της ασθένειας αφορά την οντολογική φύση της. Ασθενής στην Καινή Διαθήκη δεν είναι μόνο ο σωματικά ασθενής, αλλά και εκείνος που δε μπορεί να αναγνωρίσει τον Χριστό ως θεάνθρωπο ή συνεχίζει να ζει μέσα από το πνεύμα του νόμου και όχι μέσα από το πνεύμα της θείας Χάρης. Ο αμαρτωλός είναι αυτός που συνεχίζει να μη θέλει να έρθει σε κοινωνία με τον Χριστό, δε μπορεί να Τον αναγνωρίσει, δυσπιστεί και συνεπώς δε μπορεί να ιαθεί. Στην ίδια συνάφεια η θεραπεία του Ιησού Χριστού αφορά, τόσο από τις αμαρτίες, όσο και από τις ασθένειες, σωματικές και ψυχικές. Πρέπει να επισημανθεί όμως, ότι η ασθένεια δεν σχετίζεται πάντα με την αμαρτία. Αν και σε πολλά καινοδιαθηκικά χωρία, η αμαρτία θεωρείται ρίζα της ασθένειας, όπως στην θεραπεία του παραλυτικού στην κολυμπήθρα Βηθesda, όπου ρητά αναφέρει ο Ιησούς τη σύνδεση ασθένειας και αμαρτίας⁸², ωστόσο σε άλλα χωρία αποσυνδέεται από αυτήν. Χαρακτηριστικό είναι το θαύμα της ίασεως του εκ γενετής τυφλού, το οποίο ερμηνεύει και ο άγιος Νεκτάριος, όπως θα δούμε στην επόμενη ενότητα. Η αμαρτία ως αιτία της τύφλωσης που αναζητούν οι μαθητές του επηρεασμένοι από το δικανικό και νομικίστικο πνεύμα της Παλαιάς

ἔδει πάλιν τὸ σῶμα, ἐν ᾧ καὶ τὰς τῶν ἄλλων ἀσθενείας ἰσχυροποιεῖ. Διὰ τί οὖν καὶ τὸν θάνατον ὡσπερ καὶ τὸ νοσεῖν οὐκ ἐκάλυπεν; Ὅτι διὰ τοῦτον ἔσχε τὸ σῶμα, καὶ ἀπρεπὲς ἦν κωλύσαι, ἵνα μὴ καὶ ἡ ἀνάστασις ἐμποδισθῆ· προηγήσασθαι μέντοι τοῦ θανάτου νόσον ἀπρεπὲς πάλιν ἦν, ἵνα μὴ ἀσθένεια τοῦ ἐν τῷ σώματι νομισθῆ.»

⁸¹ Κεφαλά Νεκτ., *Χριστολογία*, εκδ. Λεώνη, Αθήνα, 1900, σ. 189.

⁸² «μετὰ ταῦτα εὗρίσκει αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς ἐν τῷ ἱερῷ καὶ εἶπεν αὐτῷ· ἴδε ὑγίης γέγονας· μηκέτι ἀμάραντε, ἵνα μὴ χειρόν σοί τι γένηται.» *Ιω.*, 5,14.

Διαθήκης δεν υφίσταται, αφού γεννήθηκε τυφλός. Ο Ιησούς αποσυνδέει αυτές τις έννοιες και δηλώνει σκοπός της ασθένειας είναι η αποκάλυψη της δόξας του Θεού⁸³. Τα χαρακτηριστικά της σχέσης αμαρτίας και ασθένειας στην Καινή Διαθήκη είναι ότι η αμαρτία δύναται να επηρεάσει τη σωματική ύπαρξη του ανθρώπου δηλαδή η πνευματική νόσος μπορεί να συμπαράσχει ολόκληρη την ανθρώπινη ύπαρξη στην νοσηρότητα. Αυτό οφείλεται στην ψυχοσωματική ενότητα του ανθρώπου που το ένα στοιχείο δύναται να συμπαράσχει και το άλλο.

Ένα άλλο κοινό στοιχείο είναι η δύναμη που έχει η αμαρτία, όπως και η ασθένεια, να εξασθενεί τον άνθρωπο, να μειώνει δηλαδή τις σωματικές και ψυχικές, πνευματικές τους δυνάμεις. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει και ο Μ. Βασίλειος, η αμαρτία είναι ύπουλη νόσος που οδηγεί στον πνευματικό θάνατο όταν δεν αναγνωρίζεται από τον άνθρωπο⁸⁴. Όσο και να θέλει ο άνθρωπος να αποφεύγει την αμαρτία και την ασθένεια είναι αδύνατο στη μεταπτωτική του κατάσταση να τις αποφύγει. Αυτό δε σημαίνει βέβαια ότι ακυρώνεται ο αγώνας του ανθρώπου ο οποίος οφείλει να τις αναγνωρίζει και να επανατοποθετείται ως στάση ζωής που έχει ως κέντρο αναφοράς τον Θεό. Ένα τελευταίο κοινό στοιχείο που καταδεικνύεται είναι ότι τόσο η ασθένεια όσο και η αμαρτία έχουν ανάγκη από γιατρό, θεραπευτή⁸⁵. Στην Καινή Διαθήκη υπάρχουν αρκετές αναφορές που καταδεικνύουν την ύπαρξη ιατρών στους οποίους απευθύνονταν

⁸³ «καὶ ἠρώτησαν αὐτὸν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ λέγοντες· ῥαββί, τίς ἡμαρτεν, οὗτος ἢ οἱ γονεῖς αὐτοῦ, ἵνα τυφλὸς γεννηθῆ; ἀπεκρίθη Ἰησοῦς· οὔτε οὗτος ἡμαρτεν οὔτε οἱ γονεῖς αὐτοῦ, ἀλλ' ἵνα φανερωθῆ τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ ἐν αὐτῷ.» Ιω, 9,2-3.

⁸⁴ Μ. Βασιλείου, *Όροι κατά πλάτος, ΜΣ'*, PG 31, 1036 «Κακία γὰρ σιωπηθεῖσα νόσος ὑπουλός ἐστιν ἐν τῇ ψυχῇ. Ὡς οὖν οὐκ ἂν εἴπομεν εὐεργέτην τὸν ἐγκατακλείοντα τῷ σώματι τὰ ὀλέθρια, ἀλλὰ μάλλον τὸν διὰ ὀδύνης καὶ ἀμύξεως εἰς τὸ φανερὸν ἔλκοντα, ὥστε ἢ διὰ ἐμέτου ἀπορρίψαι τὸ βλάπτον, ἢ καθόλου διὰ τῆς τοῦ πάθους φανερώσεως εὐγνωστον ὑπάρξαι τὸν τρόπον τῆς θεραπείας· οὕτω, δηλονότι, καὶ τὸ κρύπτειν ἁμαρτίαν συγκατασκευάζειν ἐστὶ τῷ νοσοῦντι τὸν θάνατον. Κέντρον γὰρ, φησὶ, τοῦ θανάτου ἢ ἁμαρτία».

⁸⁵ Δεσπότη Σωτήρη, *Σπουδὴ στην παύλεια θεολογία*, ἀπὸ διάλεξη τοῦ Μ. Wolter, *Sunde nach dem, Neuen Testament*, στις 20.05.2008 στο τμήμα τῆς Κοινωνικῆς Θεολογίας, μτφρ. Σ. Δεσπότη, εκδ. Ἐννοια, Αθήνα, 2018, σ. 581.

οι ασθένειες, όπως η θεραπεία της αιμορροούσας γυναίκας η οποία ξόδευε όλη την περιουσία της για την θεραπεία της από τους γιατρούς χωρίς αποτέλεσμα⁸⁶.

Το έργο των ιατρών δεν αμφισβητείται κατά βάση αλλά σχετικοποιείται η απόλυτη δύναμή του που ενέχει στοιχεία φιλοσοφικά, στοιχεία υλισμού και επιστημονοκρατίας. Αυτό σημαίνει ότι ο ρόλος του γιατρού έχει τη θέση που του αναλογεί μέσα στην ανθρώπινη ιστορία όπου ο άνθρωπος έχει προικιστεί με διάφορα χαρίσματα προκειμένου να ανταπεξέλθει στον αγώνα του απέναντι στις φθοροποιές δυνάμεις.

Η διάκριση με την οποία πρέπει να προσεγγίζεται η ασθένεια είναι απαραίτητη για να μην εγκλωβίζεται ο άνθρωπος σε επικίνδυνα αδιέξοδα που δεν του προσφέρουν καμία θεραπεία και λύση στο πρόβλημά του. Ειδικότερα θα πρέπει να υπάρχει διάκριση, όσον αφορά τα ψυχικά νοσήματα. Δεν θα πρέπει όλα να υποπίπτουν σε μεταφυσική θεώρηση αλλά και σε φυσική. Αφού ούτε όλες οι ψυχικές ασθένειες συνιστούν αμαρτίες ούτε η αμαρτία οδηγεί πάντα σε ψυχική πάθηση⁸⁷. Χαρακτηριστικός είναι ο κανόνας ΡΒ' της Πενθέκτης Οικουμενικής Συνόδου (691) «Οὐ γὰρ ἀπλῆ τῆς ἀμαρτίας ἡ νόσος, ἀλλὰ ποικίλη καὶ πολυειδής, καὶ πολλὰς τῆς βλάβης τὰς παραφυάδας βλαστάνουσα, ἐξῶν τὸ κακὸν ἐπὶ πολὺ διαχεῖται, καὶ πρόσω βαίνει, μέχρις ἄνσταίῃ τῇ δυνάμει τοῦ θεραπεύοντος. Ὡστε τὸν τὴν ἰατρικὴν ἐν Πνεύματι ἐπιστήμην ἐπιδεικνύμενον, πρότερον χρὴ τὴν τοῦ ἡμαρτηκότος διάθεσιν ἐπισκέπτεσθαι, καὶ εἴτε πρὸς τὴν υἰεὶαν νεύει, ἢ τοῦναντίον, διὰ τῶν οἰκείων τρόπων προσκαλεῖται καθ' ἑαυτοῦ τὸ ἀρρώστημα, ἐφορᾶν, ὅπως τετῆς ἐν τῷ μεταξύ προνοεῖται ἀναστροφῆς, καὶ εἰ μὴ τῷ τεχνίτῃ ἀντιπαλαίει, καὶ τὸ τῆς ψυχῆς ἔλκος διὰ τῆς τῶν ἐπιτιθεμένων φαρμάκων αὐξάνει προσαγωγῆς, καὶ οὕτω τὸν ἔλεον κατ' ἀξίαν ἐπιμετρεῖ». Είναι, σημαντικό λοιπόν, για έναν ποιμένα της Εκκλησίας να μπορεί να διακρίνει μεταξύ ιατρο-ψυχικής (από οργανικά αίτια) νόσου και

⁸⁶ «καὶ γυνὴ οὖσα ἐν ῥύσει αἵματος ἀπὸ ἐτῶν δώδεκα, ἣτις ἰατροῖς προσαναλώσασα ὅλον τὸν βίον οὐκ ἴσχυσεν ὑπ' οὐδενὸς θεραπευθῆναι,» Δκ., 8,43.

⁸⁷ Τσιτσιγκου Σπυρίδωνος, *Πνευματικότητα*, εκδ. Tremendum, Αθήνα, 2015, σ. 129.

πνευματο-ψυχικής (από ψυχολογικά-κοινωνικά αίτια), ώστε ο ασθενής να λαμβάνει την πρέπουσα θεραπεία.

3 .Η ίαση της ασθένειας και ο Χριστός ως ιατρός.

Ο Χριστός, ως θεάνθρωπος, χορηγός της ζωής αποτελεί για την ορθόδοξη θεολογία τον όντως ιατρό των σωματικών, ψυχικών και πνευματικών νόσων. Η ίαση από την ασθένεια τόσο τη σωματική, όσο και τη ψυχική και πνευματική, αποτελεί αίτημα των πιστών σε κάθε λειτουργία⁸⁸. Ο θεάνθρωπος Ιησούς Χριστός είναι ο κατεξοχήν ιατρός που μπορεί να θεραπεύσει την ανθρώπινη φύση από κάθε είδους φθορά, γι' αυτό και ο πιστός παραπέμπει ικεσίες για θεραπεία. Χαρακτηριστικό είναι το απόσπασμα του Μ. Βασιλείου για τον Ιησού Χριστού «Καὶ τὰς ἀσθενείας ἡμῶν ἀνέλαβε, καὶ τὰς νόσους ἐβάστασε, καὶ ὑπὲρ ἡμῶν ἐτραυματίσθη, ἵνα τῷ μῶλωπι αὐτοῦ ἡμεῖς ἰαθῶμεν· καὶ τῆς κατάρας ἡμᾶς ἐξηγόρασε, γενόμενος ὑπὲρ ἡμῶν κατάρα, καὶ τὸν ἀτιμότατον ὑπέστη θάνατον, ἵνα ἡμᾶς εἰς τὴν ἔνδοξον ζωὴν ἐπαναγάγῃ⁸⁹.»

Η θεϊκή φύση του Χριστού είναι αυτή που μπορεί να ζωοποιήσει και να αφθαρτοποιήσει τον ασθενή άνθρωπο. Από την άλλη μεριά και ο άνθρωπος είναι δεκτικός αυτής της αφθαρσίας, αφού δημιουργήθηκε εν δυνάμει άφθαρτος από τον ίδιο τον Θεό⁹⁰.

Για να επιτευχθεί η ίαση των ασθενών απαραίτητη προϋπόθεση είναι η θέληση του ασθενή για ίαση. Αυτό φυσικά δεν υπόκειται στις δυνατότητες των ιατρών. Ο Χριστός όμως ως ο Λόγος του Θεού, η ίδια η ζωή, μπορεί να παρέχει ακόμα και αυτό στους ασθενείς. Τη θέληση για ίαση, την ελπίδα ακόμα και στο οριακό σημείο που η ιατρική επιστήμη βάζει ένα τέλος στην προσπάθεια μη δυνάμενη να προχωρήσει, ο Χριστός ως αυτοζωή ξεπερνάει τα

⁸⁸ Θεία Λειτουργία ι. Ι. Χρυσοστόμου «...τούς νοσοῦντας ἰασαι, ὁ ἱατρός τῶν ψυχῶν καὶ τῶν σωμάτων ἡμῶν.».

⁸⁹ Μ. Βασιλείου, *Κεφάλαια των κατά πλάτους όρων*, PG 31, 916.

⁹⁰ Ειρηναίος Λυώνος, *Κατά αιρέσεων* 5, «Εἰ γὰρ τὸ θνητὸν οὐ ζωοποιεῖ καὶ τὸ φθαρτὸν μὴ ἀνάγει εἰς ἀφθαρσίαν, οὐκ ἔστι δυνατὸς ὁ Θεός...αὶ τοῦ Θεοῦ οὖν δυνατοῦ ὄντος ζωοποιεῖν τὸ πλάσμα τὸ ἑαυτοῦ καὶ τῆς σαρκὸς δυναμένης ζωοποιεῖσθαι, τί λοιπὸν τὸ κωλῦον αὐτὴν μετέχειν τῆς ἀφθαρσίας, ἥτις ἐστὶ μακαρία καὶ ἀτελεῦτητος ὑπὸ Θεοῦ διδομένη ζωή;»PG 7, 5.

κόσμικά όρια που η κάθε εποχή βάζει στις επιστημονικές επιτεύξεις. Ο Κύριλλος Ιεροσολύμων στην ομιλία του *Εἰς τον παραλυτικό το ἐν τῇ κολυμβήθραν* λέει χαρακτηριστικά «οἱ (ιατροί) γὰρ τὰ αἰσθητὰ νοσήματα θεραπεύοντες οὐ δύνανται πᾶσιν λέγειν· θέλεις ὑγιῆς γενέσθαι; Ἰησοῦς δὲ καὶ τὸ θέλειν χαρίζεται, καὶ τὸ πιστεῦειν λαμβάνει, καὶ τὴν δωρεὰν ἀμισθὶ χαρίζεται.»⁹¹.

Ένα τελευταίο στοιχείο, που θα μπορούσε να επισημανθεί, είναι ότι η ασθένεια αποτελεί ένα συνδυαστικό κρικό στη συνέχεια Παλαιάς και Καινῆς Διαθήκης, αφού η θεραπεία των ασθενῶν, τυφλῶν είναι προφητική για την ἔλευση του Μεσσία.⁹² Χαρακτηριστικά είναι τα ακόλουθα χωρία του Ησαΐα που προφητεύει την ἔλευση του Μεσσία «καὶ ἀκούσονται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ κωφοὶ λόγους βιβλίου, καὶ οἱ ἐν τῷ σκότει καὶ οἱ ἐν τῇ ὀμίχλῃ ὀφθαλμοὶ τυφλῶν ὄψονται⁹³», «τότε ἀνοιχθήσονται ὀφθαλμοὶ τυφλῶν, καὶ ὦτα κωφῶν ἀκούσονται»⁹⁴. Επίσης, ο ἴδιος ο ἅγιος Νεκτᾶριος κάνει αναφορά σε χωρία της Παλαιάς Διαθήκης στο ἔργο του *Χριστολογία* όπου γίνεται σύνδεση ἰασης των ασθενειῶν και εμφάνισης του λυτρωτῆ του κόσμου⁹⁵. Η ἰαση των ασθενῶν αποτελοῦν σημεῖα, για την αναγνώριση του Μεσσία με ἀπόρροια ἡ ασθένεια να μετατρέπεται σε δοξολογία του Θεοῦ και κατ' ἓνα τρόπο να μετουσιώνεται, προκαλώντας μέσα ἀπὸ τὴν οδύνη τὴν χαρὰ.

4. Η ἰαση τῆς ασθένειας στα Εὐαγγέλια- Η σύνδεση τῆς ἰασης με τὴν πίστη

⁹¹ Κύριλλος Ιεροσολύμων, *Ομιλία εἰς τὸν παραλυτικόν, τὸν ἐπὶ τῇ κολυμβήθραν*, PG 33, 6

⁹² Ahmad M. Mansour, Abla Mehio-Sibai, Joseph B. Walsh, Zaher H. Sbeity, "Jesus and the eye: New Testament miracles of vision", *Acta Ophthalmologica Scandinavica*, 83(6), 2005, σ. 739-745.

⁹³ Ησ., 29,18.

⁹⁴ Ησ., 35,5.

⁹⁵ Κεφαλὰ Νεκτ., *Χριστολογία*, εκδ. Λεωνή, 1900, Αθήνα, σ. 235 «ὅπως πληρωθῆ τὸ ῥηθὲν διὰ Ἡσαΐου τοῦ προφήτου λέγοντος· αὐτὸς τὰς ἀσθενείας ἡμῶν ἔλαβε καὶ τὰς νόσους ἐβάστασεν» (Ησ., 53, 4-5, Μτθ., 8,17). Εκτὸς τοῦ προφήτη *Ἡσαΐα*, ο ἅγιος Νεκτᾶριος αναφέρεται και στον προφήτη Ωσηέ για το θέμα τῆς ασθένειας, ο.π. σ.244, «Πορευθώμεν καὶ ἐπιστρέψωμεν πρὸς Κύριον τὸν Θεὸν ἡμῶν, ὅτι αὐτὸς ἤρπακε καὶ ἴασεται ἡμᾶς, πατάξει καὶ μοτώσει ἡμᾶς· ὑγιᾶσει ἡμᾶς μετὰ δύο ἡμέρας» (Ωσ., 6,1-2).

Το σημαντικότερο στοιχείο της ίασεως και της θεραπείας της ασθένειας που ανιχνεύεται στα Ευαγγέλια και σε όλη την πατερική γραμματεία είναι αυτό της πίστης. Η ασθένεια από κατάρα της πτώσης των πρωτοπλάστων γίνεται ευλογία, όπου ο άνθρωπος δύναται να συναντήσει εκ νέου τον Θεό. Είναι ξεκάθαρο ότι μέσα από τον ανθρώπινο πόνο, που δημιουργεί η ασθένεια, δίνεται η ευκαιρία στον άνθρωπο να αναγνωρίσει τον Θεό. Σχεδόν σε όλα τα θαύματα των ίασεων από τον Χριστό, προϋπόθεση είναι η πίστη σε Αυτόν. Πολλάκις ο Ιησούς αναφέρεται σε αυτήν και για τη σωτήρια δύναμή της. Στην περίπτωση της ίασεως της θυγατέρας της Χαναanaίας⁹⁶ η πίστη της γυναίκας έσωσε την κόρη της από το δαιμονισμό. Επίσης, η θεραπεία της αιμορρούσας γυναίκας⁹⁷ είναι αποτέλεσμα της δυνατής πίστης της γυναίκας, αφού η πίστη της ότι, αν άγγιζε τα ενδύματα του Χριστού θα μπορούσε να ιαθεί, ήταν αυτή που την θεράπευσε. Αλλά και στην περίπτωση του δούλου του εκατόνταρχου⁹⁸ ο οποίος δεν ήταν Ισραηλίτης, η πίστη του εκατόνταρχου και η ταπεινότητά του, του δώρισε την πολυπόθητη ίαση. Σε αυτή την περίπτωση το αίτημα της ίασεως απευθύνεται για τον συνάνθρωπο. Ο άξονας αυτής της θεραπείας καταδεικνύει δύο βασικά στοιχεία την αγάπη για τον συνάνθρωπο, καθώς και την πίστη του ανθρώπου που αν και δεν είχε προπαιδευτεί όπως οι Ισραηλίτες για την έλευση του Χριστού, εντούτοις αναγνώρισε την θεϊκή του δύναμη και την ικανότητά του για θεραπεία. Σχεδόν σε όλες τις περιπτώσεις των θεραπειών αναδεικνύεται το

⁹⁶ «Καὶ ἐξελθὼν ἐκεῖθεν ὁ Ἰησοῦς ἀνεχώρησεν εἰς τὰ μέρη Τύρου καὶ Σιδῶνος. καὶ ἰδοὺ γυνὴ Χαναanaία ἀπὸ τῶν ὀρίων ἐκείνων ἐξεληθούσα ἐκραύγασεν αὐτῷ λέγουσα· ἐλέησόν με, Κύριε, υἱὲ Δαυῖδ· ἡ θυγάτηρ μου κακῶς δαιμονίζεται... τότε ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῇ· ὦ γύναι, μεγάλη σου ἡ πίστις! γεννηθήτω σοι ὡς θέλεις. καὶ ἰάθη ἡ θυγάτηρ αὐτῆς ἀπὸ τῆς ὥρας ἐκείνης.» Μτθ., 15,21-28.

⁹⁷ «Καὶ ἰδοὺ γυνὴ, αἰμορροοῦσα δώδεκα ἔτη, προσελθοῦσα ὀπισθεν ἤψατο τοῦ κρασπέδου τοῦ ἱματίου αὐτοῦ. λεγε γὰρ ἑαυτῇ, ἐὰν μόνον ἄψωμαι τοῦ ἱματίου αὐτοῦ, σωθήσομαι. ὁ δὲ Ἰησοῦς ἐπιστραφεὶς καὶ ἰδὼν αὐτὴν εἶπε· θάρσει, θύγατερ· ἡ πίστις σου σέσωκέ σε. καὶ ἐσώθη ἡ γυνὴ ἀπὸ τῆς ὥρας ἐκείνης.» Μτθ., 9, 20-22.

⁹⁸ «Ἐκατοντάρχου δὲ τινος δούλος κακῶς ἔχων ἡμελλε τελευτᾶν, ὃς ἦν αὐτῷ ἔντιμος. ὁ δὲ Ἰησοῦς ἐπορεύετο σὺν αὐτοῖς. ...ἀκούσας δὲ ταῦτα ὁ Ἰησοῦς ἐθαύμασεν αὐτόν, καὶ στραφεὶς τῷ ἀκολουθοῦντι αὐτῷ ὄχλῳ εἶπε· λέγω ὑμῖν, οὐδὲ ἐν τῷ Ἰσραὴλ τοσαύτην πίστιν εὔρον. καὶ ὑποστρέψαντες οἱ πεμφθέντες εἰς τὸν οἶκον εὔρον τὸν ἀσθενοῦντα δούλον ὑγιαίνοντα.» Ακ., 7,2-10.

σχήμα πίστη-θεραπεία που ισορροπεί στην σχέση ανθρώπινη πίστη -Θεία Χάρη⁹⁹. Η θεία Χάρη συνεπικουρεί με τη πίστη του ανθρώπου για να λυτρωθεί ο άνθρωπος από τη φθορά της ανθρώπινης φύσης και να σωθεί. Η σωτηρία μπορεί να είναι καθαρά σωματική όπως στις σωματικές ασθένειες, ενδέχεται να είναι και πνευματική, ψυχική όπως στη θεραπεία του παιδιού της Χαναναίας που υπέφερε από τα δαιμόνια¹⁰⁰.

Σε άλλες περιπτώσεις ίασεως, ωστόσο, χωρίς να καταδεικνύεται η πίστη του ασθενούντος, ο Χριστός παρέχει την πολυπόθητη ίαση. Ενδεικτική είναι η ίαση τη συγκύπτουσας όπου ο Χριστός βρίσκεται στη συναγωγή και χωρίς να υπάρξει κάποιος διάλογος ή κάποιο αίτημα από τη γυναίκα τη θεραπεύει¹⁰¹. Μάλιστα, σε αυτή τη θεραπεία αναγνωρίζεται η αλληλένδετη σχέση πνευματικής και σωματικής ασθένειας, αφού λόγω της πνευματικής νόσου δεν εδύνατο να ανασηκώσει το κεφάλι και το σώμα της.

Σε αυτή τη συνάφεια αναδύεται ένα σημαντικό στοιχείο που έχει απασχολήσει τους ερμηνευτές της Καινής Διαθήκης. Το θαύμα και συγκεκριμένα η ίαση από τις ασθένειες που επτελούσε ο Χριστός, υπηρετεί τη θεοσημεία δηλαδή ως απόδειξη της θεανθρώπινης φύσης του Χριστού, ενώ σε άλλες περιπτώσεις απλώς καταδεικνύει την φιλευσπλαχνία, ελεημοσύνη και αγάπη του Θεού για τον άνθρωπο¹⁰². Η θεραπεία του λεπρού στοιχειοθετεί το θαύμα όχι μόνο ως σημείο αλλά ως στοιχείο της αγάπης του Θεού για τον ασθενούντα. Τα λόγια του Χριστού «καὶ λέγει αὐτῷ ὄρα μηδενὶ μηδὲν εἶπης,» δείχνουν τη θέληση του Χριστού να μη γίνει γνωστό το θαύμα, συνεπώς το

⁹⁹ «πράττει δὲ παραχρῆμα τὸ προσταχθὲν ὁ νοσῶν, καὶ δι' ὑπακοῆς καὶ πίστεως τὴν τριπόθητον ἑαυτῷ πραγματεύεται χάριν.», Κυρίλλος Αλεξανδρείας, *Υπόμνημα στο κατά Ιωάννη Ευαγγέλιο*, PG 73, 308.

¹⁰¹ «Ἦν δὲ διδάσκων ἐν μιᾷ τῶν συναγωγῶν ἐν τοῖς σάββασι. καὶ ἰδοὺ γυνὴ ἦν πνεῦμα ἔχουσα ἀσθενείας ἔτη δέκα καὶ ὀκτώ, καὶ ἦν συγκύπτουσα καὶ μὴ δυναμένη ἀνακῦψαι εἰς τὸ παντελές. ἰδὼν δὲ αὐτὴν ὁ Ἰησοῦς προσεφώνησε καὶ εἶπεν αὐτῇ γύναι, ἀπολέλυσαι τῆς ἀσθενείας σου· καὶ ἐπέθηκεν αὐτῇ τὰς χεῖρας· καὶ παραχρῆμα ἀνωρθώθη καὶ ἐδόξαζε τὸν Θεόν.», Λκ.,13,10-13.

¹⁰² Frank Hugh Foster, "The New Testament Miracles: An Investigation of Their Function", *The American Journal of Theology*, 12(3), 1908, σ. 380.

θαύμα επιτελεί μόνο την ίαση και παραμένει στο πλαίσιο της άφραστης αγάπης του θεανθρώπου για τον άνθρωπο. Άλλωστε και ο ίδιος ο Χριστός, αποσυνδέει σε άλλη συνάφεια την πίστη ως αποτέλεσμα του θαύματος, αφού, συνήθως στα Ευαγγέλια, η πίστη είναι προϋπόθεση για την ίαση και όχι το αντίστροφο. Ο Χριστός προσπαθεί να αποσυνδέσει την ενδυνάμωση της πίστης με την επίδειξη σημείων από μέρους του, όμως η πίστη των ανθρώπων έχει ανάγκη πολλές φορές για να ενισχυθεί, την επίδειξη της θεϊκής δύναμης του Χριστού όπως και ο ίδιος διαπιστώνει «ἐὰν μὴ σημεῖα καὶ τέρατα ἴδητε, οὐ μὴ πιστεύσητε¹⁰³».

ΜΕΡΟΣ Β΄

Ο ΑΓΙΟΣ ΝΕΚΤΑΡΙΟΣ ΚΑΙ Η ΑΣΘΕΝΕΙΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Ο Βίος του αγίου Νεκταρίου

Ο άγιος Νεκτάριος γεννήθηκε στη Σηλυβρία της Ανατολικής Θράκης στις 1 Οκτωβρίου 1846 και το βαπτιστικό του όνομα ήταν Αναστάσιος. Η οικογένειά του, Δήμος και Μπαλού (Βασιλική) Κεφαλά, εκτός από τον Αναστάσιο είχαν άλλα έξι παιδιά, τον Δημήτριο, τον Γρηγόριο, τον Χαραλάμπη, τη Σμαράγδα, τη Σεβαστή και τη Μαριώρα¹⁰⁴. Η διαπαιδαγώγηση του αγίου γινόταν «εν παιδεία και νουθεσία Κυρίου» σύμφωνα με τα χριστιανικά ιδεώδη της εποχής του, όμως υπήρχε και η έμφυτη κλίση του αγίου που διαφαινόταν από την παιδική του

¹⁰³ Ιω., 4,48.

¹⁰⁴ Αβιμελέχ (Μπονάκη) Μικραγιαννανίτη του Κρήτος, *Βίος του Σεβασμιωτάτου Νεκταρίου*, χ.ο., Βόλος, 1921, σ. 2. Ο Αβιμελέχ υπήρξε ο πρώτος βιογράφος του αγίου Νεκταρίου με τον οποίο συνδεόταν με στενή φιλία. Η σχέση που είχε με το Άγιο Όρος διαμόρφωσε και τον κανονισμό στο γυναικείο του μοναστήρι στην Αίγινα. Μάλιστα, είχε ζητήσει από τον άγιο Δανιήλ Κατουνακιώτη το 1918 τον κοινοβιακό κανονισμό για το μοναστήρι του στην Αίγινα (Μοναχού Μωυσέως Αγιορείτη, *Ο άγιος Νεκτάριος και το Άγιο Όρος*, Πρακτικά διορθόδοξου θεολογικού επιστημονικού συνεδρίου επί την εκατονπεντηκονταετηρίδα από της γεννήσεως του αγίου Νεκταρίου, Αθήνα, 2000, σ. 228-230).

ηλικία για την χριστιανική πίστη. Πολλά είναι αυτά που διασώζονται από τη βιογραφία του που το μαρτυρούν. Σε ηλικία μόλις πέντε ετών του έμαθε η μητέρα του τον 50^ο ψαλμό της μετάνοιας από τον οποίο τον γοήτευσε ο στίχος «Διδάξω ανόμους τα οδούς σου».

Χαρακτηριστικό επίσης της αγάπης του προς την ωφέλεια των ανθρώπων, ήταν το γεγονός ότι ανέβαινε σε σκαμνιά σαν να βρίσκεται σε άμβωνα για να κηρύξει. Επίσης, σε ηλικία επτά ετών θέλησε να καταγράψει «τα λόγια του Θεού» σε ένα βιβλίο που θέλησε να φτιάξει μόνος του με χαρτιά. Τελειώνοντας το δημοτικό και το σχολαρχείο σε ηλικία 14 ετών, αποφασίζει ύστερα από παρότρυνση των συγγενών του να πάει στην Κωνσταντινούπολη όπου ήκμαζε τότε το ελληνικό στοιχείο και η ελληνική παιδεία. Εκεί εργάζεται σε ένα καπνοπωλείο προς βοήθεια των γονέων του. Η αγάπη του όμως για τον Θεό και τα γράμματα βρίσκει πάλι διέξοδο με ένα ευφάνταστο τρόπο. Γράφει αποφθέγματα από τους Πατέρες της Εκκλησίας, την αγία Γραφή, αλλά και από φιλοσόφους. πάνω στα φύλλα περιτυλίγματος καπνού προκειμένου να τα διαβάσουν οι αγοραστές και να ωφεληθούν πνευματικά.¹⁰⁵ Μάλιστα, τα αποφθέγματα αυτά εκδόθηκαν το 1895 στο βιβλίο με τίτλο «*Ιερών και φιλοσοφικών λογίων θησαύρισμα*, και ο ίδιος ο άγιος γράφει στο πρόλογο του χαρακτηριστικά: «Το ανά χείρας έργον είναι προϊόν μακράς και συντόνου εργασίας και οφείλεται εις πόθον διακαή προώρως αναπτυχθέντα προς μετάδοσιν ωφελίμων γνώσεων· διότι πρόσηβος (έφηβος) ήδη το του διδασκάλου της κοινωνίας εζήλωσα έργον και προς αυτό μετά προθυμίας επεδόθην. Το έργον όμως πολύ του ζήλου ην υπέρτερον διά την εμήν ανεπαρκή προς το έργον παρασκευήν· αλλ' η επιθυμία ην ισχυρά και επίμονος... αλλά και ο τρόπος της μεταδόσεως, διά την έλλειψιν χρημάτων, ην ουχ ήττον δυσχερής...· ενόμισα ότι ηδυνάμην να χρησιμοποιήσω ως δημοσιογραφικά φύλλα τα χάρτινα καπνοσακκίδια των εν Κωνσταντινουπόλει καπνοπωλών...». Αργότερα,

¹⁰⁵ Ζιόμπολα Νεκταρίου, *Ο Άγιος Νεκτάριος και το διπλό θαύμα στον Σταύρο Καλκανδή*, εκδ. Μουσικοεκδοτική, Αθήνα, 2000, σ.103.

προσελήφθη ως παιδονόμος στο σχολείο του Μετοχίου του Παναγίου Τάφου στην Κωνσταντινούπολη, γεγονός που τον ευαρεστούσε, αφού ήταν σε ένα περιβάλλον πιο κοντά στα πνευματικά του ενδιαφέροντα. Ενώ η παραμονή του στο σχολείο, τον βοήθησε να αναπτύξει ακόμα περισσότερο το γνωστικό του υπόβαθρο και να εξελιχθεί πνευματικά. Σε ηλικία 20 ετών μετέβη στη Χίο ως δάσκαλος στο χωριό Λιθί όπου παρέμεινε επτά έτη.

Στο νησί της Χίου θα έρθει σε επαφή με τον γέροντα Παχώμιο Αρελά της ιεράς σκήτης των Αγίων Πατέρων στο Προβάτειο όρος, όπου θα τον φέρει σε επαφή με τα έργα του Νικοδήμου του Αγιορείτη και γενικότερα με το φιλοκαλικό κίνημα¹⁰⁶. Η πνευματική σχέση που δημιουργήθηκε ήταν καθοριστική για τον νεαρό τότε Αναστάσιο και άναψε την σπίθα για τον μοναχισμό. Γεγονός που έγινε στις 7 Νοεμβρίου 1876 και εκάρη μοναχός με το όνομα Λάζαρος, λόγω της περιώνυμης ημέρας, στην Νέα Μονή Χίου¹⁰⁷. Η πνευματική του ανέλιξη αλλά και η εκτίμηση που είχαν για το πρόσωπό του τόσο ο ηγούμενος της μονής όσο και ο Μητροπολίτης Χίου Γρήγορος, οδήγησαν στην χειροτονία του ως διακόνου στις 15 Ιανουαρίου 1877 με το όνομα Νεκτάριος. Συνέχισε τις σπουδές του με ζήλο, τελειώνοντας το γυμνάσιο (σημερινό λύκειο) με την οικονομική υποστήριξη του Ιωάννη Χωρέμη, και μεταβαίνει στην Αλεξάνδρεια όπου γνωρίζει τον Πατριάρχη Σωφρόνιο ο οποίος και του επιτρέπει να συνεχίσει τις σπουδές του στη Θεολογική Σχολή Αθηνών.

Η αγάπη του για τα γράμματα τον βοήθησε να λάβει υποτροφία για τις σπουδές του, ενώ ταυτόχρονα επιδόθηκε στη εκμάθηση της γαλλικής γλώσσας. Ταυτόχρονα, ιερουργούσε στον ιερό ναό της Αγίας Ειρήνης στο Μοναστηράκι. Το κυριακάτικο κήρυγμά του άρχισε να το καταγράφει και το εξέδωσε το 1884 με το τίτλο *Λόγοι Εκκλησιαστικοί*. Οι κόπτοι του ανταμείφθηκαν το 1885 λαμβάνοντας

¹⁰⁶ Δημητρακόπουλου Σοφοκλή, *Ο άγιος Νεκτάριος Πενταπόλεως*, εκδ. Παρρησία, Αθήνα, 2005 σ.σ. 41-50.

¹⁰⁷ Μοναχός Θεοδώρητος Αγιορείτης, *Ο Άγιος Νεκτάριος, ο Ιεράρχης, ο Λόγιος, ο Ασκητής*, εκδ. Συναξαριστής, Αθήνα, 1977, σ.19.

το πτυχίο του από τη θεολογική σχολή την οποία εκείνη την περίοδο ήταν ιδιαίτερα δύσκολο κάποιος να την ολοκληρώσει.¹⁰⁸

Στη συνέχεια επιστρέφει στην Αλεξάνδρεια όπου θα αναπτύξει μία πλούσια ποιμαντική δράση καθιστώντας τον υποψήφιο για το αρχιερατικό αξίωμα της Μητρόπολης Πενταπόλεως. Γεγονός που έλαβε χώρα στις 15 Ιανουαρίου 1889. Ωστόσο, μερίδα μοναχών και άλλων κύκλων της Αλεξάνδρειας και της ευρύτερης περιοχής, τον συκοφάντησαν για θέματα ηθικής και επιβουλής του πατριαρχικού θρόνου, με αποτέλεσμα να εκδιωχθεί από την Αλεξάνδρεια και να μεταβεί στην Αθήνα. Παρά τις αντιδράσεις των πιστών του Καΐρου, ο άγιος Νεκτάριος φτάνει στην Αθήνα όπου του ανατίθεται το κήρυγμα στην αρχιεπισκοπή της Χαλκίδας (1891) όπου και διαπρέπει¹⁰⁹. Στην περιοχή της Εύβοιας παραμένει δύο χρόνια περίπου όπου ανέπτυξε πλούσιο έργο, πέρα από το κήρυγμα εκδήλωσε το ενδιαφέρον του για τον συνάνθρωπο επισκέπτοντας νοσοκομεία, φυλακές και συνδράμοντας τους καταπονημένους ανθρώπους. Για λόγους πολιτικής σκοπιμότητας στο πλαίσιο της εκκλησιαστικής ιεραρχίας, μετατίθεται στην επισκοπή της Λαμίας όπου και παραμένει μέχρι να διορισθεί διευθυντής της Ριζαρείου Σχολής τον Μάρτιο του 1894. Ως διευθυντής της σχολής, φρόντισε ιδιαίτερα για την ανύψωση και τη βελτίωση του πνευματικού επιπέδου του ιερού κλήρου. Υπήρξε άοκνος υποστηρικτής αυτού του έργου για 14 έτη. Στο έργο του εντάσσεται η αναπροσαρμογή της ύλης του σχολικού προγράμματος, η απασχόληση των αποφοίτων ως δασκάλων μέχρι την ηλικία των 30 ετών, οπότε και θα είχαν τη δυνατότητα της χειροτονίας, η εισαγωγή του μαθήματος της γεωπονικής¹¹⁰, αλλά και η μέριμνά του για την μισθοδοσία των

¹⁰⁸ Ζιόμπολα Ν., *Ο Άγιος Νεκτάριος και το διπλό θαύμα στον Σταύρο Καλκανδή*, εκδ. Μουσικοεκδοτική, Αθήνα, 2000, σ.113.

¹⁰⁹ Δημητρακόπουλου Σ., *Ο Άγιος Νεκτάριος Πενταπόλεως, Η πρώτη Άγια Μορφή των καιρών μας*, εκδ. Παρησια, Αθήνα, 2000, σ. 137.

¹¹⁰ Στρογγύλη Κλέοπα, *Ο Άγιος Νεκτάριος Πενταπόλεως και η Ριζάρειος Εκκλησιαστική Σχολή*, εκδ. Ριζάρειο Ίδρυμα, Αθήνα, 2008, σ. 228.

μορφωμένων ιερέων¹¹¹. Εκτός της διεύθυνσης της σχολής, του ανατέθηκαν η διδασκαλία των μαθημάτων της Χριστιανικής Ηθικής, της Ποιμαντικής και της Κατήχησης για τα οποία είχε συγγράψει και τα αντίστοιχα εγχειρίδια¹¹².

Το 1904 μάλιστα ξεκινάει την ανέγερση της ιεράς μονής Παναγίας Τριάδος των Μοναζουσών στην Αίγινα¹¹³ προκειμένου να ικανοποιήσει καταρχάς την επιθυμία των πνευματικών του τέκνων¹¹⁴ να μονάσουν με τη συγκατάθεση του Μητροπολίτη Θεόκλητου. Η επιβαρυνόμενη του υγεία¹¹⁵ αλλά και η ανάγκη για να μονάσει πλέον σε αυτή την ηλικία, τον οδηγούν να αποσυρθεί στην μονή της Αίγινας το 1908. Ουσιαστικά επρόκειτο για επανασύσταση της παλαιάς μονής της Ζωοδόχου Πηγής στην οποία κατά την παράδοση ασκήτευσε η αγία Αθανασία η Αιγινίτισσα¹¹⁶. Στο μεσοδιάστημα, 1904-1908, αλληλογραφούσε συστηματικά με τις μοναχές στο μοναστήρι της Αίγινας προκειμένου να τις υποστηρίξει και να τις νουθετεί πνευματικώς. Η απόσυρσή του στην Αίγινα συνοδεύτηκε και εκεί με έργο, όχι μόνο πνευματικό αλλά και παιδευτικό, αφού ο άγιος Νεκτάριος μεριμνούσε για την παιδεία των μοναζουσών δημιουργώντας

¹¹¹ Δημητρακόπουλου Σ, *Ο Άγιος Νεκτάριος Πενταπόλεως, Η πρώτη Αγία Μορφή των καιρών μας*, εκδ. Παρησσία, Αθήνα, 2000, σ. 194.

¹¹² Στρογγύλη Κλ., *Ο Άγιος Νεκτάριος Πενταπόλεως και η Ριζάρειος Εκκλησιαστική Σχολή*, εκδ. Ριζάρειο Ίδρυμα, Αθήνα, 2008, σ. 74-75.

¹¹³ Στρογγύλη Κλ., *Ο Άγιος Νεκτάριος Πενταπόλεως και η Ριζάρειος Εκκλησιαστική Σχολή*, εκδ. Ριζάρειο Ίδρυμα, Αθήνα, 2008, σ. 441-442.

¹¹⁴ Πρόκειται για τις: Χρυσάνθη Στρογγυλού (μοναχή Ξένη, την οποία αργότερα έχρισε ηγουμένη στη Μονή), την Αικατερίνη Παπαδάκη (μοναχή Κασσιανή), Αγγελική Μπογιατζή (μοναχή Ακακία) και τη Μαρία Χασιώτου (μοναχή Συγκλητική). Δημητρακόπουλου Σ., ό.π. σ.251- 252.

¹¹⁵ Στρογγύλη Κλ., *Ο Άγιος Νεκτάριος Πενταπόλεως και η Ριζάρειος Εκκλησιαστική Σχολή*, εκδ. Ριζάρειο Ίδρυμα, Αθήνα, 2008., σ. 255, Επιστολή του ίδιου αγίου Νεκταρίου όπου αναφέρει «ὅτι διαπονηθεὶς τὸ σῶμα καὶ ὑποκύπτων συνεχῶς εἰς ἀσθενείας, αἰσθάνομαι ἔμαυτὸν ἀνισχυρὸν, νὰ φέρω τὰ τῆς Διευθύνσεως τῆς σχολῆς σπουδαῖα καθήκοντα, διό και προάγομαι μετὰ πολλῆς λύπης, νὰ δηλώσω ὑμῖν, ὅτι παραιτοῦμαι τῆς Διευθύνσεως τῆς σχολῆς...». Στο ίδιο έργο ο Στρογγύλης αναφέρεται σε δύο γεγονότα που ενδεχομένως να επηρέασαν την απόφαση του αγίου Νεκταρίου να παραιτηθεί. Το πρώτο συμβάν ήταν η αποχώρηση σπουδαστών τον Απρίλιο του 1907 λόγω «ἀτοπων» γεγονότων για τα οποία το Διοικητικό Συμβούλιο δεν είχε γνώση. Το δεύτερο συμβάν αφορά τη μη αναγνώριση από το συμβούλιο του υποβληθέντος υπό του αγίου Νεκταρίου νέου κανονισμού της σχολής, Πρακτικά Πολυμελούς Συμβουλίου, 1906-1914, σ. 78, στο έργο του Κλ. Στρογγύλη, ο.π., σ. 254-255 υποσ. 473.

¹¹⁶ Ματθαϊάκη Τίτου, *Ο Άγιος Νεκτάριος Κεφαλάς*, Αθήνα, χ.ε., 1985, σ. 87.

σχολείο εντός της σχολής για τις αναλφάβητες μοναχές¹¹⁷. Ακόμα και το επάγγελμα του τσαγκάρη εξασκούσε προκειμένου να συνδράμει στις ανάγκες των μοναζουσών¹¹⁸. Η ήδη επιβαρυνμένη του υγεία όμως επιδεινώθηκε με αποτέλεσμα να εισαχθεί στο Αρεταίειο Νοσοκομείο όπου και εκοιμήθη στις 8 Νοεμβρίου 1920.

Ο άγιος Νεκτάριος υπήρξε πολυγραφότατος. Έχει συγγράψει πλήθος μελετών και εγχειριδίων με ιστορικό, ερμηνευτικό, ποιμαντικό περιεχόμενο. Χαρακτηριστικά αναφέρουμε τα εξής: 1) Λόγος Ἐκκλησιαστικός(1884), 2)Δέκα λόγοι ἐκκλησιαστικοὶ διὰ τὴν Μεγάλη Τεσσαρακοστή (1885), 3) Περὶ τῶν Ἱερῶν Συνόδων, καὶ περὶ τῶν δύο πρώτων Οἰκουμενικῶν Συνόδων (1888), 4)Λόγος ἐκφωνηθεὶς ἐν τῷ Ἀχιλλοπουλείῳ Παρθεναγωγείῳ τὴν Ἑορτὴ τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν (1889), 5) Αἱ Οἰκουμενικαὶ Σύνοδοι τῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας (1892), 6)Τὰ παρ' ἡμῖν τελούμενα ἱερὰ μνημόσυνα (1892), 7) Περὶ τῆς ἐν τῷ κόσμῳ ἀποκαλύψεως τοῦ Θεοῦ (1892), 8) Αποτύπωσις περὶ ἀνθρώπου (1893), 9)Περὶ τῶν ἀποτελεσμάτων ἀληθοῦς καὶ ψευδοῦς μορφώσεως, (1894), 10)Περὶ ἐπιμελείας ψυχῆς (1894) 11) Ἱερῶν καὶ φιλοσοφικῶν λογίων θησαύρισμα (1895,1896), 12) Μάθημα Χριστιανικῆς Ἠθικῆς (1897), 13) Μάθημα Ποιμαντικῆς (1898), 14) Ορθόδοξος Χριστιανικὴ Κατήχησις,(1899) 15)Χριστολογία (1900), 16) Ευαγγελικὴ ἱστορία (1903) 17) Γνωθὶ σαυτὸν (1904), 18) Χριστιανικὴ Ἠθικὴ, 19) Κεκγραγάρου του ι. Αυγουστίνου (1910), διάφορες μελέτες, επιστολές, κ.α.¹¹⁹.

¹¹⁷ Στρογγύλη Κλ., *Ο Άγιος Νεκτάριος Πενταπόλεως και η Ριζάρειος Εκκλησιαστική Σχολή*, εκδ. Ριζάρειο Ίδρυμα, Αθήνα, 2008, σ. 329.

¹¹⁸ Χονδρόπουλου Σώτου, *Ο Άγιος του αιώνα μας*, εκδ. Καινούργια Γη, Αθήνα, 2007, σ.286.

¹¹⁹ Γιαννακοπούλου Βαρβάρα, *Άγιος Νεκτάριος Πενταπόλεως, Ο διευθυντής της Ριζαρείου εκκλησιαστικής Σχολής, Ο παιδαγωγός, Ο θεολόγος*, εκδ. Γκελμπέσης, Αθήνα, 2003, σ.σ. 53-59. Παραμένουν ανέκδοτα ακόμα τα έργα του: 1)Μελέτη περί των αγίων λειψάνων,2)Περί της αφιερώσεως τῶ Θεῶ οσίων παρθένων και περί Μονῶν και μοναχικοῦ βίου, 3) Εορτολογία της Ορθοδόξου Ανατολικῆς Εκκλησίας, 4) Ἱερὰ Λειτουργικὴ, 5)Κεφάλαια πέντε περὶ των λειτουργικῶν βιβλίων, 6) Περί της εν πνεύματι και αληθείᾳ λατρείας, 7)Ερμηνεία των Πράξεων των Αποστόλων, 8) Περί Ἑλληνισμοῦ, 9) Εγκυκλοπαιδεία της φιλοσοφίας, 10) Ἱστορίας Εκκλησιαστικῆς μυστικῆς θεωρίας, 11) Χρηστομάθεια, 12) Νέον Πασχάλιον αἰώνιον, της ἰδίας, σ. 60.

Το ύφος του πολλές φορές υπήρξε απολογητικό λόγω του συγκεκριμένου ιστορικού και φιλοσοφικού πλαισίου που καταδείξαμε. Ενίοτε είναι και ποιητικό όπως τα ποιήματα που έχει συμπεριλάβει στο Κεκραγάριο του ιερού Αυγουστίνου που έχει μεταφράσει σε ποιητική μορφή. Ήταν γνώστη της γαλλικής και λατινικής γλώσσας, άριστος γνώστης της αγίας Γραφής, των αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων αλλά και των ξένων συγγραφέων της εποχής του. Ωστόσο, δε μπορεί να μην ανιχνευθεί ένα είδος σχολαστικής προσέγγισης της οργάνωσης των θεμάτων, που όμως δικαιολογείται και πάλι από το θεολογικό κλίμα της εποχής, αφού η θεολογική σχολή ήταν επηρεασμένη από τη δυτική σχολαστική σκέψη. Χαρακτηριστική είναι η διάρθρωση του έργου του Χριστιανική Ηθική σε τομείς όπως η αρετολογία και η καθηκοντολογία όπου αναπτύσσει τα εν λόγω ζητήματα με τη μορφή ερωτοαποκρίσεων¹²⁰. Η τελική εντύπωση όμως του αναγνώστη του έργου του είναι ότι στο περιεχόμενο της διδασκαλίας του παραμένει αντισχολαστικός σε σύγκριση με το θεολογικό κλίμα της εποχής του, παραμένοντας πιστός στην ανατολική παράδοση των πατέρων της Εκκλησίας¹²¹.

Η αγιοκατάταξή του έγινε στις 20 Απριλίου 1961 με πράξη του Οικουμενικού Πατριαρχείου¹²². Η μνήμη του εορτάζει στις 9 Νοεμβρίου.

¹²⁰ Βουρλή Αθανάσιου, *Σχόλιον εις τήν «Ηθικήν» τοῦ ἁγίου Νεκταρίου*, Πρακτικά Διορθόδοξου Θεολογικού Επιστημονικού Συνεδρίου επί τη Εκατονπεντηκονταετηρίδι από τη γεννήσεως του αγίου Νεκταρίου, Αθήνα, 2000, σ. 413.

¹²¹ Πάτσαλου Νικόλαου, *Η θεολογική διδασκαλία του αγίου Νεκταρίου στο πλαίσιο των θεολογικών ζυμώσεων του 19ου αιώνα στον Ελλαδικό χώρο*, εισήγηση στο Β' Διεθνές Θεολογικό Συνέδριο της Πανελληνίας Ένωσης Θεολόγων που έλαβε χώρα διαδικτυακά στις 13 & 14 Νοεμβρίου 2020 με θέμα «Νεκτάριον τιμήσωμεν πιστοί. Βίος και έργο του αγίου Νεκταρίου Πενταπόλεως του θαυματουργού († 1920 εκατό έτη από την κοίμησή του)», 2020, καθώς και εισήγηση στο ίδιο συνέδριο του Podorovsky Antoniу, «Οι κλασικές σπουδές του Αγίου Νεκταρίου στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και η επίδρασή τους στη θεολογική του διδασκαλία», περ. *Κοινωνία*, 61(1), 2021.

¹²² Μοναχού Θεοδώρητου Αγιορείτη, *Ο άγιος Νεκτάριος ο ιεράρχης, ο λόγιος, ο ασκητής*, εκδ. Συναξαριστή, Αθήνα, 1970, σ. 15.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η στάση του αγίου Νεκταρίου απέναντι στην ασθένεια

Το θέμα της ασθένειας διαδραμάτισε ένα σημαντικό ρόλο στη ζωή και στο έργο του Νεκταρίου Πενταπόλεως. Ο ίδιος ήρθε πολλές φορές αντιμέτωπος με την ασθένεια σε προσωπικό επίπεδο με αποκορύφωμα την εισαγωγή του στο νοσοκομείο Αρεταίειο όπου και εκοιμήθη. Η προσέγγισή του στο ζήτημα της ασθένειας διαφαίνεται μέσα από το συγγραφικό του έργο. Δεν υπάρχει συγκεκριμένο έργο του που να ασχολείται αποκλειστικά με το ζήτημα της νόσησης, ωστόσο μέσα από διάφορα κείμενά του ανιχνεύεται η θεολογική του στάση στο εν λόγω ζήτημα. Αυτός είναι ο πρώτος άξονας του θέματος που θα απασχολήσει την εργασία. Η δεύτερη διάσταση του θέματος είναι η έννοια της υγείας στα πλαίσια της ποιμαντικής. Δηλαδή, θα εξεταστεί ο τρόπος που αντιμετώπισε τις διάφορες ασθένειες ως ποιμένας αλλά και η στάση του όσον αφορά τη σωματική υγεία ως προαπαιτούμενο για τον σωστό ποιμένα. Το πρώτο στοιχείο θα εξεταστεί μέσα από την αποδελτίωση των έργων του *Γνώθι σεαυτόν*, *Χριστολογία*, *Υποτύπωσις περί ανθρώπου*, *Ιερών και φιλοσοφικών λογίων θησαύρισμα*, *Ευαγγελική ιστορία*, *Χριστιανική Ηθική*, ενώ το δεύτερο θα γίνει μία προσπάθεια να προσεγγιστεί, κατά βάση, μέσα από την επιστολογραφία του με τις μοναχές της ιεράς μονής Αγίας Τριάδας Αίγινα, καθώς και με το έργο του *Μάθημα ποιμαντικής*.

Πρώτα όμως θα πρέπει να εξεταστεί η βάση, θεολογική, προσωπική αλλά και φιλοσοφική, πάνω στην οποία στηρίχτηκε η στάση του αγίου Νεκταρίου στο ζήτημα της ασθένειας.

1. Το υπόβαθρο της θεώρησης του αγίου Νεκταρίου για την ασθένεια.

1.1. Ο άνθρωπος ως ψυχοσωματική οντότητα

Ο άγιος Νεκτάριος, πιστός στην πατερική παράδοση, αλλά ταυτόχρονα βαθύς γνώστης των επιστημονικών εξελίξεων της εποχής του¹²³, προσεγγίζει τον άνθρωπο ως ψυχοσωματικό ον, ως ολότητα όπου πνεύμα και σώμα οφείλουν να βρίσκονται σε μία αγαστή ισορροπία προκειμένου να επιτευχθεί η ανθρώπινη σωτηρία. Ο άνθρωπος είναι ένα υλικοπνευματικό όν στον οποίο διακρίνονται δύο διαφορετικές δυνάμεις, της αισθητικής και της πνευματικής φύσης. Η κάθε μία επιζητεί το αγαθό για εκείνη. Η ισορροπία των δύο φύσεων και των θελήσεων τους επιτυγχάνεται μέσω της λογικότητας του ατόμου. Η αρμονική κάλυψη των αναγκών των δύο φύσεων οδηγεί στην αρμονία. Συνεπώς, ο άγιος Νεκτάριος θα μπορούσε να λεχθεί ότι την υγεία την προσεγγίζει μέσα από το ολιστικό πρίσμα (χρησιμοποιώντας σύγχρονη ορολογία) της ψυχοσωματικής ευεξίας. Προϋπόθεση της ψυχικής ευεξίας είναι η ευεξία του σώματος και αντίστροφα. Αυτή η σχέση και η ισορροπία διασφαλίζει την αρμονία και τη γαλήνη της ψυχής όπως χαρακτηριστικά αναφέρει¹²⁴. Και η σκέψη του προχωράει ένα βήμα παραπέρα χαρακτηρίζοντας τη ενότητα των αισθητικών και πνευματικών δυνάμεων ως «ἄκρο ἀγαθὸ ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἀνθρώπου».

Στο έργο του «Υποτύπωσις ανθρώπου» και συγκεκριμένα στο κεφάλαιο «Περὶ τῆς ἀρμονίας τοῦ σώματος πρὸς τὴν ψυχὴν» αναφέρει ότι το σώμα του ανθρώπου βρίσκεται σε κάποια αντιστοιχία με το φυσικό περιβάλλον και ταυτόχρονα σε μία σχέση διαλεκτική μαζί του¹²⁵. Ο άνθρωπος είναι προικισμένος με όργανα προκειμένου να αντιλαμβάνεται και να αντιδράει στο φυσικό περιβάλλον. Τα αισθητήρια όργανά του ανταποκρίνονται στις ανάγκες που δημιουργεί το περιβάλλον προκειμένου να επιβιώσει και να αναπτυχθεί. Για παράδειγμα οι

¹²³ Είναι ενδεικτικό ότι όλα τα κείμενά του βρίθουν σε αναφορές διακεκριμένων επιστημόνων και φιλοσόφων της εποχής του όπως ο N. Wismant, Carriere, Frederic de Rougemont, ενώ είναι και γνώστης διαφόρων επιστημών όπως της γεωγραφίας και της ζωολογίας στις οποίες αναφέρεται στο έργο του *Υποτύπωσις περί ανθρώπου* σ. 43-112 προκειμένου να αναδείξει την ανωτερότητα του ανθρώπου από τα ζώα και το μη δυνάμενο της σύγκρισης των δύο.

¹²⁴ Κεφαλά Νεκτ, *Απαντα*, τόμ. Δ., εκδ. Ιερά Μονή Αγίας Τριάδος, Αίγινα, 2010, σ. 180.

¹²⁵ Κεφαλά Νεκτ, *Υποτύπωσις περί ανθρώπου*, εκδ. Ακρόπολις, Αθήνα, 1893, σ.27.

οφθαλμοί για να βλέπει τον ήλιο, η μύτη για να καθαρίζει τον εισπνεόμενο αέρα και για την διάκριση των οσμών. Αυτή η αντιληπτικότητα των αισθητήριων οργάνων πέρα από το προφανές, την αλληλεπίδραση δηλαδή με το φυσικό περιβάλλον, βοηθάει τον άνθρωπο να αντιληφθεί και κάτι άλλο βασικότερο, τη δημιουργική ενέργεια του Θεού. Να αναρωτηθεί και να προσεγγίσει το θείο μέσα από τη υλική διάσταση του θείου δημιουργήματος που είναι ο ίδιος ο σύμπαντος κόσμος με όλα τα στοιχεία που τον περιβάλλει. Το σώμα δηλαδή, είναι ένας πολύ σημαντικός παράγοντας για να βιώσει ο άνθρωπος τη θεία παρουσία και τη θεία ενέργεια, σύμφωνα με τον άγιο Νεκτάριο. Ταυτόχρονα, η αρμονία του σώματος με τη λογική ψυχή αφήνει έκθαμβους όπως λέει ο άγιος τους ερευνητές, αφού το σώμα υπηρετεί τις ανάγκες και τις απαιτήσεις της ψυχής με ένα θαυμαστό τρόπο¹²⁶. Η ανθρώπινη ψύχη έχει ανάγκη το ανθρώπινο σώμα για να ικανοποιεί τις ανάγκες της, άρα απαιτείται το σώμα να βρίσκεται σε μία καλή φυσική κατάσταση. Οι απαιτήσεις του πνεύματος ζητούν τη συνδρομή του σώματος. Το πνεύμα όμως καταφέρει να επιβάλλεται επί του σώματος, αφού γνωρίζοντας τη φυσική του αδυναμία, θέλει να επιβληθεί, να κυριαρχήσει στη φύση, χωρίς να πτοείται από τη φυσική υπεροχή των άλλων όντων. Το πνεύμα περιστέλλει τις σωματικές ανάγκες, όταν πρέπει να υπηρετηθούν άλλου είδους ανάγκες όπως στην περίπτωση της νηστείας¹²⁷. Όλα αυτά τα περιγράφει ο άγιος προκειμένου να καταδείξει το μεγαλείο του ανθρώπου ως δημιουργήματος του Θεού.

Ότι δεν είναι απαραίτητο δε δίνεται από τον Δημιουργό Θεό στα πλάσματα, μόνο τα απαραίτητα δίνονται. Η οικονομία του έργου του Θεού αποδεικνύεται σε όλα τα δημιουργήματά του, αλλά πολύ περισσότερο στον ίδιο τον άνθρωπο που τον προίκισε με το κατ' εικόνα και το καθ' ομοίωση. Για να μπορέσει να πετύχει αυτή τη μετάβαση από το κατ' εικόνα στο καθ' ομοίωση, απαραίτητος αρωγός είναι το σώμα το οποίο και πρέπει να φροντίζει ο άνθρωπος.

¹²⁶ Κεφαλά Νεκτ, *Υποτύπωσις περί ανθρώπου*, εκδ. Ακρόπολις, Αθήνα, 1893, σ. 28.

¹²⁷ Κεφαλά Νεκτ, *Υποτύπωσις περί ανθρώπου*, εκδ. Ακρόπολις, Αθήνα, 1893, σ. 29-30.

1.2 Οι φιλοσοφικές και θεολογικές επιδράσεις της εποχής του

Το τέλος του 19^{ου} αιώνα και οι αρχές του 20^{ου} αιώνα βρίσκουν τη φιλοσοφική σκέψη σε μία αποστροφή από το πνεύμα του ιδεαλισμού και στροφή προς το πνεύμα του υλισμού. Ο ιδεαλισμός που αντιπροσωπεύτηκε από τον Χέγκελ βρίσκεται σε αποδρομή¹²⁸. Σαν απάντηση έρχεται ο υλισμός που δίνει προτεραιότητα στην ύλη έναντι του πνεύματος, ο εμπειρισμός που αποδέχεται την αλήθεια που αναδεικνύουν οι αισθήσεις και ο ορθολογισμός που θα δώσει νέα ώθηση στις φυσικές επιστήμες.

Ο υλισμός γεννήθηκε σε μία προσπάθεια εξήγησης του κόσμου με φυσικό τρόπο και αντίδρασης στις θρησκευτικές, μυστικιστικές θεωρήσεις μεταφυσικού περιεχόμενου. Είναι στενά συνδεδεμένος με την πίστη στην ανθρώπινη γνώση και στην επιστήμη¹²⁹ γι' αυτό και απηχεί την ανάπτυξη των φυσικών επιστημών, ως θρίαμβο της ανθρώπινης λογικής.

Στα μέσα του 19^{ου} αιώνα, ωστόσο, αναπτύσσεται μία μορφή υλισμού που χαρακτηρίζεται ως ακραίος υλισμός. Η ραγδαία ανάπτυξη των φυσικών επιστημών δημιούργησαν τη ψευδαίσθηση της μονοκρατορίας της ύλης. Οι εκφραστές αυτού του φιλοσοφικού ρεύματος οδηγήθηκαν όχι μόνο στον αθεϊσμό αλλά και στην υποβίβαση όλων των κοινωνικών, ανθρωπιστικών επιστημών. Πρέσβευαν την απόρριψη της αυτοτέλειας της φιλοσοφίας και ερμήνευαν τη σκέψη και τη συνείδηση ως αποτέλεσμα φυσικών και χημικών διαδικασιών. Η αποδόμηση του πνεύματος και της μεταφυσικής στηρίζονταν σε μία αποθέωση των επιστημών και της ανθρώπινης νόησης. Οτιδήποτε δε μπορούσε να ερμηνευτεί λογικά, δεν υπήρχε.

Πέρα από το κλίμα που διαμόρφωσε ο ακραίος υλισμός, ο άγιος Νεκτάριος έρχεται αντιμέτωπος και με έναν άλλο ισχυρό ρεύμα αυτό του δαρβινισμού¹³⁰. Ο

¹²⁸ Πατέλη Δημήτρη, *Εισαγωγή στη φιλοσοφία*, εκδ. Πολυτεχνείο Κρήτης, Χανιά, 2013, σ.17.

¹²⁹ Πατέλη Δ., *Εισαγωγή στη φιλοσοφία*, εκδ. Πολυτεχνείο Κρήτης, Χανιά, 2013, σ. 4.

¹³⁰ Η ύπαρξη των δύο αυτών φιλοσοφικών ρευμάτων πιστοποιείται και στην εισαγωγή του καθ. Δ. Γόνη, στο βιβλίο *Κεφαλά Νεκτ., Άπαντα, τ. Α'*, Αθήνα, 2010, σ. 84.

Δαρβίνος εξέδωσε δύο έργα που έμελλε να επηρεάσουν τόσο τις φυσικές επιστήμες όσο και τις κοινωνικές επιστήμες γινόμενες εφελτήριο για νέες πολιτικές ιδεολογίες. Πιο συγκεκριμένα, το 1859 ο Δαρβίνος εξέδωσε το έργο *Η καταγωγή των ειδών δια της φυσικής επιλογής* και το 1871 το έργο *Η καταγωγή του ανθρώπου*¹³¹.

Στο πρώτο του έργο διατύπωσε τη θεωρία του για την εξέλιξη των ειδών, περιγράφοντας τον μηχανισμό εξέλιξης τους χωρίς αναφορά στον άνθρωπο. Οι βασικές ιδέες της εξελικτικής του θεωρίας ήταν δύο: η θεωρία του δέντρου της ζωής και η θεωρία της φυσικής επιλογής. Σύμφωνα με την πρώτη, τα είδη δεν εξελίσσονται γραμμικά αλλά ως διακλαδώσεις ενός νοητού δέντρου. Σε κάθε διακλάδωση, κάποια είδη εξαλείφονται, άλλα μετατρέπονται και άλλα διαχωρίζονται δημιουργώντας άλλα είδη. Η θεωρία καταλήγει στο συμπέρασμα ότι αρχικά υπήρχαν τέσσερα με πέντε περίπου προγονικά είδη στα φυτά και στα ζώα και μέσω των διακλαδώσεων του δέντρου της ζωής, δημιουργήθηκε αυτή η βιοποικιλότητα. Η θεωρία της φυσικής επιλογής ερμηνεύει το μηχανισμό αυτής της διακλάδωσης. Η φύση δηλαδή επιλέγει τα είδη που θα επιβιώσουν, αυτά που έχουν τα απαραίτητα χαρακτηριστικά για την προσαρμογή τους στο φυσικό περιβάλλον. Επίσης, μέσω της φύσης αναπτύσσονται συγκεκριμένα χαρακτηριστικά στα είδη προκειμένου να μπορέσουν να επιβιώσουν στο μεταβαλλόμενο φυσικό περιβάλλον.

Στο δεύτερο έργο του ασχολήθηκε με την καταγωγή του ανθρώπου βασιζόμενος στις θεωρίες του δέντρου της ζωής και της φυσικής επιλογής. Ο άνθρωπος δεν αποτελούσε ξεχωριστό είδος, δηλαδή αρχικό προγονικό είδος αλλά ήταν και αυτός αποτέλεσμα της εξέλιξης των ειδών.

Η δαρβινική θεωρία είχε τεράστιες επιπτώσεις όπως ειπώθηκε στο φιλοσοφικό, κοινωνικό και πολιτικό κλίμα της εποχής. Αμφισβητούσε τον άνθρωπο ως αρχικό δημιούργημα, εξομοίωνε τον άνθρωπο με το ζώο, ενώ

¹³¹Κούρη Άννα, *Η επέτειος των 200 χρόνων από τη γέννηση του Δαρβίνου, περιοδ. Τριπτόλεμος*, 27, 2009, σ. 8-9.

απέριπτε την έννοια της ψυχής. Με άλλα λόγια, η δαρβινική θεωρία κλώνιζε όλες τις θεολογικές αρχές του χριστιανικού κόσμου.

Σε αυτό το διαμορφωμένο κλίμα κλήθηκε να διαποιμάνει και να θεολογήσει ο άγιος Νεκτάριος έχοντας πολλές φορές απολογητικό ύφος στα έργα του. Χαρακτηριστικό είναι του έργου του *Υποτύπωσις περί ανθρώπου*¹³² όπου προσπαθεί με φιλοσοφικά, θεολογικά αλλά και επιστημονικά επιχειρήματα να καταρρίψει την εξομοίωση ανθρώπου και ζώου. Ενδεικτικά αναφέρουμε κάποιους από τους τίτλους των κεφαλαίων του εν λόγω έργου του, *Σωματολογική διαφορά ανθρώπου και ζώου, Ψυχολογική διαφορά ανθρώπου και ζώου, Οτι τα ζώα στερούνται λογικής ψυχής*.

Το συγγραφικό του έργο αντικρούει τόσο τον υλισμό όσο και τον δαρβινισμό στηριζόμενος όχι μόνο σε πατερικά κείμενα αλλά και σε κείμενα αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων . Στο ζήτημα της ασθένειας ιδιαίτερα υπάρχουν πολλές αναφορές που υποδηλώνουν ότι ήταν γνώστης επιστημονικών εξελίξεων της εποχής του, όπως θα δειχτεί και στη συνέχεια.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΗΘΙΚΗ ΝΟΣΗΣΗ

1. Ηθική και πνευματική νόσηση – η απιστία ως νόσηση

Ιδιαίτερη σημασία αποδίδεται στην έννοια της ηθικής νόσησης στο έργο του αγίου Νεκταρίου «*Το γνώθι σεαυτό*». Στο κεφάλαιο περί αμαρτίας ο άγιος Νεκτάριος ομιλεί για την αμαρτία ως ηθική νόσηση που είναι χειρότερη της σωματικής νόσησης¹³³. Ο άνθρωπος μετά την πτώση έχοντας διασπασμένη τη νόσησή του και παραπλανώμενος, ενώ αναζητά το αγαθό πολλές φορές αστοχεί πράττοντας το μη αγαθό. Αυτή η αστοχία του ανθρώπου που ερίζεται στην ελευθερία της επιλογής που του έχει δοθεί, είναι που τον κάνει να αμαρτάνει και να παρακούει τον ηθικό νόμο κατά τον άγιο Νεκτάριο. Αυτή η αμαρτία είναι που

¹³² Κεφαλά Νεκτ., *Υποτύπωσις περί ανθρώπου*, εκδ. Ακρόπολις, Αθήνα, 1893.

¹³³ Κεφαλά Νεκτ., *Το γνώθι σε αυτόν*, νεοελληνική απόδοση Ευανθία Χατζή, εκδ. Αθως, Αθήνα, 2012, σ. 73

προκαλεί τη νόσο της ψυχής και όπως θα δούμε στη συνέχεια εδράζεται στις δυνάμεις της ψυχής που πράττουν το μη αγαθό και προκαλούν την νοσηρότητα όλης της ψυχής.¹³⁴

Θα πρέπει σε αυτό το σημείο να διευκρινιστεί ότι έχει καθιερωθεί οι ψυχικές δυνάμεις να ταυτίζονται με δυνάμεις της ψυχής που δε σχετίζονται με υπερβατική πραγματικότητα και οι πνευματικές δυνάμεις που σχετίζονται με αυτή. Για την χριστιανική θεολογία οι πνευματικές με τις ψυχικές δυνάμεις ταυτίζονται, αφού δεν υπάρχει διάκριση ψυχής και πνεύματος¹³⁵.

Η ηθική νόσηση έχει την αφετηρία της στην πτώση του ανθρώπου και στη προαίρεση του ανθρώπου προς το μη αγαθό. Αυτό γίνεται διότι η ψυχή του ανθρώπου σύμφωνα με τους πατέρες της Εκκλησίας είναι πολυδύναμη παρόλο που η ουσία της είναι απλή και ασύνθετη¹³⁶. Στο σημείο αυτό υπεισέρχεται η πλατωνική διάκριση των δυνάμεων της ψυχής που αποδέχεται ο άγιος Νεκτάριος¹³⁷. Χαρακτηριστική είναι η διαίρεση του έργου του *Γνώθι σεαυτόν* σε κεφάλαια ανάλογα τις δυνάμεις της ψυχής που τις αναφέρει ως γνωστικό, επιθυμητικό, και θυμικό. Με αυτό τον τρόπο κατηγοριοποιεί τους

¹³⁴ Κεφαλά Νεκτ., *Το γνώθι σε αυτόν*, νεοελληνική απόδοση Ευανθία Χατζή, εκδ. Αθως, Αθήνα, 2012, σ. 76.

¹³⁵ Κορναράκη Ιωάννη, *Η νεύρωση ως «Αδαμικό πλέγμα»: Η απώθηση της αλήθειας στον βιωματικό πυρήνα της νεύρωσης*, εκδ. Αρμός, Αθήνα, 2009, σ. 127.

¹³⁶ «... καὶ ὡς ἡ ψυχὴ μία καὶ ἀπλή καὶ ἀσύνθετος ἔστι, μηδαμῶς διὰ τὰς ἐν αὐτῇ καὶ ἐξ αὐτῆς δυνάμεις πολλαπλασιαζομένη ἢ συντιθεμένη, οὕτω καὶ ὁ Θεός, οὐ πολυδύναμος μόνον ἀλλὰ καὶ παντοδύναμος ὑπάρχων, διὰ τὰς ἐν αὐτῷ δυνάμεις τοῦ ἐνιαίου καὶ τῆς ἀπλότητος οὐκ ἐκχωρεῖ». Γρηγ. Παλαμά, *Υπὲρ τῶν ἱερώς ἠσυχάζοντων*, *Λόγος 3,2, 22*, μεταφρ. Π. Χρήστου ΕΠΕ 2, Θεσ/νίκη, 1982, σ. 683, 28 – 33.

¹³⁷ Κεφαλά Νεκτ., *Το γνώθι σεαυτό*, εκδ. Αθως, Αθήνα, 2012 αντί προλόγου, σ. 12. Την τριμερή διαίρεση της ψυχής αποδέχονται και Πατέρες της Εκκλησίας. Χαρακτηριστικά αναφέρουμε το ακόλουθο απόσπασμα από τον άγιο Γρηγόριο τον Παλαμά «Τριμερούς δὲ οὐσης τῆς ψυχῆς καὶ ἐν τρισὶ δυνάμεισι θεωρουμένης, λογιστικῶ θυμικῶ τεκαὶ ἐπιθυμητικῶ, καὶ νοσοῦσης κατὰ ταῦτα πάντα...». Γρηγ. Παλαμά, *Πρὸς μοναχὴν Ξένην*, *Περὶ παθῶν καὶ ἀρετῶν*, μτφρ. Π. Χρήστου, ΕΠΕ 8, Θεσ/νίκη, 1994, σ. 380, 11 – 13. Αλλά και απόσπασμα από το έργο του Γρηγορίου του Θεολόγου «Ἐκκαῖον ἐν σοὶ τὰς ὀρέξεις τὰς νόθους; Οὐ ζῶπυρήσεις τὸ λογικόν, τὸ γνήσιον, Προσλαμβάνουσα σύμμαχον τὸν θυμικόν; Ψυχὴ, τί πάσχεις; τί φρονεῖς παρ' ἀξίαν; Οὐκ οἶδας ὡς εἴληχας ἠνιοχεῖν μόνη, Ὡσπερ τρίπῳλον ἄρμα τῶν ἐζευγμένων Ἴππων ἀνίσων τυγχανόντων τῇ φύσει; Εἰς εὐγενῆς, ἄτακτος εἰς, ἡμέρος δὲ εἰς· Κ' ἦν μὲν ποτε δώσεις τῷ θράσει τὰς ἠνίας, Σκιρτᾶ, παλαίει, συνταράττει τὸν δρόμον,» Γρηγορίου Θεολόγου, *Περὶ Ἐαυτοῦ*, ΜΖ'. *Επιτίμησις κατὰ τοῦ ἀλόγου τῆς ψυχῆς*, PG 37, 1382.

ηθικούς χαρακτήρες προκειμένου να αναδειχθεί η αρετή και η κακία σε κάθε κατηγορία. Στο θυμικό κάνει και την υποκατηγοριοποίηση σε βουλευτικό και συναισθηματικό, εντοπίζοντας κατηγορίες ανθρώπων με τα ανάλογα χαρακτηριστικά¹³⁸. Το λογικό μέρος της ψυχής είναι το γνωστικό ενώ το άλογο μέρος της ψυχής αποτελείται από το θυμικό, το οποίο αποκαλείται και παθητικό, και από το επιθυμητικό¹³⁹.

Ανάλογα την ανθρώπινη προαίρεση, η ψυχή είναι δεκτική της αρετής ή της κακίας. Το αποτέλεσμα είναι κάθε λογική ψυχή να χαρακτηρίζεται ανάλογα με τις επιλογές της δηλαδή τις ενέργειες της ως αγαθή ή μη, όχι όμως ως προς την ουσία της. Δηλαδή η ψυχή μπορεί να ενεργεί αγαθά ή μη, δεν είναι όμως κατ' ουσία αγαθή όπως είναι ο Θεός¹⁴⁰. Το αποτέλεσμα της ανθρώπινης προαίρεσης, δηλαδή της θέλησης και του αυτεξουσίου, είναι να υπάρχει μία σύνθεση στις δυνάμεις της ψυχής όπου συνυπάρχει η κακία και η αγαθότητα, με αποτέλεσμα στο ενιαίο αυτό σύνολο της ψυχής να υπεισέρχεται η παθολογία ή αλλιώς η νόσηση της ψυχής. Όπως μας λέει ο άγιος, η επιθυμία¹⁴¹ του ανθρώπου μέσα από την ελευθερία που του έχει δοθεί είναι αυτή που κινεί τις ψυχικές δυνάμεις και ανάλογα με το που στρέφεται η επιθυμία δημιουργείται και το ανάλογο αποτέλεσμα. Μάλιστα, είναι δυνατό η επιθυμία να οδηγήσει τον άνθρωπο ώστε να μη δέχεται ούτε το λογικό μέρος να χαλιναγωγεί τα παθητικό μέρος της ψυχής του.

¹³⁹ «... τὸ θυμικόν τε καὶ ἐπιθυμητικόν, ἃ συναμφότερὰ ἔστι τὸ τῆς ψυχῆς παθητικόν...», Γρηγορίου Παλαμά, Ὑπέρ των ιερῶς ησυχάζοντων, Λόγος 2,2, 19, μτφρ. Π. Χρήστου, ΕΠΕ 2, Θεσ/νίκη, 1982, σ. 388.

¹⁴⁰ «... ἡ ὑπέρζωος καὶ ὑπέρθεος φύσις, πάντη τε καὶ πάντως ἀνεπίδεκτος οὔσα τῶν ἐναντίων, φανερῶς οὐ ποιότητα ἀλλ' οὐσίαν ἔχει τὴν ἀγαθότητα», Γρηγ. Παλαμά, *Κεφάλαια εκατὸν πενήκοντα*, 34, ΡG, 150, 1141, ΕΠΕ 8, 110, 12 – 15.

¹⁴¹ Για αυτό το λόγο θεωρείται από τους Πατέρες της Εκκλησίας σημαντικό η θεραπεία της ψυχής να ξεκινά από την θεραπεία της επιθυμίας «... ὁ τὴν ψυχὴν ἰόμενος Χριστός, ἀπὸ τοῦ ἐσχάτου, τῆς ἐπιθυμίας, ἤρξατο τῆς θεραπείας. Ὑλὴ μὲν γὰρ θυμοῦ ἐπιθυμία ἀποτυγχάνουσα· τοῦ δὲ μετεωρισμοῦ τῆς διανοίας, ἄμφω ταῦτα διακείμενα κακῶς· καὶ οὐκ ἂν ποθ' ὑγιῆς ὀφθείη, οὔτε τὸ τῆς ψυχῆς θυμούμενον, μὴ τῆς ἐπιθυμίας προτέρως ἰαθείσης, οὔτε τὸ λογιζόμενον, μὴ ἄμφω τούτων προτεθεραπευμένων, Γρηγ. Παλαμά, *Προς μοναχὴ Ξένη, Περί παθῶν καὶ αρετῶν*, 29, ΡG, 150, 1061 ΕΠΕ 8, 380, 13 – 19.

Η ενότητα της ψυχής και των δυνάμεών της έχει ως συνέπεια η νόσηση ενός μέρους να επηρεάζει το όλο μέρος και κατ' επέκταση και το σώμα, αφού ο άνθρωπος είναι ψυχοσωματική οντότητα όπως επισημαίνει και ο άγιος Νεκτάριος. Αυτή η ολότητα της ύπαρξης του ανθρώπου δημιουργεί ένα διάυλο επιρροής του ενός μέρους με το άλλο με αποτέλεσμα η νοσηρότητα του ενός να επιδρά στο άλλο.

Η αφετηρία αυτής της νοσηρότητας όπως προειπώθηκε, βρίσκεται στην πτώση του ανθρώπου από τον παράδεισο που είχε ως παρεπόμενο την υποδούλωση της ανθρώπινης θέλησης. Ο Αδάμ δεν υπάκουσε την εσωτερική φωνή που του υπαγόρευσε την τήρηση των θείων εντολών αλλά εισάκουσε την προτροπή του Διαβόλου και με αυτόν τον τρόπο η ηθική του ελευθερία υποδουλώθηκε. Το αποτέλεσμα ήταν η εισαγωγή του θανάτου και της φθοράς του ανθρώπου. Αυτή η φθορά δεν είναι μόνο σωματική αλλά και ψυχική.

Ο άγιος Νεκτάριος χρησιμοποιεί διάφορα χωρία, είτε αγιογραφικά¹⁴² είτε πατερικά, προκειμένου να καταδείξει ότι η ασθένεια της ψυχής είναι χειρότερη του σώματος και οδηγεί στον όντως θάνατο που είναι ο χωρισμός του Θεού από τον άνθρωπο. Η μη δυνατότητα του ανθρώπου να αντιληφθεί την αναφορικότητά του ως προς τον Θεό, την αδυναμία του να συναισθανθεί το μεγαλείο του το πνευματικό και την σχέση του με τον δημιουργό του, τον οδηγεί σε ένα αδιέξοδο. Δηλαδή, σε μία γραμμική αντίληψη της ζωής που κατευθύνεται σε ένα ορισμένο τέλος που είναι ο θάνατος, ενώ η ασθένεια πολλές φορές θεωρείται ως κατάρα της ανθρώπινης φύσης όπως και η φθορά που δόθηκε από τον Θεό για να τιμωρήσει τον άνθρωπο.

Η σκέψη του αγίου όμως προχωράει πέρα από τη δεδομένη αγιογραφική κάλυψη της ασθένειας, δίνοντας το στίγμα της ρηξικέλευθης σκέψης του. Η ικανότητα του να χρησιμοποιεί την αρχαιοελληνική σκέψη και γραμματεία και ταυτόχρονα να παραμένει στην ορθόδοξη γραμμή εμφανίζεται σε όλο το εύρος

¹⁴² « τὰ γὰρ ὀψώνια τῆς ἀμαρτίας θάνατος» Προς Ρωμαίους, 6,23.

του έργου του. Πιο συγκεκριμένα, συνδέει το γνώθι σ' αυτό με τη γνώση του Θεού, υποστηρίζοντας ότι εάν κάποιος δε μπορεί να γνωρίσει τη ηθική του κατάσταση τότε αγνοεί και την ηθική του νόσηση¹⁴³. Το πρώτο βήμα για την αντιμετώπιση οποιαδήποτε ασθένειας είναι η αναγνώρισή της ύπαρξής της. Εάν δε μπορείς ή δε θέλεις να δεις ότι νοσείς, δε μπορείς και να θεραπευτείς. Αυτή η ενδοσκόπηση στην οποία αναφέρεται ο άγιος είναι απαραίτητη προκειμένου να συνειδητοποιήσουμε την ασθενική μας φύση τόσο σωματικά όσο και πνευματικά. Είναι το πρώτο βήμα για τη μετάνοια και μετέπειτα για τη θεραπεία. Το θέμα της αυτογνωσίας που θίγει ο άγιος Νεκτάριος έχει θιχτεί και από πολλούς πατέρες της Εκκλησίας. Ο Μ. Βασίλειος θεωρεί ότι μέσα από την αυτογνωσία συναντάμε τον Θεό¹⁴⁴ και για αυτό πρέπει να «προσέχουμε» τον εαυτό μας για να μπορέσουμε να γνωρίσουμε τον Θεό μέσα από τις ενέργειές Του. Η ενδοσκόπηση εννοείται ως κατανόηση της κατασκευής του ανθρώπου σε αναφορά με τον Θεό δηλαδή ως θείο δημιούργημα κατ' εικόνα Του. Αλλά και ο ι. Χρυσόστομος θεωρεί την αληθινή γνώση του εαυτού μας ως το πρώτο βήμα για τις υπόλοιπες αρετές, θέτοντας το ερώτημα εκείνος που αγνοεί τον εαυτό του, ποιόν μπορεί να γνωρίσει;¹⁴⁵. Ενώ ο άγιος Γρηγόριος ο Θεολόγος παραθέτει το εν λόγω ζήτημα ποιητικά στηρίζοντας αιώνες πριν το γνώθι σε αυτόν προτρέποντας τον άνθρωπο να γνωρίσει τον εαυτό του όχι κατά το μέτρο των δυνατοτήτων του όπως τα νέα φιλοσοφικά ρεύματα της εποχής μας αλλά κατά το μέτρο των αδυναμιών του¹⁴⁶. Όμως, δε θα πρέπει να παρεξηγηθεί η σκέψη του

¹⁴³ Κεφαλά Νεκτ., *Το γνώθι σε αυτόν*, εκδ. Άθως, Αθήνα, 2012, σ. 115.

¹⁴⁴ Μ. Βασιλείου, *Όμιλία εις τό «Πρόσεχε σεαυτῶ»*, PG 31,35. «Εάν γάρ προσέχης σεαυτῶ, οὐδέν δεήση ἐκ τῆς τῶν ὄλων κατασκευῆς τὸν δημιουργὸν ἐξιχνεύειν, ἀλλ' ἐν σεαυτῶ, οἶονεὶ μικρῶ τινι διακόσμῳ, τὴν μεγάλην κατόψει τοῦ κτίσαντός σε σοφίαν.»

¹⁴⁵ Ι. Χρυσόστομος, *Υπόμνημα εις στο κατά Ματθαίον Ευαγγέλιο*, Όμιλία ΛΕ', ΕΠΕ 65, σ.σ. 36-37.

¹⁴⁶ «Τί πρὸς οὐρανὸν ἀνίπτασαι, πεζὸς ὢν; Τί πύργον οἰκοδομεῖς, τὰ πρὸς ἀπαρτισμὸν ἔχων; Τί καὶ σὺ μετρεῖς τῇ χειρὶ τὸ ὕδωρ, καὶ τὸν οὐρανὸν σπιθαμῆ, καὶ πᾶσαν τὴν γῆν δρακί, στοιχεῖα με γάλα, καὶ μόνῳ μετρητὰ τῶ ποιήσαντι; Γνώθι σαυ τὸν πρῶτον» Γρηγ. Θεολόγου, ΛΟΓΟΣ ΛΒ, PG35, 204. Το ίδιο θέμα θα το προσεγγίσει και ποιητικά στο *Λόγο ΟΗ, Περί εαυτού, Εἰς τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν*, « - Ἔργον

ότι αναφέρεται σε θεωρητικά και φιλοσοφικά σχήματα, αφού αυτή η ενδοσκόπηση είναι πάντοτε σε αναφορά με τον Θεό. Μέτρο της ασθένειάς του είναι πάντοτε η πίστη στον Θεό ως δημιουργό του ανθρώπου. Αυτή η πίστη δεν είναι εξωτερική πίστη αλλά εσωτερική πίστη, ουσιαστική που δε μένει στα εξωτερικά τυπικά σχήματα. Δε αρκεί να πιστεύεις χωρίς να εντρυφείς στα εσώτατα της ψυχής σου προκειμένου να συνειδητοποιήσεις την ηθική σου νόσηση δηλαδή την ηθική σου αδυναμία.

Εξάλλου, δε θα πρέπει να παραθεωρηθεί και η ταύτιση σε πολλά σημεία των θέσεων του αγίου Νεκτάριου και της πατερικής θεολογίας με σύγχρονες ψυχολογικές θεωρίες που υποστηρίζουν ότι η ασθένεια της κακής ηθικής συνείδησης δηλαδή της αποτυχίας σε μία ηθική εντολή ή η απαγόρευση οδηγούν σε νεύρωση δηλαδή σε ψυχική νοσηρότητα¹⁴⁷. Μάλιστα, οι νευρώσεις θεωρούνται το υπ' αριθμό ένα πρόβλημα υγείας σύμφωνα με τον Kubie Laurence¹⁴⁸ ενώ ο Rudolf Brun αναφέρει ότι το 70% των ασθενειών με εξαίρεση τις εποχιακές επιδημίες αποτελούν οι λειτουργικές νευρώσεις¹⁴⁹. Επομένως, η ψυχική νόσος

ἔχεις ψυχή, καί μέγα, ἤν (ἄν) θέλης. Ἐρεῦνα σαυτήν ἥτις ἦ, καί πῆ (ποῦ) στρέφη, ὅθεν προήλθες, καί ὅπη στήναι σέ δεῖ εἰ ζῆν ὅπερ ζῆς τοῦτο, ἤ τι καί πλέον», PG 37, 1425.

¹⁴⁷ Είναι η ψυχολογική θεωρία του Caruso, όπου αναλύει τον τρόπο δημιουργίας νεύρωσης στον άνθρωπο, όπως είναι το άγχος, η κατάθλιψη, η επιθετικότητα, οι έμμονες ιδέες. Σύμφωνα με τη θεωρία του, η νεύρωση δημιουργείται από την αποτυχία του ανθρώπου να ακολουθήσει μία ηθική εντολή. Η αποτυχία αυτή απωθείται στο ασυνείδητο και από το ασυνείδητο δημιουργείται ένα ισχυρό αίσθημα ενοχής. Για να μπορέσει να λειτουργήσει ψυχικά ο άνθρωπος δημιουργεί ένα εξιλαστήριο θύμα, μία άλλη ενοχή για να κρύψει το πραγματικό του πρόβλημα. Το αποτέλεσμα είναι να εγκαταλείπει την ιεραρχία των αξιών στη ζωή του και να καθιστά τις προσωπικές του αξίες απόλυτες, μη δυνάμενο να έρθει αντιμέτωπο με την ενοχή του. Είναι πρόδηλο ότι εμφανίζει πολλές ομοιότητες με τη χριστιανική θεώρηση της αμαρτίας όπου ο άνθρωπος δε θέλει να έρθει αντιμέτωπος με τα πάθη του και δεν αναγνωρίζει την αμαρτία ως μέρος της ζωής του, Κορναράκη Ι., *Η νεύρωση ως «Αδαμικό πλέμα»: η απώθηση της αλήθειας στον βιωματικό πυρήνα της νεύρωσης*, εκδ. Αρμός, Αθήνα, 2009, σ. 30.

¹⁴⁸ Κορναράκη Ι., *Η νεύρωση ως «Αδαμικό πλέμα»: η απώθηση της αλήθειας στον βιωματικό πυρήνα της νεύρωσης*, εκδ. Αρμός, Αθήνα, 2009 σ. 14, αναφορά στο έργο του Kubie Lawrence, *Psychoanalyse ohne Geheimis*, Hamburg, 1956, σ. 17.

¹⁴⁹ Κορναράκη Ι., *Η νεύρωση ως «Αδαμικό πλέμα»: η απώθηση της αλήθειας στον βιωματικό πυρήνα της νεύρωσης*, εκδ. Αρμός, Αθήνα, 2009 σ. 14, αναφορά στο έργο του R. Brun, *Nurosen I, Vorvermerkungen zur Pathogenese*, στο H. Hoff, *Lehrbuch der Pshychiatrie*, τ. II, Basel-Stuttgart, 1956, σ. 574. Οι λειτουργικές νευρώσεις διακρίνονται από τις οργανικές οι

αποτελεί ένα σημαντικό μέρος των ασθενειών που πολλές φορές είναι δυνατό να εκδηλώνονται και με οργανικά συμπτώματα πχ. καρδιακές παθήσεις, άσθμα, καθιστώντας δύσκολη τη διάγνωσή τους, ακόμα και από τους γιατρούς. Το αποτέλεσμα είναι η ψυχική νόσος, όταν δεν αντιμετωπίζεται και υποκρύπτεται μέσα σε παθογενή αίτια, να διαβρώνει ύπουλα την προσωπικότητα του ανθρώπου δημιουργώντας μια σταθερή παθογένεια¹⁵⁰.

Στη συνέχεια ακολουθώντας τη διαίρεση των κεφαλαίων στο έργο του αγίου Νεκταρίου, θα αναλύσουμε τη νόσηση των δυνάμεων της ψυχής, του γνωστικού, του θυμικού και του επιθυμητικού, όπως αυτές παρουσιάζονται στο βιβλίο του *Γνώθι σεαυτόν*.

2. Ηθική νόσηση του γνωστικού

Στο γνωστικό μέρος της ψυχής, ο άγιος Νεκτάριος διακρίνει τον τύφο δηλαδή την έπαρση, ως αρρώστια της ψυχής που «κακοφόρμισε σε τραυματισμένο σώμα¹⁵¹». Η αλαζονεία, η κενοδοξία του ανθρώπου, τον οδηγεί σε πνευματική ασθένεια που συνδέεται με το τραυματισμένο σώμα που είναι προσκολλημένο στα επίγεια, τερπνόμενο μόνο από τις σαρκικές ηδονές. Η αλαζονεία συνεπάγεται, κατά τον άγιο Νεκτάριο, πνευματική κενότητα και αφροσύνη. Είναι ενδεικτική η σύνδεση σώματος και πνεύματος, καθώς και η αλληλεπίδρασή τους, την οποία σημειώνει ο άγιος προκείμενου να καταδείξει ότι είναι αλληλένδετα. Είναι αξιοσημείωτο ότι και ο διεθνούς φήμης νευροψυχίατρος Η. Baruk (1897-1999) αναφέρει ότι η αλαζονεία του ανθρώπου, ο υπέρμετρος εγωισμός του και η μη αναγνώριση των αδυναμιών του είναι υπεύθυνοι για τη ψυχική νόσο τη σχετιζόμενη με κάθε είδους λειτουργικές

οποίες οφείλονται σε οργανικά αίτια και συνήθως απαιτείται η φαρμακευτική θεραπεία. Αντίθετα, στις λειτουργικές νευρώσεις, θεωρείται ότι η προσωπική επαφή ιατρού και ασθενή έχει καλύτερα αποτελέσματα, αφού δίνεται στον ασθενή η ευκαιρία να συνειδητοποιήσει το σύμπλεγμά του, Ι. Κορναράκη, ο.π. σ. 89.

¹⁵⁰ Κορναράκη Ι., *Η νεύρωση ως «Αδαμικό πλέμα»: η απώθηση της αλήθειας στον βιωματικό πυρήνα της νεύρωσης*, εκδ. Αρμός, Αθήνα, 2009, σ. 17.

¹⁵¹ Κεφαλά Νεκτ., *Το γνώθι σεαυτόν*, εκδ. Άθως, Αθήνα, 2012, σ.108.

νευρώσεις¹⁵², αφού δημιουργούν ενοχές και απωθήσεις στο ασυνείδητο του ατόμου. Ο άγιος Νεκτάριος, επιβεβαιώνει δηλαδή αυτό που επισημαίνει και η επιστήμη, στηριζόμενος στη πατερική παράδοση και στο ορθόδοξο βίωμά του, εκκινώντας δηλαδή από άλλο σημείο, συγκλίνοντας ωστόσο στα αίτια της ψυχικής παθογένειας.

Η αφροσύνη από την άλλη μεριά, χαρακτηρίζει τον άνθρωπο που νοσεί στο γνωστικό μέρος¹⁵³. Αφροσύνη εδώ σημαίνει έλλειψη σοφίας, όχι όμως σοφίας όπως νοείται στα κοσμικά δεδομένα, δηλαδή έλλειψη γνώσεων. Η σοφία για τον άγιος Νεκτάριο είναι η γνώση της ύπαρξης του Θεού, η ικανότητα του ανθρώπου να αναγνωρίζει την ύπαρξη του Θεού μέσα από τη δημιουργία, να μην εγκλωβίζεται στην ύλη και στο σώμα και στις επιθυμίες που του επιβάλλουν. Μάλιστα, άφρων δε θεωρεί τον παράφρονα δηλαδή τον παθολογικά ασθενή αλλά τον κακόφρονα, αυτόν που ενώ βλέπει το οικοδόμημα, τη δημιουργική σοφία, απορρίπτει τον θεμελιωτή.¹⁵⁴ Η αξιολογική κρίση του άφρονα στοιχειοθετείται όχι θετικιστικά-ψυχιατρικά, αλλά οντολογικά-ηθικά¹⁵⁵. Γι' αυτό το λόγο εξάλλου η πνευματική τελειότητα δε μπορεί να συλληφθεί εύκολα ανθρωπίνως αλλά μπορεί να θεωρηθεί και ως αρρωστημένη (Νηπτική θεολογία) ή παράλογη (σαλότητα)¹⁵⁶. Τα κοσμικά δηλαδή κριτήρια της αφροσύνης διαφέρουν από αυτά της ορθόδοξης θεολογικής προσέγγισης, μάλιστα σε κάποιες περιπτώσεις είναι και αντίθετα.

Τα νοσήματα του γνωστικού περιλαμβάνουν επίσης την αισχρολογία, την κενοδοξία, την περιαιτολογία, την πονηρότητα, την ισχυρογνωμοσύνη. Όλα αυτά εμποδίζουν τον άνθρωπο για την επίτευξη της πνευματικής υγείας και διασαλεύουν την ισορροπία των ψυχικών δυνάμεων.

¹⁵² Κορναράκη Ι., *Η νεύρωση ως «Αδαμικό πλέμα»: η απώθηση της αλήθειας στον βιωματικό πυρήνα της νεύρωσης*, εκδ. Αρμός, Αθήνα, 2009, σ. 25.

¹⁵³ Κορναράκη Ι., *Η νεύρωση ως «Αδαμικό πλέμα»: η απώθηση της αλήθειας στον βιωματικό πυρήνα της νεύρωσης*, εκδ. Αρμός, Αθήνα, 2009, σ. 104.

¹⁵⁴ Κορναράκη Ι., *Η νεύρωση ως «Αδαμικό πλέμα»: η απώθηση της αλήθειας στον βιωματικό πυρήνα της νεύρωσης*, εκδ. Αρμός, Αθήνα, 2009, σ. 105.

¹⁵⁵ Τσιτσιγκού Σπύρου., *Πνευματικότητα*, εκδ. Tremendum, Αθήνα, 2015 σ.426.

¹⁵⁶ Τσιτσιγκού Σπ., *Πνευματικότητα*, εκδ. Tremendum, Αθήνα, 2015, σ. 427.

3. Ηθική νόσηση του θυμικού-βουλητικού

Το άλογο μέρος της ψυχής, όπως αποδέχεται στην τριμερή διαίρεση της ψυχής ο άγιος Νεκτάριος, διακρίνεται σε θυμικό και επιθυμητικό. Το θυμικό περιλαμβάνει το βουλητικό και το συναισθηματικό και τις ανάλογες αρετές που το χαρακτηρίζουν. Η έλλειψη των αρετών του κάθε στοιχείου οδηγεί σε νοσηρότητα που με τη σειρά της, και λόγω του ενιαίου της ψυχής, επιδρά στη ψυχική υγεία και εντέλει μέσα από τη ψυχοσωματική ενότητα και στη σωματική υγεία.

Πιο συγκεκριμένα, στο βουλητικό μέρος εμπίπτουν όλα εκείνα τα στοιχεία που επηρεάζουν τη συμπεριφορά μας ως εκδήλωση των επιθυμιών μας. Η ηθική ανανδρεία ή η έλλειψη σθένους απέναντι στα πάθη στα οποία υποκύπτει ο ηθικά ανανδρος άνθρωπος, σηματοδοτούν την ίδια έλλειψη σθένους και σε όλο το φάσμα της ζωής του. Έλλειψη σθένους και γενναιότητας απέναντι στην ασθένεια, στο θάνατο, υπερβολική προσκόλληση στα ίδια συμφέροντά του, εμμονή με την υγεία του, αδιαφορία για τον συνάνθρωπο σε δύσκολες περιστάσεις¹⁵⁷. Το αποτέλεσμα όλων αυτών είναι ακόμα και η μελαγχολία του ανθρώπου, ο οποίος δε μπορεί να ξεφύγει από το φόβο που τον περιβάλλει, εγκλωβίζεται σε αυτόν, και τελικά γίνεται έρμαιό του. Είναι εμφανής η σύνδεση που κάνει ο άγιος Νεκτάριος, της πνευματικής με τη ψυχική υγεία¹⁵⁸, αφού το αποτέλεσμα της ηθικής υποδούλωσης και της έλλειψης σθένους είναι μεταξύ των άλλων και η μελαγχολία που επηρεάζει τη ψυχική διάθεση του ανθρώπου.

Στο ίδιο πλαίσιο και με τις ίδιες επιπτώσεις, κινείται και ο φθόνος, ως νοσηρότητα του θυμικού μέρους της ψυχής, η εκδικητικότητα και ο θυμός. Ο φθόνος και η εκδικητικότητα φτάνουν στο σημείο να αλλάζουν ακόμα και τη

¹⁵⁷ Κεφαλά Νεκτ., *Το γνώθι σεαυτόν*, εκδ. Αθως, Αθήνα, 2012 σ. 119.

¹⁵⁸ Η πνευματική υγεία εμπεριέχει, στην πατερική αλλά και επιστημονική σκέψη, τη ψυχική υγεία, Τσιτσιγκου Σπ., *Πνευματικότητα*, εκδ. Tremendum, Αθήνα, 2015, σ. 429.

όψη του ανθρώπου, ο οποίος ομοιάζει με θηρίο.¹⁵⁹ Ο φθόνος στρέφεται πρωτίστως εναντίον του ίδιου ανθρώπου τον οποίο ο άγιος Νεκτάριος χαρακτηρίζει άφρονα¹⁶⁰, αφού στρέφεται εναντίον της δικής του ευτυχίας. Μάλιστα αναφέρει χαρακτηριστικά ότι «Ο νοῦς καὶ ἡ καρδιά τοῦ κακοῦ, πάσχουν ἀδιάκοπα. Ὁ νοῦς συνθλίβεται γιὰ νὰ ἐπινοήσῃ τρόπο τελειότερο, μὲ σκοπὸ νὰ πετύχει σίγουρα τὸ κακὸ πὺ ποθεῖ τόσο πολὺ»¹⁶¹. Το ίδιο ισχύει και για το θυμό ο οποίος καταστρέφει το σώμα αλλά και τη ψυχή, παίρνει τα ηνία από το λογικό μέρος της ψυχής και οδηγεί τον άνθρωπο στην καταστροφή. Είναι χαρακτηριστική η αναφορά σε λόγο του ι. Ιωάννη Χρυσόστομου¹⁶² όπου αναφέρει ότι ο θυμός είναι ένα είδος ηδονής που διαταράσσει την υγεία της ψυχής, οδηγεί στην παραφροσύνη και σε παράλογο μίσος.

Επακόλουθο της ηθικής ανανδρείας αλλά και του θυμού είναι η έλλειψη υπομονής απέναντι στις δοκιμασίες και τις θλίψεις. Η υπομονή είναι αρετή που έχει σημαντική θέση στον αγώνα του ανθρώπου απέναντι στις ασθένειες. Μάλιστα, ο άγιος ταυτίζει τον ανυπόμονο με τον δειλό, τον άνανδρο που θέλει να αποφεύγει τον πόνο, χωρίς να αντιλαμβάνεται ότι με τον πόνο και τους κόπους αποκτώνται οι αρετές¹⁶³. Η σύνδεση που κάνει ο άγιος Νεκτάριος του πόνου με την αρετή κινείται στο πλαίσιο της πατερικής σκέψης ότι η ασθένεια

¹⁵⁹ Κεφαλά Νεκτ., *Το γνώθι σεαυτόν*, εκδ. Άθως, Αθήνα, 2012 σ. 121.

¹⁶⁰ Κεφαλά Νεκτ., *Το γνώθι σεαυτόν*, εκδ. Άθως, Αθήνα, 2012, σ. 123.

¹⁶¹ Κεφαλά Νεκτ., *Το γνώθι σεαυτόν*, εκδ. Άθως, Αθήνα, 2012, σ. 122.

¹⁶² «Βασιλεὺς γὰρ ὡς ἀληθῶς ὁ θυμοῦ καὶ φθόνου καὶ ἡδονῆς κρατῶν, καὶ πάντα ὑπὸ τοὺς νόμους ἄγων τοῦ Θεοῦ καὶ τὸν νοῦν ἐλεύθερον τηρῶν, καὶ οὐκ ἐὼν ἐνδυναστεύσαι τῇ ψυχῇ τὴν δεσποτείαν τῶν ἡδονῶν. Τὸν τοιοῦτον ἡδέως ἂν εἶδον καὶ δήμων καὶ γῆς καὶ θαλάσσης ἄρχοντα, καὶ πόλεων καὶ δήμων καὶ στρατοπέδων. Ὁ γὰρ τοῖς πάθεσι τῆς ψυχῆς τὸν λογισμὸν ἐπιστήσας, ῥαδίως ἂν ἐπισταίῃ καὶ ἀνθρώποις μετὰ τῶν θείων νόμων, ὥστε αὐτὸν ἐν πατρὸς τάξει τοῖς ἀρχομένοις εἶναι, μετὰ πάσης ἡμερότητος ὀμιλοῦντα ταῖς πόλεσιν. Ὁ δὲ ἀνθρώπων μὲν ἄρχειν δοκῶν, θυμῷ δὲ καὶ φιλαρχίᾳ καὶ ἡδοναῖς δουλεύων, πρῶτον μὲν καταγέλαστος εἶναι δόξειεν ἂν τοῖς ἀρχομένοις, ὅτι στέφανον μὲν φορεῖ λιθοκόλλητον καὶ χρυσοῦν, σωφροσύνη δὲ οὐκ ἐστεφάνωται, καὶ ἀλουργίδι μὲν ὄλον τὸ σῶμα λάμπεται, τὴν δὲ ψυχὴν ἀκόσμητον ἔχει», Ιωάννη Χρυσόστομου, «Σύγκρισις βασιλικῆς δυναστείας καὶ πλούτου καὶ υπεροχῆς, πρὸς μοναχὸν συζῶντα τῇ ἀληθεστάτῃ καὶ κατὰ Χριστὸν φιλοσοφίᾳ». PG 47,388-389.

¹⁶³Κεφαλά Νεκτ., *Το γνώθι σεαυτόν*, εκδ. Άθως, Αθήνα, 2012. σ..131.

και ο πόνος έχουν παιδαγωγικό χαρακτήρα και οδηγούν πολλές φορές τον άνθρωπο σε αλλαγή πορείας στη ζωή του και επαναπροσανατολισμού προς τον Θεό. Ωστόσο, σε καμιά περίπτωση δε απολυτοποιείται η παιδαγωγία του πόνου, αντίθετα οι Πατέρες της Εκκλησίας θεωρούσαν χρήσιμη την ιατρική επιστήμη και τα φάρμακα, θεωρώντας τα ως δώρο του Θεού στους ανθρώπους για να αντιμετωπίζουν τις ασθένειες¹⁶⁴.

4. Ηθική νόσηση του θυμικού-συναισθηματικού

Στο συναισθηματικό στοιχείο της ψυχής ο άγιος Νεκτάριος βλέπει τη χριστιανική αρετή ως υγεία του σώματος που κρύβει μέσα της τη χαρά, την αγάπη, την φιλανθρωπία, την ελεημοσύνη, την ανεξικακία, την ειλικρινή φιλία, την ευγνωμοσύνη και τη μεγαλοθυμία¹⁶⁵. Στον αντίποδα αυτών των αρετών βρίσκεται η φιλαυτία ως το γενεσιουργό αίτιο όλων των παθογενειών και της νοσηρότητας του ανθρώπου. Ο άγιος Νεκτάριος την τοποθετεί στην κορυφή όλων των παθών χρησιμοποιώντας πατερικά χωρία αλλά και φιλοσοφικό χωρίο του Πλάτωνα¹⁶⁶. Την ίδια θέση την βρίσκουμε και στη θεολογία του Μάξιμου του Ομολογητή όπου τη θεωρεί τη πεμπτουσία της νοσηρότητας¹⁶⁷. Η φιλαυτία μεταπτωτικά αντικατέστησε την αγάπη προς το Θεό και γέννησε την ηδονή που οδηγεί στα πάθη. Όπως λέει ο άγιος Μάξιμος ο Ομολογητής «Πᾶσα σχεδόν ἄμαρτία, διὰ ἡδονῆν γίνεται»¹⁶⁸. Βρίσκεται σε πλήρη εναρμόνιση με την θεολογική σκέψη του αγίου Μάξιμου αλλά και με τη σύγχρονη ψυχιατρική

¹⁶⁴ Μ. Βασιλείου, *Οροι κατά Πλάτος, Ερώτηση ΝΕ'*, PG 31, 1045, «καὶ ὀδυνηρᾶ σαρκὶ συνεζεύχθημεν εἰς φθορὰν καταδεδικασμένη διὰ τὴν ἄμαρτίαν, καὶ διὰ τοῦτο τοῖς πάθεσι τούτοις ὑποβληθείση, παρεσχέθη ἡμῖν καὶ ἡ ἐκ τῆς ἰατρικῆς προσαγομένη τοῖς κά μνουσι, κατὰ τὸ ποσὸν γοῦν, ἐπικουρία».

¹⁶⁵ Κεφαλά Νεκτ., *Το γνώθι σεαυτόν*, εκδ. Αθως, Αθήνα, 2012, σ. 141-156.

¹⁶⁶ Κεφαλά Νεκτ., *Το γνώθι σεαυτόν*, εκδ. Αθως, Αθήνα, 2012, σ. 168. «Τό νά ἐξαπατᾶς τόν ἑαυτό σου ἀπό μόνος σου εἶναι ὅτι χειρότερο. Πῶς νά μήνεῖναι μεγάλο τό κακό, ἀφοῦ αὐτός πού ἐξαπατᾶ δέν εἶναι ἀπέναντί σου ἀλλά μέσα σου;». Η πλάνη προέρχεται δηλαδή από τον ίδιο τον εαυτό μας που προσπαθεί να μας ξεγελάσει αποκρύπτωντας τις ατέλειες μας και τις αδυναμίες, ενώ ταυτόχρονα απαιτεί τα χαρίσματά μας.

¹⁶⁷ «Ὁ τὴν μητέρα τῶν παθῶν ἀποβαλὼν φιλαυτίαν, καὶ τὰ λοιπὰ εὐχερῶς σὺν Θεῷ ἀποτίθεται... Φιλαυτία δέ ἐστὶ, τό πρὸς τό σῶμα πάθος.», Μάξ. Ομολογητής, *Κεφάλαια περὶ αγάπης*, PG 90,985.

¹⁶⁸ Μάξ. Ομολογητής, *Κεφάλαια περὶ αγάπης*, PG 90, 1000.

προσέγγιση, αφού θεωρείται «ότι στο πυρήνα του εσωτερικού μας κόσμου λειτουργεί ασυνείδητα, μία ψευδή, εξαιρετικά υπερεκτιμημένη εκτίμηση του εαυτού μας»¹⁶⁹.

Στην ίδια συνάφεια εξάλλου τοποθετείται στην επιστήμη της ψυχολογίας και το ψυχολογικό σύμπλεγμα, ως νόσηση του θυμικού τονισμένο συναισθηματικά. Πιο συγκεκριμένα, η βίωση μίας ενοχής από τον άνθρωπο που σχετίζεται με την ηθική του συνείδηση¹⁷⁰ προκαλεί συνέπειες στο θυμικό. Αυτή η ενοχή μπορεί να εξομολογηθεί, να ακολουθηθεί η νόμιμη οδός ή μπορεί να απωθηθεί. Στην απώθηση οδηγούμαστε σε ψυχική νόσο ή ψυχική κόπωση ή σε σύμπλεγμα¹⁷¹. Ο λόγος που οδηγείται ο άνθρωπος στην απώθηση είναι η ανθρώπινη αλαζονεία όπως είδαμε και πιο πάνω σύμφωνα με τον Baruk.

Η ηδονή και η εμπαθής, παράλογη αγάπη προς το σώμα είναι στη ίδια συνάφεια με το πάθος του έρωτα που ο άγιος Νεκτάριος εντάσσει στο συναισθηματικό μέρος της ηθικής νόσησης. Όσον αφορά τον έρωτα, ο άγιος Νεκτάριος παραθέτει ειδικό μέρος και τον χαρακτηρίζει, ως αρρώστια της ψυχής που της στερεί το λογικό μέρος. Ο ανθρώπινος έρωτας είναι ορμητικός και αποπροσανατολίζει τον άνθρωπο από τον πραγματικό έρωτα που είναι ο θείος έρωτας. Είναι το πάθος, που όπως χαρακτηριστικά αναφέρει «γεννιέται από την περιέργεια της όρασης μίας αργόσχολής ψυχής»¹⁷² και που στερεί από τον άνθρωπο το ενδιαφέρον ακόμα και για βασικά στοιχεία όπως είναι η τροφή. Ο άγιος Νεκτάριος τον θεωρεί διαφθορέα του νου και της ψυχής που εισέρχεται με το όραμα της όρασης και της φαντασίας. Οι αισθήσεις εδώ είναι η αφετηρία για να εκδηλωθούν αργότερα τα πάθη. Μέσω των αισθήσεων και των μετεωρισμών

¹⁶⁹ Αυγουστίδη Αδαμάντιου, *Ευσπλαχνία και ιατρική πράξη: ψυχολογική και ποιμαντική προσέγγιση*, περιοδ. *Θεολογία*, 2, 2001, σ. 585.

¹⁷⁰ Ηθική συνείδηση εδώ είναι η σκέψη που κατευθύνει και ενοποιεί τις ψυχικές λειτουργίες, ρυθμίζοντας τον ψυχικό και ηθικό βίο του ανθρώπου, Ι. Κορναράκη, *Η νεύρωση ως «Αδαμικό πλέμα»: η απώθηση της αλήθειας στον βιωματικό πυρήνα της νεύρωσης*, εκδ. Αρμός, Αθήνα, 2009, σ. 44.

¹⁷¹ Κορναράκη Ι., *Η νεύρωση ως «Αδαμικό πλέμα»: η απώθηση της αλήθειας στον βιωματικό πυρήνα της νεύρωσης*, εκδ. Αρμός, Αθήνα, 2009, σ.σ. 46-47.

¹⁷² Κεφαλά Νεκτ., *Το γνώθι σεαυτόν*, εκδ. Άθως, Αθήνα, 2012, σ. 150.

των λογισμών, υπεισέρχεται η επιθυμία. Η φιλαυτία και η ηδονή επιτρέπουν την ικανοποίηση των επιθυμιών, ανάλογα με την επιλογή του κάθε ανθρώπου και με αυτόν τον τρόπο, ριζώνουν τα πάθη στη ψυχή του ανθρώπου. Είναι αξιοσημείωτη σε αυτό το σημείο, όσον αφορά την είσοδο των επιθυμιών, η ομοιότητα με το λόγο του Μ. Βασιλείου «Εἰς τὸ Πρόσεχε σε αὐτῶ» όπου και εδώ αναφέρεται ότι μέσω των αισθήσεων υπεισέρχονται οι διάφορες επιθυμίες στον άνθρωπο ο οποίος θα πρέπει να τις φυλάττει (τις αισθήσεις) για να είναι υγιής πνευματικά.¹⁷³

Προέκταση της φιλαυτίας, είναι η ανελεημοσύνη, που την χαρακτηρίζει η σκληρότητα και η αναισθησία για τον πόνο των συνανθρώπων. Ο ανελεήμων δεν αντιλαμβάνεται ότι η σκληρότητά του στρέφεται εντέλει εναντίον του δημιουργώντας δυστυχή διάθεση. Η ουσιαστική χαρά απουσιάζει από τη ζωή του η οποία κατακλύζεται από εφήμερες ηδονές που οδηγούν στην ψυχική οδύνη της απώλειας της καρδιακής ειρήνης¹⁷⁴. Στο ίδιο πλαίσιο κινείται και ο φιλάργυρος ο οποίος θεωρείται μανιακός, αγγίζει τα όρια της παράνοιας, επηρεάζοντας και τη σωματική του υγεία, αφού ο έρωτας για το χρήμα και για τα επίγεια του στερεί ακόμα και τον ύπνο του¹⁷⁵.

4. Ηθική νόσηση του επιθυμητικού

Το επιθυμητικό μέρος, όπως και το θυμικό, κινείται μέσω των αισθήσεων που δημιουργούν την εκάστοτε επιθυμία¹⁷⁶. Επομένως, η νόσηση αφορά τη

¹⁷³ «Πρόσεχε οὖν σεαυτῶ, ἵνα δυνατὸς ἦς διακρίνειν τὸ βλάπτον ἀπὸ τοῦ σώζοντος. Ἐπειδὴ δὲ διπλοῦν τὸ προσέχειν· τὸ μὲν, σωματικοῖς ὀφθαλμοῖς ἐνα τενίζειν τοῖς ὄρατοῖς, τὸ δέ, τῇ νοερᾷ τῆς ψυχῆς δυνάμει ἐπιβάλλειν τῇ θεωρίᾳ τῶν ἀσωμάτων· ἐὰν μὲν ἐπὶ τῆς τῶν ὀφθαλμῶν ἐνεργείας κείσθαι εἴπωμεν τὸ παράγγελμα, εὐθὺς αὐτοῦ τὸ ἀδύνατον ἀπελέγξομεν.... Πρόσεχε οὖν σεαυτῶ, τουτέστι· μήτε τοῖς σοῖς, μήτε τοῖς περὶ σέ, ἀλλὰ σαυτῶ μόνωπρόσεχε. Ἄλλο γάρ ἐσμεν ἡμεῖς αὐτοί, καὶ ἄλλο τὰ ἡμέτερα, καὶ ἄλλο τὰ περὶ ἡμᾶς. Ἡμεῖς μὲν οὖν ἐσμεν ἡ ψυχὴ καὶ ὁ νοῦς, καθ' ὃν κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος γεγενήμεθα· ἡμέτερον δὲ τὸ σῶμα, καὶ αἱ διὰ τούτου αισθήσεις,» Μ. Βασιλείου, «Εἰς τὸ Πρόσεχε σε αὐτῶ» PG 31, 25-27.

¹⁷⁴ Κεφαλά Νεκτ., *Το γνώθι σεαυτόν*, εκδ. Αθως, Αθήνα, 2012, σ. 155.

¹⁷⁵ Κεφαλά Νεκτ., *Το γνώθι σεαυτόν*, εκδ. Αθως, Αθήνα, 2012, σ.165.

¹⁷⁶ «Τὰ μὲν τῶν παθῶν, τοῦ θυμικοῦ· τὰ δὲ τοῦ ἐπιθυμητικοῦ μέρους τῆς ψυχῆς, τυγχάνει. Ἀμφότερα δέ, διὰ τῶν αισθήσεων κινεῖται», Μαξίμου Ομολογητή, *Περὶ αγάπης* PG 90, 973.

γαστριμαργία, την οποία ο άγιος Νεκτάριος την επισημαίνει στην ενότητα της τρυφής¹⁷⁷ αλλά και της ακρασίας δηλαδή της έλλειψης εγκράτειας, της μέθης, της αργολογίας, της γλωσσαλγίας και τη αδολεσχίας δηλαδή της πολυλογίας.

Ιδιαίτερα η γαστριμαργία ως νόσος της ψυχής προσεγγίζεται από τον άγιο Νεκτάριο στον αντίποδα της νηστείας που την θεωρεί θεόδοτη¹⁷⁸. Η ακρασία της τροφής αποχαυνώνει το σώμα, το καθιστά ανίσχυρο, προσκολλημένο στα επίγεια και το εμποδίζει για τα πνευματικά. Σε όλο το κείμενο που πραγματεύεται τη νηστεία, ο άγιος Νεκτάριος επαναπροσεγγίζει τη ψυχοσωματική ενότητα του ανθρώπου. Είναι τέτοια η αλληλεπίδραση ψυχής και σώματος που η παράδοση του ενός στα πάθη συνεπάγεται νοσηρότητα του άλλου. Εξάλλου, η νηστεία ως εγκράτεια όχι από τα απαγορευμένα αλλά από τα επιτρεπόμενα είναι δείκτης πνευματικής ανύψωσης του ανθρώπου με την προϋπόθεση βέβαια να συνοδεύεται από την εγκράτεια σε όλους τους τομείς της ανθρώπινης ζωής¹⁷⁹. Η νηστεία, δηλαδή η αποφυγή επιτρεπόμενων φαγητών, καθίσταται από σωματικό όπλο, πνευματικό αφού αποδυναμώνει την επιθυμία¹⁸⁰ και ενδυναμώνει πνευματικά τον άνθρωπο.

Συμπεράσματα

Η ηθική νόσηση για τον άγιο Νεκτάριο έχει την αφετηρία της στην πτώση του ανθρώπου και στη διακοπή της κοινωνίας με τον Θεό. Ακολουθώντας την πλατωνική διαίρεση της ψυχής στο έργο του « *Γνώθι σαυτόν*» κατατάσσει τα ηθικά νοσήματα σε τρεις κατηγορίες, του λογικού, του θυμικού και του επιθυμητικού.

¹⁷⁷ Κεφαλά Νεκτ., *Το γνώθι σεαυτόν*, εκδ. Αθως, Αθήνα, 2012, σ. 194.

¹⁷⁸ Κεφαλά Νεκτ., *Το γνώθι σεαυτόν*, εκδ. Αθως, Αθήνα, 2012, σ. 182.

¹⁷⁹ «Ο Μέγας Βασίλειος όρίζει τη νηστεία, ως την καταστολή των παθών, όταν λέει: «Μην περιορίζεις τη νηστεία μόνο στην άποχή από τα φαγητά, γιατί ή άληθινή νηστεία είναι ό περιορισμός και ή έξολοθρεύση των κακών, λύσε κάθε σύνδεσμο με την άδικία, μη λυπείς τόν πλησίον σου, συγχώρεσε του τα άμαρτήματα, μη νηστεύετε μόνο σε κρίσιμες καταστάσεις και σε άντιξοότητες· δέν τρώς κρέας αλλά τρώς τόν άδελφό σου· απέχεις από τό κρασί, αλλά δέν συγκρατείσαι και βρίζεις, τό απόβραδο περιμένεις για να μεταλάβεις, αλλά τη μέρα τη σπαταλάς στα δικαστήρια», Κεφαλά Νεκτ., *Το γνώθι σεαυτόν*, εκδ. Αθως, Αθήνα, 2012, σ. 182.

¹⁸⁰ Μάξ. Ομολογητή, *Περί αγάπης*, PG 90, 977.

Η άρρηκτη σχέση σώματος και ψυχής μέσα από τη ψυχοσωματική ενότητα του ανθρώπου δημιουργεί ένα δίαυλο επιρροής που μεταφέρει τη νοσηρότητα από το ένα μέρος στο άλλο. Στο συγκεκριμένο έργο του αγίου Νεκταρίου τονίζεται η επιρροή του ψυχικού στο σωματικό. Η έλλειψη πίστης στο Θεό πλήττει το γνωστικό μέρος που δημιουργεί ένα είδος αφροσύνης στον άνθρωπο και θολώνει τις επιλογές του.

Στη νόσηση του θυμικού μέρους δεσπόζει η φιλαυτία, η αγάπη δηλαδή που στρέφεται όχι προς τον Θεό αλλά προς τον εαυτό, παραγνωρίζοντας τις αδυναμίες του ανθρώπου. Η νοσηρότητα της προκαλεί την ανελεημοσύνη και την σκληρότητα που διαφθείρουν την ψυχική υγεία του ανθρώπου. Επίσης, στο θυμικό εντάσσεται και ο έρωτας ως παθογένεια ψυχική. Μέσω της φαντασίας και των αισθήσεων, κυριαρχεί στον άνθρωπο παίρνοντας τα ηνία ακόμα και του γνωστικού μέρους της ψυχής.

Τέλος, στο επιθυμητικό κυριαρχεί η νόσηση της γαστριμαργίας που αντιδιαστέλλεται με τη νηστεία που είναι θεόδοτη. Η έλλειψη εγκράτειας στον καθημερινό βίο του ανθρώπου υφαρπάζει πνευματικές δυνάμεις από τον άνθρωπο δημιουργώντας αποχάνωση και πνευματική αδυναμία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Κεντρικά σημεία της διδασκαλίας του αγίου Νεκταρίου για την ασθένεια

1. Η ασθένεια και η σχέση με τον συνάνθρωπο

Το ενδιαφέρον του ιεράρχη για την υγεία εμφανίζεται σε πολλά σημεία των έργων του και θεωρείται ως απαραίτητο στοιχείο για τον πνευματικό αγώνα. Στο έργο του «*Ιερών και φιλοσοφικών λογίων θησαύρισμα*¹⁸¹» όπου καταγραφεί

¹⁸¹Η συλλογή και η καταγραφή των χωρίων είχε γίνει όταν δούλευε νεαρός στο καπνοπωλείο και το έργο του εκδόθηκε το 1896.

χωρία αγιογραφικά, πατερικά αλλά και φιλοσοφικά, μπορεί καταρχάς να στοιχειοθετηθεί η θέση του αγίου για το θέμα της ασθένειας και πως την προσεγγίζει.

Οι πιστοί μέσω της ασθένειας έχουν μία ευκαιρία για να μπορέσουν να προσεγγίσουν τον Θεό και να μείνουν πιστοί στις εντολές Του. Το πρώτο είναι να βρίσκονται δίπλα και να συμπαραστέκονται στους ασθενείς όπως ο ίδιος ο Κύριος μας δίδαξε «ήσθηνσα, καὶ ἐπεσκέψασθέ με»¹⁸². Παραθέτει μάλιστα, λόγια των Πατέρων της Εκκλησίας, αλλά και διάφορα παλαιοδιαθηκικά χωρία που καταδεικνύουν την στάση που πρέπει να κρατούν οι πιστοί απέναντι στους ασθενείς¹⁸³. Πιο συγκεκριμένα, αναφέρεται σε έναν λόγο του ι. Ιωάννη του Χρυσόστομου, όπου επιπλήττει τους πιστούς που δεν συμπαρίστανται στους ασθενείς προφασιζόμενοι την έλλειψη χρημάτων. Δεν είναι απαραίτητα τα χρήματα για να δείξουμε έμπρακτα την βοήθειά μας, αρκεί και μία επίσκεψη, ένα χαμόγελο, ένα καλό λόγο για να βοηθήσουμε τους ασθενείς αφού η ψυχολογική υποστήριξη είναι πολύ σημαντική. Ταυτόχρονα, ο πιστός έχει να ωφεληθεί πολύ περισσότερο από μία επίσκεψη σε ασθενή από οποιαδήποτε άλλη επίσκεψη που δεν θα του προσφέρει παρά μόνο πρόσκαιρη χαρά. Η εύνοια του Θεού, η παρηγορία προς τον Θεό, η ψυχική επιείκεια είναι οφέλη που θα αποκομίσει ο πιστός και θα τον ενδυναμώσουν στον πνευματικό του στάδιο. Στη συνάφεια της παραπάνω σκέψης, παραθέτει και χωρίο από τον Ιουστίνο όπου επιπλήττει τους πλουσίους που επιδιώκουν να λαμβάνουν υπηρεσίες μόνο από τους υγιείς και όχι από ασθενείς, χωρίς καμία σκέψη ή ενδιαφέρον γι' αυτούς¹⁸⁴.

Επίσης, αναφέρει χαρακτηριστικά ότι εκείνος που δε ακούει το αίτημα του ασθενούς, όταν θα έρθει και η δικιά του σειρά να ασθενήσει, δεν θα έχει κανένα

¹⁸² Μτθ., 25, 36.

¹⁸³ Κεφαλά Νεκτ., *Ιερών και φιλοσοφικών λογίων θησαύρισμα*, τ. Α', εκδ. Καλαράκη Αθήνα, 1895, σ. 218.

¹⁸⁴ Κεφαλά Νεκτ., *Ιερών και φιλοσοφικών λογίων θησαύρισμα*, τ. Α', εκδ. Καλαράκη Αθήνα, 1895, σ. 219.

δίπλα του¹⁸⁵. Στο σημείο αυτό διαφαίνεται και το στοιχείο της θείας δικαιοσύνης που υπονοεί ο άγιος Νεκτάριος που ενεργεί παιδαγωγικά απέναντι στον άνθρωπο για να τον επαναφέρει στην ορθή οδό της γνώσης της αλήθειας του Θεού.

2. Η ζωοποιός δύναμη του Θεού και η ασθένεια

Κατά την ορθόδοξη θεολογία η δημιουργία του ανθρώπου και του κόσμου από τον Θεό είναι εκ του μη όντος, γεγονός που επιβάλλει τη διάκριση μεταξύ κτιστού και ακτίστου. Ευκολά συνάγεται το συμπέρασμα ότι από αυτή τη διάκριση, η δημιουργία είναι τέλεια όχι κατά φύση αλλά κατά μετοχή. Το γενητό δηλαδή ο άνθρωπος δε μπορεί να έχει την τελειότητα του αγένητου που είναι ο Θεός. Ο άνθρωπος υφίσταται λόγω της ζωοποιούς ενέργειας του Θεού. Η ζωοποιός αυτή ενέργεια του Θεού που τον ζωοποιεί υφίσταται βέβαια για όλα τα έμβια όντα και ταυτόχρονα με την κτιστότητά τους, τα περιορίζει με αποτέλεσμα να χαρακτηρίζονται από την ρευστότητα, τη θνητότητα και τη φθαρτότητά τους¹⁸⁶. Η ζωοποιός ενέργεια του Θεού εγγυάται την ζωή στον άνθρωπο και σε όλη τη δημιουργία και την οποία ο άγιος Νεκτάριος αναγνωρίζει στον Λόγο του Θεού «Ἐν τῷ λόγῳ ἦν ζωὴ αἰδῖος, ζωὴ πνευματικὴ, ἥτις ἐκχεόμενῃ ἰδίᾳ βούλησει καὶ ἀγαθότητι ζωοποιεῖ τὴν νοεράν κτίσιν καὶ ἐπομένως καὶ τὸν ἄνθρωπον...»¹⁸⁷.

Ο Θεός δεν αφήνει μόνο του τον άνθρωπο μετά τη δημιουργική του πνοή, αλλά τον συντηρεί και προνοεί για εκείνον, δίνοντάς του και ένα άλλο σημαντικό εχέγγυο, μέσα στον κόσμο της φθοράς και της τρεπτότητας, αυτό της αιωνίου ζωής που νικά την φθορά, την ασθένεια και τον θάνατο. Αυτή η νίκη έχει έναν μόνο δρόμο όπως σχολιάζει και ο άγιος Νεκτάριος ο οποίος είναι η

¹⁸⁵ «ὅς φράσσει τὰ ὦτα αὐτοῦ τοῦ μὴ ἐπακοῦσαι ἀσθενοῦς, καὶ αὐτὸς ἐπικαλέσεται, καὶ οὐκ ἔσται ὁ εἰσακούων.» Παροιμίας, 21, 13, Κεφαλά Νεκτ., *Ιερῶν καὶ φιλοσοφικῶν λογίων θησαύρισμα*, τ. Α', εκδ. Καλαράκη, Αθήνα, 1895, σ. 217.

¹⁸⁶ Ματσούκα Ν., *Δογματικὴ καὶ Συμβολικὴ Θεολογία Β'*, εκδ. Κυριακίδης, Θεσ/νίκη, 2018, σ. 175.

¹⁸⁷ Κεφαλά Νεκτ., *Ευαγγελικὴ ἱστορία*, εκδ. Λεώνη, Αθήνα, 1903, σ. 4, σχολιασμός του στο Κατά Ιωάννη 1,4 «ἐν αὐτῷ ζωὴ ἦν, καὶ ἡ ζωὴ ἦν τὸ φῶς τῶν ἀνθρώπων.».

πίστη στον Ιησού Χριστό¹⁸⁸. Η παντοδυναμία του Θεού πάνω στη ζωή και στο θάνατο αναγνωρίζεται στο πρόσωπο του θεανθρώπου στο γεγονός της ανάστασης του Λαζάρου. Η όντως ζωή του πιστού οφείλει να είναι εν Χριστώ και αυτό συμπαρασύρει και τον θάνατο εν Χριστώ όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο άγιος Νεκτάριος «καί ὅτι και ζῶντες ἐν αὐτῷ ζῶμεν και ἀποθνήσκοντες ἐν αὐτῷ ἀποθνήσκομεν,...»¹⁸⁹. Ζωή και θάνατος, υγεία και ασθένεια, ηδονή και οδύνη είναι χαρακτηριστικά στοιχεία της κοσμικής πορείας του ανθρώπου που πρέπει να τα διαχειρίζεται εν Χριστώ για να τα μετουσιώνει σε αγιαστική πορεία. Ο αρχηγός της ζωής και του θανάτου συντηρεί την κτίση και τα δημιουργήματά του, για να μην εκπέσουν στην ανυπαρξία. Επομένως, απαιτείται να υπάρχει πλήρη εμπιστοσύνη στη δημιουργική και συντηρητική-προνοητική δύναμη του Θεού «διότι ὁ δούς τήν ζώην καί τήν ζωοῦσαν το σῶμα ψυχὴν θέλει προνοήσει περί τῆς συντηρήσεως αὐτῆς τε καί τοῦ σώματος»¹⁹⁰. Η συντήρηση του σώματος και της ψυχῆς είναι πρωτίστως θέμα του Θεού που τα δημιούργησε. Ασφαλώς, αυτό δε σημαίνει παραίτηση από την πλευρά το ανθρώπου αλλά αναγνώριση του θείου έργου και κοινωνία μαζί Του για να μην απαξιωθεί το έργο της δημιουργίας και απωλέσει την υπερβατική του αναφορά προς τον τριαδικό Θεό.

3. Η ασθένεια ως παιδαγωγία

Ο παιδαγωγικός ρόλος της ασθένειας στη ζωή του πιστού αναγνωρίζεται από τον άγιο Νεκτάριο όπως και από τους Πατέρες της Εκκλησίας. Η νόσος, αλλά και ο πόνος και η θλίψη που συνδέονται με αυτή, αντιμετωπίζονται από τη

¹⁸⁸ «ὁ μη πειθόμενος αὐτῷ, ὁ ἀπιστῶν εἰς τον Υἱόν οὐ μη ἴδη τη αἰώνιον ζώην...», Κεφαλά Νεκτ., *Ευαγγελική ιστορία*, εκδ. Λεώνη, Αθήνα, 1903, σ. 70, σχολιασμός του στο Κατά Ιωάννη 3,36 «ὁ πιστεύων εἰς τὸν υἱὸν ἔχει ζωὴν αἰώνιον· ὁ δὲ ἀπειθῶν τῷ υἱῷ οὐκ ὄψεται ζώην...».

¹⁸⁹ Κεφαλά Νεκτ., *Ευαγγελική ιστορία*, εκδ. Λεώνη, Αθήνα, 1903, σ. 357, σχολιασμός του στο Κατά Ιωάννη 11,25 « εἶπεν αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς· ἐγὼ εἰμι ἡ ἀνάστασις καὶ ἡ ζωή.».

¹⁹⁰ Κεφαλά Νεκτ., *Ευαγγελική ιστορία*, εκδ. Λεώνη, Αθήνα, 1903, σ.150, σχολιασμός του στο Μτθ. 6,25 «Διὰ τοῦτο λέγω ὑμῖν, μὴ μεριμνᾶτε τῇ ψυχῇ ὑμῶν τί φάγητε καὶ τί πίητε, μηδὲ τῷ σώματι ὑμῶν τί ἐνδύσησθε· οὐχὶ ἡ ψυχὴ πλείον ἐστι τῆς τροφῆς καὶ τὸ σῶμα τοῦ ἐνδύματος;».

πατερική παράδοση ως μία ευκαιρία για να αντιληφθεί ο άνθρωπος την φθαρτότητά του και να αφυπνιστεί πνευματικά. Μία ζωή χωρίς ασθένεια, πόνο, θλίψη γίνεται εύκολα αντιληπτό θα ενίσχυε στον άνθρωπο την αίσθηση της παντοδυναμίας του. Η ασθένεια είναι ένα παιδαγωγικό μέσο που βοηθάει τον άνθρωπο να ισορροπήσει στον κόσμο, να τον αφυπνίσει και να συνειδητοποιήσει το σχετικό της αυτονομίας του. Σε αυτή τη συνάφεια, ο άγιος Νεκτάριος χαρακτηριστικά αναφέρει, χρησιμοποιώντας απόσπασμα από τον Ιωάννη Δαμασκηνό, «Κρείττων εὐημερίας ἀχαλινώτου νόσος φιλόσοφος.¹⁹¹». Είναι χαρακτηριστικό το κείμενο που παραθέτει από τον λόγο του Ι. Δαμασκηνού, «νοσεῖς; εὐθύμει. Ὅν γὰρ ἀγαπᾷ Κύριος, παιδεύει. Πτωχεύεις; εὐφραίνου, ὅτι Λαζάρου σε τὰ ἀγαθὰ διαδέξεται.».

Η σκέψη του είναι καθαρά πατερική, αντίθετη με την κοσμική προσέγγιση που προσπαθεί να εξοβελίσει την ύπαρξη της ασθένειας. Ο σύγχρονος δυτικός πολιτισμός εξάλλου δίνει προτεραιότητα στη βιολογικοποίηση του ανθρώπου και τείνει να υποβιβάζει ή να αγνοεί την πνευματική του διάσταση. Ταυτόχρονα, μέσα από το υπαρξιστικό ρεύμα τονίζεται η έννοια του προσώπου και μετριάζεται η έννοια της ουσίας, που εμπεριέχει την έννοια της φθαρτότητας, της αλλοίωσης και της θνητότητας. Το αποτέλεσμα είναι μια «προσωποκεντρική προσέγγιση στην έννοια της ασθένειας που όμως υποδαυλίζει το καθόλο πρόσωπο»¹⁹². Όμως, ο άνθρωπος γνωρίζει τον εαυτό του μέσα από τη διαλεκτική σχέση ηδονής και οδύνης. Η οδύνη είναι αναπόσπαστο κόμματι της μεταπτωτικής πορείας και εσφαλμένα θεωρείται ότι πρέπει να εξαλειφθεί. Το ζητούμενο όμως δεν είναι η απάλειψή της αλλά η διαχείρισή της¹⁹³. Εξάλλου ο

¹⁹¹Κεφαλά Νεκτ., *Ιερών και φιλοσοφικών λόγων Θησαύρισμα*, τ.Α', εκδ. Καλαράκη Αθήνα, 1895, σ. 217 αναφορά σε κείμενο του Ι. Δαμασκηνού, *Εις τα ιερά παράλληλα*, PG 95, 1165.

¹⁹²Κορναράκη Κωνσταντίνου, «Ευθανασία: Ηθικά διλήμματα πολιτισμικής αυτοσυνειδησίας», *περιόδ. Βιοηθικά*, 8 (2), 2017, σ. 81.

¹⁹³ Ζηζιούλα Ιωάννη, «Νόσος και θεραπεία», *Θεολογία και Ψυχιατρική σε διάλογο*, εκδ. Αποστολική Διακονία Αθήνα, 1999, σ.σ. 143-145.

πόλεμος του ανθρώπου οφείλει να είναι όχι απέναντι στα νοήματα και τα πράγματα, εδώ στην ασθένεια, αλλά στον τρόπο που τα διαχειριζόμαστε¹⁹⁴.

Η ασθένεια έρχεται για να σμιλεύσει αυτή τη σχέση, στο μεταίχμιο ευημερίας και πόνου, για να ισορροπήσει τον άνθρωπο. Η πραγματική ελευθερία του καταξιώνεται μέσα από αυτή του την προσπάθεια αντιμετωπίζοντας την ασθένεια και τον πόνο, όχι ως σύμπτωμα της βιολογικής του νομοτέλειας αλλά ως μέρος της ιστορίας του. Με αυτόν τον τρόπο η ασθένεια δεν έρχεται να καταλύσει την ελευθερία του αλλά να του αποδείξει την σχετική του αυτονομία, που υποδεικνύεται από την κτιστότητά του. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο κινείται και ο άγιος Νεκτάριος στην προσέγγισή του στο ζήτημα προχωρώντας λίγο παραπάνω τη σκέψη του διαπιστώνοντας ότι εντέλει εν Χριστώ ακόμα και η οδύνη χαριτώνεται αγγίζοντας το όριο της ηδονής. Ο πόνος και η ασθένεια με την χάρη του Θεού και τη ανθρώπινη θέληση χάνουν την δύναμή του, αποστεώνονται μετά τη συνέργεια ανθρώπου-Θεού. Είναι το σημείο όπου ο άνθρωπος συναντά τον Θεό και όλα αλλάζουν χάνοντας την κοσμική τους αναφορά. Η πίστη στη μέλλουσα ζωή, στην εσχατολογική προοπτική είναι που δυναμώνει τον άνθρωπο γι' αυτό και είναι δυνατό οι πόνοι να μην επιφέρουν το ανάλογο αίσθημα, ο άνθρωπος που υποφέρει γιατί μαρτύρησε για την πίστη του, τον πόνο να τον μετατρέπει σε χαρά, σε ηδονή¹⁹⁵. Παρατηρείται λοιπόν ένας διττός παιδαγωγικός ρόλος της ασθένειας, ο ένας αφορά την δοθείσα ευκαιρία για να συναντήσει εκ νέου ο άνθρωπος τον Θεό και ο άλλος να διαχειρίζεται την ασθένεια και να την μετουσιώνει σε δύναμη αλλάζοντας εντελώς το κοσμικό της νόημα.

Επίσης, στους *Δέκα Λόγους Εκκλησιαστικούς*, στην ομιλία *Περί υπομονής*, δίνει και μία άλλη διάσταση στον παιδαγωγικό ρόλο της ασθένειας. Αυτή η διάσταση που έρχεται να ενδυναμώσει την προσπάθεια του ανθρώπου να

¹⁹⁴ «Οὐ πρὸς τὰ πράγματα ὁ νοῦς πολεμεῖ τοῦ θεοφιλοῦς, οὐδὲ πρὸς τὰ τούτων νοήματα· ἀλλὰ πρὸς τὰ πάθη τὰ τοῖς νοήμασι συνεζευμένα.», Μάξιμου Ομολογητή, *Κεφάλαια περὶ αγάπης*, PG 90, 1029.

¹⁹⁵ Κεφαλά Νεκτ., *Χριστολογία*, εκδ. Λεώνη, Αθήνα, 1900, σ. 28

διαχειριστεί τον πόνο και την ασθένεια, εδράζεται στη θεία βουλή¹⁹⁶. Είναι εξαιρετικά ενδιαφέρουσα η συλλογιστική πορεία του αγίου Νεκταρίου προκειμένου να καταδείξει αυτή τη σχέση θεία βούλησης και ασθένειας. Ο κόσμος είναι δημιούργημα του Θεού και όχι αυτοτελής ή ανεξάρτητος. Η δημιουργική και προνοητική ενέργεια του Θεού είναι που συντηρεί τον κόσμο στην ύπαρξη και δεν επιτρέπει να υποπέσει στην ανυπαρξία. Αυτό έπεται ότι ο κόσμος υπακούει στη θεία βούληση και διέπεται από την πρόνοια του Θεού. Χαρακτηριστικά είναι εξάλλου τα λόγια του Χριστού «*ὕμῶν δὲ καὶ αἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς πᾶσαι ἠριθμημέναι εἰσὶ.*¹⁹⁷» Ως αγαθός ο Θεός δεν είναι δυνατόν να θέλει το μη αγαθό. Όμως, οι αισθήσεις του ανθρώπου και ο πεπερασμένος νου του αντιλαμβάνεται φαινομενικά μόνο ό,τι συμβαίνει στον κόσμο εκλαμβάνοντας το ως μη αγαθό. Στην πραγματικότητα, η θεία βούληση ως αγαθή κατευθύνει «*τά πάντα καὶ ὀδηγεῖ εἰς σκόπιμόν τι καὶ λελογιμένον τέλος*¹⁹⁸». Ο χαρακτήρας λοιπόν των πραγμάτων ως κακά και δυσάρεστα είναι φαινομενικός και υποκρύπτεται στο θείο σχέδιο που οδηγεί τον κόσμο στο πλήρωμα του. Ό, τι γίνεται, γίνεται κατά θεία παραχώρηση «*προς παιδείαν καὶ νοθεσίαν ἡμῶν*¹⁹⁹». Μάλιστα, παρομοιάζει την ασθένεια με το φάρμακο που μας προκαλεί μία δυσάρεστη αίσθηση, αλλά είναι προς το συμφέρον μας. Η ασθένεια, λοιπόν, έρχεται ως θεία παραχώρηση προς παιδαγωγία και νοθεσία του ανθρώπου, αφού ο Θεός είναι ο δημιουργός του κόσμου και συντηρητής της υπαρξιακής καταστάσεως που τον οδηγεί στην τελείωση του.

4. Η ασθένεια ως δοκιμασία της πίστης

Η πίστη υπήρξε σχεδόν πάντα προαπαιτούμενο για τις ιάσεις του Κυρίου. Η ανθρώπινη πίστη δοκιμάζεται ιδιαίτερα στις ασθένειες όπου τη στιγμή της

¹⁹⁶ Κεφαλά Νεκτ., *Απαντα, τ. Α', Δέκα Λόγοι Εκκλησιαστικοί, β'Περι Υπομονής*, εκδ. Ιεράς Μονής Αγίας Τριάδας Αίγινας, Αίγινα, 2010, σ. 109.

¹⁹⁷ Μτθ, 10,30.

¹⁹⁸ Κεφαλά Νεκτ., *Απαντα, τ. Α', Δέκα Λόγοι Εκκλησιαστικοί, β'Περι Υπομονής*, εκδ. Ιεράς Μονής Αγίας Τριάδας Αίγινας, Αίγινα, 2010, σ. 109.

¹⁹⁹ Κεφαλά Νεκτ., *Απαντα, τ. Α', Δέκα Λόγοι Εκκλησιαστικοί, β'Περι Υπομονής*, εκδ. Ιεράς Μονής Αγίας Τριάδας Αίγινας, Αίγινα σ. 145.

αδυναμίας τίθεται το ζήτημα στον άνθρωπο από πού θα ζητήσει βοήθεια, σε ποιόν θα απευθυνθεί για την σωτηρία του.

Ο άγιος Νεκτάριος θεωρεί την ασθένεια ως μία ευκαιρία για να δοκιμαστεί η πίστη του ανθρώπου, όπως, εξάλλου, διαφαίνεται σε πολλές ιάσεις του Χριστού στα ιερά Ευαγγέλια. Η θεραπεία των λεπρών είναι ένα εξ αυτών όπου ο Χριστός δοκιμάζει την πίστη των ασθενούντων. Οι ασθενείς ζητούν την ίαση του αναγνωρίζοντας στον πρόσωπο του Χριστού τη θεϊκή του δύναμη. Χωρίς να έχουν θεραπευτεί ακόμα, τους προστάζει ο Χριστός να παρουσιαστούν στους ιερείς για να επιδείξουν την καθαρότητά τους. Σε αυτό το σημείο αποδεικνύεται για άλλη μία φορά η πίστη τους, αφού η θεραπεία τους γίνεται καθοδόν προς τους ιερείς. Ο άγιος Νεκτάριος σχολιάζοντας την ίαση των δέκα λεπρών²⁰⁰ επισημαίνει ότι η ίαση που γίνεται καθ' οδόν είναι απόδειξη της πίστης που υπέδειξαν. Επομένως, η πίστη των λεπρών δοκιμάζεται δύο φορές, τη μία όταν προσφεύγουν στον Χριστό για την ίαση και την άλλη όταν απέρχονται, μη θεραπευμένοι και η ίασή τους συμβαίνει καθοδόν προς τους ιερείς που θα πιστοποιούσαν την ίασή τους. Χαρακτηριστικά μάλιστα αναφέρει τα λόγια του Μ. Βασιλείου ότι η πίστη είναι η «υπόσταση των ελπιζομένων πραγμάτων²⁰¹». Στο ίδιο πλαίσιο τοποθετείται και η πίστη του ανθρώπου στον Θεό για την ίαση όχι του ίδιου, αλλά για του συνανθρώπου όπως σχολιάζει και ο άγιος Νεκτάριος. Είναι σωτήρια για την ίαση η πίστη, ακόμα και αν δεν προέρχεται από τον ίδιο τον πιστό, αλλά από τον συνάνθρωπο, που τον συμπονεί και πιστεύει. Αυτό το αναφέρει με αφορμή την ίαση του παραλυτικού²⁰² που τον μετέφεραν οι φίλοι του και τον παρουσίασαν στον Χριστό ανεβαίνοντας στην οροφή του οίκου όπου

²⁰⁰ Κεφαλά Νεκτ., *Ευαγγελική ιστορία*, εκδ. Λεώνη, Αθήνα, 1903, σ. 346, σχολιασμός του στο Κατά Λουκά 17,14 «αἱ ἰδῶν εἶπεν αὐτοῖς· πορευθέντες ἐπιδείξατε ἑαυτοὺς τοῖς ἱερεῦσι. καὶ ἐγένετο ἐν τῷ ὑπάγειν αὐτοὺς ἐκαθαρίσθησαν.»

²⁰¹ Κεφαλά Νεκτ., *Ευαγγελική ιστορία*, εκδ. Λεώνη, Αθήνα, 1903, σ. 9.

²⁰² «Καὶ ἰδοὺ ἄνδρες φέροντες ἐπὶ κλίνης ἄνθρωπον ὃς ἦν παραλελυμένος καὶ ἐζήτουν αὐτὸν εἰσενεγκεῖν καὶ θεῖναι ἐνώπιον αὐτοῦ. Καὶ μὴ εὐρόντες ποίας εἰσενέγκωσιν αὐτὸν διὰ τὸν ὄχλον, ἀναβάντες ἐπὶ τὸ δῶμα διὰ τῶν κεράμων καθῆκαν αὐτὸν σὺν τῷ κλινιδίῳ εἰς τὸ μέσον ἔμπροσθεν τοῦ Ἰησοῦ. Καὶ ἰδὼν τὴν πίστιν αὐτῶν εἶπεν αὐτῶ· ἄνθρωπε, ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι σου.» Λκ., 5, 18-20.

βρισκόταν ο Κύριος, καθώς δεν μπορούσαν να τον προσεγγίσουν με άλλον τρόπο. Η πίστη των φίλων του ασθενή σχολιάζει ο άγιος Νεκτάριος είναι και αυτή σωστική²⁰³. Μάλιστα, με αυτόν τον τρόπο επιτυγχάνεται τόσο η ίαση του ασθενούς όσο και η πνευματική ανύψωση του πιστού που προσφεύγει στον Κύριο εις βοήθεια του συνανθρώπου.

Η πίστη συνδέεται και με την υπομονή του πιστού που οφείλει να επιδεικνύει. Μέσω της υπομονής ο πιστός ομολογεί την πίστη του προς τον Θεό και ταυτόχρονα επιδεικνύει την ελπίδα του προς τη μέλλουσα ζωή. Εξάλλου, το πρόσκαιρο και το εφήμερο της παρούσας ζωής δε δύναται να συγκριθεί με τη μέλλουσα και ατελεύτητη ζωή της βασιλείας του Θεού. Οι θλίψεις και οι ασθένειες του παρόντα βίου όπως αναφέρει και ο απ. Παύλος ως παροδικές πρέπει να αντιμετωπίζονται και με το βλέμμα του πιστού στην εσχατολογική προοπτική που του διανοίγει η ενσάρκωση και η Ανάσταση του Χριστού²⁰⁴. Ο άγιος Νεκτάριος συνδέει την πίστη και τις χριστιανικές αρετές της υπομονής και της ελπίδας, με τη ηθική κατάσταση του πιστού. Η ηθική του κατάσταση είναι εκείνο το στοιχείο που δίνει τη δυνατότητα να πλησιάσει πνευματικά ο άνθρωπος τον Θεό ή να τον απομακρύνει. Στην πρώτη περίπτωση αυτό που επιτυγχάνει ο πιστός είναι θεία φώτιση με συνέπεια την ενδυνάμωση του πνευματικού του αγώνα ώστε να αμβλύνονται οι θλίψεις του²⁰⁵.

Συμπερασματικά, η πίστη, η υπομονή, η ελπίδα και η ηθική κατάσταση του πιστού είναι τα πνευματικά του εφόδια για τη διαχείριση της ασθένειας και της θλίψης που αυτή συνεπάγεται. Η άμβλυνσή τους είναι προσωπικό στοίχημα του ανθρώπου που το επιτυγχάνει με τη θεία Χάρη και φώτιση.

²⁰³ «ή πίστεως ἐτέρου ὑπὲρ ἐτέρου ἐνεργεῖ», Κεφαλά Νεκτ., *Ευαγγελική ιστορία*, εκδ. Λεώνη, Αθήνα, 1903, σ. 98.

²⁰⁴ Ρωμ. 6, 18 «Λογίζομαι γὰρ ὅτι οὐκ ἄξια τὰ παθήματα τοῦ νῦν καιροῦ πρὸς τὴν μέλλουσαν δόξαν ἀποκαλυφθῆναι εἰς ἡμᾶς.»

²⁰⁵ Κεφαλά Νεκτ., *Δέκα Λόγοι Εκκλησιαστικοί, Περί ὑπομονῆς ἐν ταῖς θλίψεσιν*, Ἄπαντα, τ. Α', εκδ. Ιεράς Μονῆς Αγίας Τριάδας Αίγινας, Αίγινα, 2010, σ. 111. «Δέον λοιπόν να προσέχωμεν εἰς τὸν ἠθικὸν ἡμῶν βίον καὶ ἐπιμέλειαν να ποιῶμεθα τῶν πρὸς τὸν Θεὸν ἡμῶν σχέσεων, ὅπως αἱ θλίψεις ἡμῶν καὶ ὀλιγώτεροι ὦσι καὶ ἥττον ὀδυνηραί».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

Η ΙΑΣΗ ΤΗΣ ΑΣΘΕΝΕΙΑΣ

1. Ο Χριστός ως ιατρός

Η επίγεια παρουσία του Ιησού Χριστού συνοδεύεται από μία πληθώρα ιάσεων και θαυμάτων (σημείων). Όπως μας αναφέρει ο άγιος Νεκτάριος, ο Κύριος εμφανίζεται φιλόανθρωπος ως προς τις ασθένειες μας και ως ιατρός θεραπεύει τόσο τις σωματικές όσο και τις πνευματικές ασθένειες μας²⁰⁶. Για την παρουσία Του ως ιατρού υπάρχει σχετική πρόρρηση στον Ησαΐα²⁰⁷ ως δηλωτική της έλευσης του Μεσσία. Παραθέτει εξάλλου σχετικό κείμενο του ι. Ι. Χρυσοστόμου, ότι κατά την πρώτη του παρουσία ήλθε ως ιατρός και όχι ως κριτής των ανθρώπων.²⁰⁸ Επομένως, η ασθένεια είναι εκείνο το στοιχείο που γίνεται η αφορμή, θα μπορούσε να λεχθεί, για να αποκαλυφθεί η έλευση του Μεσσία όπως είχαν προφητεύσει οι προφήτες της Παλαιάς Διαθήκης.

Η θεραπεία που προσφέρει ο Χριστός όμως διαφέρει από αυτή των ιατρών, καθώς δεν έχει την ανάγκη άλλων μέσων για την επίτευξή της, αλλά γίνεται αυτόματα με τον λόγο του²⁰⁹. Η θεία του φύση εκδηλώνεται για να προσφέρει την ίαση στους ασθενείς από άφραστη αγάπη για τον άνθρωπο επιδεικνύοντας το έλεος του για τη φθαρτότητα της ανθρώπινης φύσης. Η αγάπη του Θεού εκδηλώνεται για να ελευθερώσει τον άνθρωπο από τα δεινά της κτιστότητάς του. Πρώτα «αποσπά» τη ρίζα της ασθένειας και μετά εξαλείφει την ίδια την ασθένεια όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο άγιος Νεκτάριος²¹⁰ στη θεραπεία του παραλυτικού²¹¹. Η ρίζα της ασθένειας είναι η αμαρτία του ανθρώπου όπως

²⁰⁶ Κεφαλά Νεκτ., *Χριστολογία*, εκδ. Λεώνη, Αθήνα, 1900, σ. 208, αναφερόμενος σε σχόλιο του Κύριλλου Ιεροσολύμων.

²⁰⁷ «ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου, καὶ τοῖς ὤσιν αὐτῶν βαρέως ἤκουσαν καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμυσαν μήποτε ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς καὶ τοῖς ὤσιν ἀκούσωσι καὶ τῇ καρδίᾳ συνῶσι, καὶ ἐπιστρέψωσι, καὶ ἰάσομαι αὐτούς» Ησ., 6, 10.

²⁰⁸ Κεφαλά Νεκτ., *Χριστολογία*, εκδ. Λεώνη, Αθήνα, 1900, σ. 258

²⁰⁹ Κεφαλά Νεκτ., *Χριστολογία*, εκδ. Λεώνη, Αθήνα, 1900, σ. 167.

²¹⁰ Κεφαλά Νεκτ., *Ευαγγελική ιστορία*, εκδ. Λεώνη, Αθήνα, 1903, σ. 98, αλλά και στην ομιλία του *Περί ὑπομονῆς ἐν ταῖς θλίψεσιν*, Απαντα, τ. Α', Αθήνα, 2010, σ. 105.

²¹¹ Μαρκ., 2, 5-11.

διαφαίνεται και στο ευαγγελικό χωρίο της θεραπείας του παραλυτικού, όπου ο Χριστός πρώτα συγχωρεί τις αμαρτίες του και μετά τον θεραπεύει²¹². Ο άγιος Νεκτάριος διαβλέπει στο παραπάνω ευαγγελικό χωρίο τη διασύνδεση της πνευματικής με τη σωματική ασθένεια και τη θεία δύναμη του Χριστού που δρα καταλυτικά και στα δύο, θεραπεύοντάς τα.

Η παρουσία του Χριστού στη ζωή του χριστιανού είναι παντοτινή, ο Χριστός είναι μονίμως παρών, όπως αναφέρει ο ίδιος ο Χριστός, «οὐ γάρ εἰσι δύο ἢ τρεῖς συνηγμένοι εἰς τὸ ἕμὸν ὄνομα, ἐκεῖ εἰμι ἐν μέσῳ αὐτῶν²¹³», «Ἰησοῦς Χριστὸς χθὲς καὶ σήμερον ὁ αὐτὸς καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας.²¹⁴», συνεπώς οφείλει ο ασθενής να μη λιγοψυχεί και να φοβάται, αφού ο ιατρός των ψυχών και των σωμάτων είναι πάντοτε δίπλα του²¹⁵.

Ωστόσο, η άφεση των αμαρτιών προ της ίασεως θα μπορούσε να ερμηνευτεί και ως απόδειξη της θείας δύναμης η οποία αμφισβητείται από του γραμματεῖς και τους φαρισαίους γι' αυτό και ο Χριστός προβαίνει αμέσως στη θεραπεία του παραλυτικού ως το πλέον εμφανές στοιχείο για την φανέρωση της θεϊκής του δόξας.

Αναφερόμενος στην επιστολή του Ιακώβου για την ίαση των ασθενών με την επάλειψη με έλαιο, δηλώνει εμφαντικά ότι η ίαση επιτυγχάνεται με τη βοήθεια και το θέλημα του Θεού ο οποίος πολλές φορές δείχνει το έλεός Του απέναντι στην ανθρώπινη ασθενική φύση²¹⁶. Τα θαύματα του Ιησού Χριστού απέναντι στους ασθενείς που συναντούσε είναι χαρακτηριστικά της σχέσης του

²¹² «ἄνθρωπε, ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι σου... τί ἐστὶν εὐκοπώτερον, εἰπεῖν, ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι σου, ἢ εἰπεῖν, ἔγειρε καὶ περιπάτει; ἵνα δὲ εἰδῆτε ὅτι ἐξουσίαν ἔχει ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς ἀφιέναι ἁμαρτίας -εἶπε τῷ παραλελυμένῳ· σοὶ λέγω, ἔγειρε καὶ ἄρας τὸ κλινίδιον σου πορεύου εἰς τὸν οἶκόν σου», Λκ., 5, 20

²¹³ Μτθ, 18,20.

²¹⁴ Εβρ., 13,8.

²¹⁵ Κεφαλά Νεκτ., *Απαντα Α', Περί ὑπομονῆς ἐν ταῖς θλίψεσιν*, εκδ. Ιερᾶς Μονῆς Αγίας Τριάδας Αιγίνης, Αίγινα, 2010, σ. 106.

²¹⁶ «ἀσθενεῖ τις ἐν ὑμῖν; προσκαλεσάσθω τοὺς πρεσβυτέρους τῆς ἐκκλησίας, καὶ προσευξάσθωσαν ἐπ' αὐτὸν ἀλείψαντες αὐτὸν ἐλαίῳ ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου», Επιστ. Ιακώβου, 5, 14, Νεκταρίου Κεφ., *Περί ὑπομονῆς ἐν ταῖς θλίψεσιν, Απαντα Α'*, εκδ. Ιερᾶς Μονῆς Αγίας Τριάδας Αιγίνης, Αίγινα, 2010, σ. 218.

Τριαδικού Θεού με τον άνθρωπο ως ασθενή. Η αγάπη του Θεού για τον άνθρωπο ξεφεύγει από τα κοσμικά όρια είναι άρρητη και ως τέτοια την περιγράφει ο άγιος Νεκτάριος όταν επικαλείται χωρίο από την Παλαιά Διαθήκη²¹⁷ που την καταδεικνύει. «μη ἐπιλήσεται γυνὴ τοῦ παιδίου αὐτῆς τοῦ μη ἐλεῆσαι τὰ ἔκγονα τῆς κοιλίας αὐτῆς; εἰ δὲ καὶ ταῦτα ἐπιλάθοιτο γυνή, ἀλλ' ἐγὼ οὐκ ἐπιλήσομαί σου, εἶπε Κύριος²¹⁸». Η υπέρκοσμη αγάπη του Θεού σε συνδυασμό με την παντοδυναμία Του δεν αφήνει περιθώρια για απελπισία στον ασθενή. Μάλιστα, αναρωτιέται ο άγιος ποια ασθένεια και ποια νόσο μπορεί να προκαλέσει πόνο, θλίψη και φόβο, όταν υπάρχει ο γιατρός των ψυχών και των σωμάτων που με ένα λόγο του θεράπευσε πνευματικά και σωματικά τον παραλυτικό. Η φιλανθρωπία και η αγάπη του Θεού, λοιπόν, για τον άνθρωπο εκκινεί τη διαδικασία της ίασης, όμως σημαντικό και απαραίτητο στοιχείο για την ίαση είναι η πίστη με την έννοια της εμπιστοσύνης και της αφέσεως στο θείο θέλημα. Είναι το απαραίτητο επόμενο βήμα για την ίαση. Απαιτείται η συνέργεια του ανθρώπου για το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα, για να ενεργήσει η θεία Χάρη.

Ωστόσο, ο άγιος θέλει να καταδείξει μια ισορροπημένη στάση για τον ασθενούντα πιστό, γι' αυτό και τον προτρέπει μέσα από τα λόγια της Σοφίας Σειράχ, να μην υποτιμάει τον ρόλο του γιατρού και των φαρμάκων, αλλά αντίθετα μαζί με τη βοήθεια του Θεού, να μεριμνά για την υγεία του²¹⁹. Εξάλλου, η ιατρική επιστήμη και τα φάρμακα μέσω της επιστήμης, θεωρούνται ότι δόθηκαν από τον Θεό ως εργαλείο που βοηθά τον άνθρωπο σε αυτή τη μεταπτωτική πορεία του μέσα σε ένα κόσμο που υπάρχει η φθορά της αρρώστιας. Το θέμα αυτό θα εξεταστεί περαιτέρω στην επόμενη ενότητα.

²¹⁷ Κεφαλά Νεκτ., *Περί ύπομονῆς ἐν ταῖς θλίψεσιν*, *Απαντα Α*, εκδ. Ιεράς Μονῆς Αγίας Τριάδας Αιγίνης, Αίγινα, 2010, σ. 106.

²¹⁸ Ησ. 49, 15.

²¹⁹ «Τέκνον, ἐν ἀρρώσθηματί σου μὴ παράβλεπε, ἀλλ' εὔξαι Κυρίῳ, καὶ αὐτὸς ἰάσεταιί σε...καὶ ἰατρῶδὸς τόπον, καὶ γὰρ αὐτὸν ἔκτισε Κύριος, καὶ μὴ ἀποστήτω σου, καὶ γὰρ αὐτοῦ χρεῖα», Σοφία Σειράχ, 38, 9-12, Κεφαλά Νεκτ., *Περί ύπομονῆς ἐν ταῖς θλίψεσιν*, *Απαντα Α'*, εκδ. Ιεράς Μονῆς Αγίας Τριάδας Αιγίνης, Αίγινα, 2010, σ. 342.

Επίσης, ενδιαφέρον παρουσιάζει ένα ρητό του Πλούταρχου που επιλέγει να καταγράψει και το οποίο μάλιστα το παραθέτει τελευταίο για να επισφραγίσει το κεφάλαιο «περί νόσου». Σε αυτό αναφέρεται ότι είναι προαπαιτούμενο για την ίαση της ασθένειας, ο ασθενής να έχει την επίγνωση της ασθένειας του, ειδάλως χωρίς την αίσθηση ότι ασθενεί είναι αδύνατο να αναζητήσει θεραπεία²²⁰. Σε αυτό το σημείο, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι η συγκεκριμένη αναφορά, ίσως έχει επιλεγεί με στόχο περισσότερα τα πνευματικά λεγόμενα νοσήματα, δηλαδή αυτά που εμπίπτουν στην ποιμαντική διαχείρισή τους ως πάθη.

Για την ψυχική, πνευματική ασθένεια ιδιαίτερα, τον ρόλο του ιατρού αναλαμβάνει και η Εκκλησία, ως συνεχιστής του σωτηριώδους έργου, με θεραπεία την ιερά εξομολόγηση όπως τονίζει ο άγιος Νεκτάριος²²¹. Ο συσχετισμός ιεράς εξομολόγησης και ασθένειας είναι ευδιάκριτος στην ομιλία του *Περί εξομολόγησης*²²². Η ασθενική φύση του ανθρώπου τόσο ψυχικά όσο και σωματικά δέχθηκε το λυτρωτικό έργο του Χριστού για την θεραπεία της και ακολούθως των «μεσιτών» του²²³ (όπως τους χαρακτηρίζει) που είναι οι άγιοι απόστολοι. Σύμφωνα με την εντολή του Κυρίου «*ἂν τινων ἀφῆτε τὰς ἁμαρτίας,*

²²⁰«*αρχή γαρ απαλλαγῆς νόσου μεν αἰσθησις εἰς χρείαν ἀγούσα, τοῦ βοηθοῦντος το πάσχον, ο δε ἀπιστεία τοῦ νοσεῖν, οὐκ εἰδῶς, ὡν δεῖτα, καν παρη το θεραπευον ἀρνεῖται...*», Κεφαλά Νεκτ., *Περί ὑπομονῆς ἐν ταῖς θλίψεσιν, Ἀπαντα Α΄*, εκδ. Ιεράς Μονῆς Αγίας Τριάδας Αιγίνης, Αίγινα, 2010, σ. 344.

²²¹ Κεφαλά Νεκτ., *Περί ὑπομονῆς ἐν ταῖς θλίψεσιν, Ἀπαντα Α΄*, εκδ. Ιεράς Μονῆς Αγίας Τριάδας Αιγίνης, Αίγινα, 2010, σ. 126 «*Ἐπειδὴ λοιπὸν ἅπαντες δεόμεθα καὶ δὴ θεραπείας ψυχικῆς, θέλω ὀμιλήσει περὶ τοῦ τρόπου τῆς θεραπείας, ὃ ἡ Ἐκκλησία ὀνομάζει ἐξομολόγησιν, περὶ ἐξομολόγησεως ἅρα ἔσται ὁ λόγος.*».

²²² Ο λόγος του «Περί εξομολόγησης» εκφωνήθηκε την Δ΄ Κυριακή των Νηστιῶν την 3^η Μαρτίου 1885 ὅταν ο ἅγιος Νεκτάριος ἦταν φοιτητῆς τῆς Θεολογικῆς σχολῆς καὶ ταυτόχρονα ιεροδιάκονος στους ναοὺς τῆς Αγίας Εἰρήνης καὶ Παντάνασσας. Δημοσιεύθηκαν ὡς δύο ξεχωριστοὶ λόγοι, ο μεν πρῶτος στη συλλογὴ ομιλιῶν του με το τίτλο «*Δέκα λόγοι ἐκκλησιαστικοὶ διὰ τὴν Μεγάλην Τεσσαροκοστὴν*», το 1885, ο δε δεύτερος στη συλλογὴ ομιλιῶν με το τίτλο «*Περί ἐπιμελείας ψυχῆς*» το 1894, Κεφαλά Νεκτ., *Ἀπαντα Α΄*, Αθήνα, 2010, σ.σ. 59,61,72. Αναφέρονται στο ευαγγελικὸ χωρίο «*Ἰδὼν δὲ ὁ Ἰησοῦς ὅτι ἐπισυντρέχει ὄχλος, ἐπέτιμησε τῷ πνεύματι τῷ ἀκαθάρτῳ λέγων αὐτῷ τὸ πνεῦμα τὸ ἄλαλον καὶ κωφόν, ἐγὼ σοὶ ἐπιτάσσω, ἔξελθε ἐξ αὐτοῦ καὶ μηκέτι εἰσέλθῃς εἰς αὐτόν.*» (Μρκ. 9,25).

²²³ Κεφαλά Νεκτ., *Ἀπαντα Α΄*, Αθήνα, 2010, σ. 130.

ἀφίενται αὐτοῖς, ἂν τινων κρατῆτε, κεκράτηνται.»²²⁴ συνέχισαν το «θεραπευτικό» ἔργο του Κυρίου και ἔδωσαν την σκυτάλη αργότερα στην Εκκλησία μέσω του μυστηρίου της εξομολογήσεως. Η θεραπεία που προκρίνει η εξομολόγηση σχετίζεται με την αναγνώριση της θείας δύναμης και των θείων ενεργειών του Κυρίου, της αναγνώρισής του δηλαδή ως Θεανθρώπου.²²⁵ . Το ἔργο του ποιμένα της εκκλησίας είναι η θεραπεία του πιστού από τα πνευματικά νοσήματα ή αλλιώς όπως είδαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο, αφορά τη ηθική νόσηση του ανθρώπου. Εκτός της αναγνώρισης της παντοδυναμίας του Χριστού, υποβόσκουν και άλλα πνευματικά νοσήματα που οφείλει να εξαγορεύει ο άνθρωπος προκειμένου να θεραπευτεί. Ο άγιος αναφέρεται σε αυτά μέσω ενός κειμένου του Μ. Βασιλείου. Η εξαγόρευση των αμαρτιών εκ του στόματος είναι σημαντική γιατί απαιτεί τη συνδρομή του σώματος όπως και η αμαρτία, η ηθική νόσος, απαιτεί τη συνδρομή του σώματος για να εκδηλωθεί²²⁶. Τα ὄργανα του σώματος είναι εκείνα που θα αναλάβουν τον ρόλο της θεραπείας όπως ήταν αυτά που διέπραξαν και εκδήλωσαν την πνευματική ασθένεια. Η νηστεία, η ελεημοσύνη, η ταπείνωση είναι μερικές από τις θεραπείες που προτείνονται, σε αναλογία και συσχέτιση με τη διαπραθείσα αμαρτία. Προϋπόθεση είναι η ειλικρινής εξαγόρευση των αμαρτιών, ηθικών νοσημάτων εκ μέρους του πιστού, που ο άγιος Νεκτάριος τα συνδέει με τη σωματική ασθένεια και τη σχέση ιατρού- ασθενή. Όπως ο ασθενής οφείλει να ενημερώσει επακριβώς τον ιατρό για τα συμπτώματα που έχει χωρίς αιδώ, με τον ίδιο τρόπο οφείλει να συμπεριφερθεί και ο πιστός στο μυστήριο της ιεράς εξομολογήσεως²²⁷.

Συνεχίζοντας τη σκέψη του μέσω της αναλογικότητας πνευματικής και σωματικής νόσου, ο άγιος Νεκτάριος εφιστά την προσοχή του πιστού στην επιλογή του κατάλληλου ιατρού για την θεραπεία. Η εξεύρεση ενός έμπειρου

²²⁴ Ιω., 20,23.

²²⁵ Κεφαλά Νεκτ., *Άπαντα*, τ. Α', Αθήνα, 2010, σ. 281.

²²⁶Κεφαλά Νεκτ., *Άπαντα*, τ. Α', Αθήνα, 2010, σ. 283, «Ο δέ μέγας Βασίλειο λέγει, ότι ὀφείλομεν μετὰ παρησίας τῷ στόματι νὰ εξομολογηθῶμεν, ἐπειδὴ τῷ σώματι ἡμάρτομεν» Μ. Βασιλείου, *Ομιλία εἰς τον ΛΒΨαλμόν*, 2, PG 29, 325-328.

²²⁷ Κεφαλά Νεκτ, *Άπαντα*, τ. Α', Αθήνα, 2010, σ. 284.

ιατρού είναι απαραίτητη για την ίαση της σωματικής νόσου προκειμένου να γίνει ορθή διάγνωση και ακολούθως ορθή θεραπεία. Η επιλογή λάθους ιατρού μπορεί να οδηγήσει σε θάνατο τον ασθενή όπως και ο λάθος πνευματικός ιατρός μπορεί να οδηγήσει σε πνευματική απώλεια του ανθρώπου²²⁸. Οι προσευχές και οι δεήσεις προς τον Θεό και τους αγίους είναι απαραίτητες για την σωτηρία του ανθρώπου, όμως ταυτόχρονα είναι απαραίτητη και η εξομολόγηση, όπως το φάρμακο για τον ασθενή²²⁹. Η πνευματική προσπάθεια του ανθρώπου για ίαση εμπεριέχει το σύνολο των εφοδίων που παρέχει η Εκκλησία για ίαση, ως άλλο νοσοκομείο που μεριμνά για την πνευματική ίαση των πιστών.

2. Ασθένεια και ιατρική επιστήμη

Ο σημαντικός ρόλος της ιατρικής αναγνωρίζεται χωρίς αμφισβήτηση από τον άγιο Νεκτάριο σε όλα τα έργα του. Ενδεικτική της σημασίας που έδινε στην ιατρική επιστήμη είναι η επιστολογραφία του προς τις μοναχές της ιεράς μονής Αγίας Τριάδος στην Αίγινα. Οι επιστολές αναλύονται σε επόμενο κεφάλαιο όπου καταδεικνύεται όχι μόνο η ανάγκη της ιατρικής επιστήμης στην αντιμετώπιση των ασθενειών αλλά και οι γνώσεις του ιεράρχη στις ιατρικές εξελίξεις και το συνεχές του ενδιαφέρον στην παρακολούθησή τους. Εξάλλου δεν θα πρέπει να λησμονείται ότι και ο ίδιος στο πρόβλημα της ασθένειας που αντιμετώπισε προς το τέλος της ζωής του, απευθύνθηκε στους ιατρούς για την αντιμετώπισή του.

Η ορθόδοξη χριστιανική προσέγγιση του αγίου Νεκταρίου στο ζήτημα της χρήσης της ιατρικής επιστήμης είναι καθαρά πατερική. Συμπίπτει με αυτή των

²²⁸Κεφαλά Νεκτ., *Άπαντα Α'*, Αθήνα, 2010, σ. 287. Κάνοντας εκ νέου αναφορά σε κείμενο του Μ. Βασιλείου, «Ἡ ἐξαγόρευσις τῶν ἀμαρτημάτων τοῦτον ἔχει τὸν λόγον, ὃν ἔχει ἡ ἐπίδειξις τῶν σωματικῶν παθῶν. ὡς οὖν τὰ πάθη τοῦ σώματος οὐ πᾶσιν ἀποκαλύπτουσιν οἱ ἄνθρωποι, οὔτε τοῖς τυχοῦσιν, ἀλλὰ τοῖς ἐμπείροις τῆς τούτων θεραπείας· οὕτω καὶ ἡ ἐξαγόρευσις τῶν ἀμαρτημάτων γίνεσθαι ὀφείλει, ἐπὶ τῶν δυναμένων θεραπεύειν», Μ. Βασιλείου, *Κεφάλαια τῶν ὁρῶν τῶν κατ'ἐπιτομήν*, PG31, 236.

²²⁹Κεφαλά Νεκτ., *Άπαντα Α'*, Αθήνα, 2010, σ. 288.

πατέρων της Εκκλησίας που θεωρούσαν απαραίτητη την ιατρική επιστήμη χωρίς όμως να την θεωρούν μονόδρομο στην αντιμετώπιση των ασθενειών. Αντίθετα, την χρήση ιατρικής βοήθειας θα πρέπει να την αντιμετωπίζουμε ως δώρο του Θεού στον άνθρωπο στον μεταπτωτικό κόσμο και πάντα εις δόξα Θεού. Συναφότερο είναι ότι η ελπίδα μας δεν πρέπει να εναπόκειται μόνο στην ιατρική επιστήμη θεωρώντας ότι αυτή είναι μόνο υπεύθυνη για την υγεία μας, αλλά να εμπιστευόμαστε τον Θεό και την κρίση Του. Αυτή είναι εξάλλου και η πατερική σκέψη πάνω στο ζήτημα όπως εκφράστηκε και από τον μέγα Βασίλειο στο έργο του Όροι κατά Πλάτος στην αντίστοιχη ερώτηση περί της συμφωνίας της ιατρικής τέχνης με την χριστιανική ευσέβεια (ερώτηση 56^η)²³⁰. Η ελπίδα είναι πρωτίστως προς τον Θεό και εν συνεχεία προς τα μέσα που μας παρέχει. Σε αυτή πατερική γραμμή κινείται και ο άγιος Νεκτάριος χρησιμοποιώντας τη διάκριση που τον διακατείχε. Είναι χαρακτηριστική η ενότητα που αφιερώνει «Περί ιατρῶν και ιατρείας²³¹» στο έργο του «Ἱερῶν καὶ φιλοσοφικῶν λογίων θησαύρισμα» όπου κάνει χρήση πατερικών και αρχαιοελληνικών ρητῶν προκειμένου να καταδείξει την αναγκαιότητα της ιατρικής επιστήμης αλλά και τη σχετικότητα της δύναμής της ως δώρο που δίνεται από τον ίδιο τον Θεό και περιορίζεται από τα κοσμικά δεδομένα. Ενδεικτικά αναφέρουμε χωρίο του Μ. Βασιλείου που παραθέτει «Οὔτε οὖν φευκτέον πάντη τὴν τέχνην, οὔτε ἐπ' αὐτῇ πάσας τὰς ἐλπίδας ἔχειν ἀκόλουθον. Ἄλλ' ὡς κεχρήμεθα μὲν τῇ γεωργικῇ, αἰτούμεθα δὲ παρὰ τοῦ Θεοῦ τοὺς καρπούς· καὶ τῷ κυβερνήτῃ μὲν τὸ πηδάλιον ἐπιτρέπομεν, τῷ Θεῷ δὲ προσευχόμεθα ἐκ τοῦ πελάγους ἀποσωθῆναι οὕτω καὶ ἰατρον εἰσάγοντες, ὅτε λόγοςσυγχωρεῖ, τῆς πρὸς Θεὸν ἐλπίδος οὐκ ἀφιστάμεθα»²³². Επίσης, επιλέξαμε εκ των έντεκα αναφορών που κάνει σε

²³⁰ «Ἐν ἐρημίᾳ δὲ τῶν ἐξ ἰατρικῆς βοηθημάτων μὴ πᾶσαν ἔχειν τὴν ἐλπίδα πρὸς τὴν τῶν λυπηρῶν παραμυθίαν ἐν τῇ τέχνῃ ταύτῃ, ἀλλ' εἰδέναι, ὅτι ἢ οὐκ ἔασει ἡμᾶς πειρασθῆναι ὑπὲρ ὃ δυνάμεθα ὑπενεγκεῖν, ἢ ὥσπερ τότε ὁ Κύριος», Μ. Βασιλείου, *Όροι κατά Πλάτος*, PG 31,104 .

²³¹ Κεφαλά Νεκτ., *Απαντα*, τ. Ζ', «Ἱερῶν καὶ φιλοσοφικῶν λογίων θησαύρισμα», εκδ. Ἱεράς Μονῆς Ἁγίας Τριάδας Αἰγίνης, Αἴγινα, 2010, σ. 384.

²³² Μ. Βασιλείου, *Όροι κατά πλάτος*, ΝΕ', PG 31,1052.

αρχαιοελληνικούς συγγραφείς όπως τον Ιπποκράτη, τον Γαληνό, τον Μένανδρο, τον Πλάτωνα και τον Ευριπίδη για την ιατρική τέχνη, ένα ρητό του Ιπποκράτη για να καταδείξουμε την αναγνώριση του αγίου Νεκταρίου της ιατρικής επιστήμης «*Ἴατρος φιλόσοφος ἰσοθεός*²³³».

Η απολυτοποίησή της ή η άρνησή της από την άλλη πλευρά είναι τα δύο άκρα που οδηγούν τον άνθρωπο σε λανθασμένες τακτικές και επιλογές. Η μέση οδός, που ακολουθεί η ορθόδοξη σκέψη του αγίου Νεκταρίου στο θέμα της ιατρικής, υπαγορεύεται και από ένα άλλο στοιχείο, αυτό της εσχατολογικής προοπτικής της ορθόδοξης ανθρωπολογίας²³⁴. Η ζωή του ανθρώπου έχει μία ενδογενή σχετικότητα όσον αφορά την ορθόδοξη πατερική σκέψη, αφού στοχεύει προς μία υπερβατικότητα. Η σημασία της ζωής έγκειται στην επίτευξη αυτής της υπερβατικότητας, της αιώνιας βασιλείας του Θεού. Γι' αυτό και ο άγιος Νεκτάριος αναφέρει, ερμηνεύοντας σχετικό ευαγγελικό χωρίο, να είμαστε έτοιμοι να απαρνηθούμε τη ζωή μας για τη ψυχική μας σωτηρία²³⁵. Σε αυτό το πλαίσιο η υγεία του ανθρώπου σχετικοποιείται ως υπέρτατο αγαθό και υποβιβάζεται σε ένα μέσο για την επίτευξη της αληθινής σωτηρίας.

Στο βιβλίο του *Χριστιανική Ηθική* προσεγγίζει την έννοια της υγείας και της αισθητικής ζωής ως καθήκον προς τον εαυτό μας που πρέπει να εκπληρώνει ο άνθρωπος²³⁶. Η ζωή είναι το ύψιστο αγαθό που πρέπει να διαφυλάττει ο άνθρωπος και η προστασία του είναι έμμεση προστασία και του πνεύματος, αφού χρειάζεται η συνδρομή του για την πνευματική τελείωση του ανθρώπου²³⁷.

²³³ Κεφαλά Νεκτ., *Απαντα*, τ. Ζ', «*Ἱερῶν καὶ φιλοσοφικῶν λογίων θησαύρισμα*», εκδ. Ιεράς Μονής Αγίας Τριάδας Αιγίνης, Αίγινα, 2010, σ. 386. Αναφορά σε ρητό του Ιπποκράτους, *Ιπποκράτου, Περί εὐσχημοσύνης* 5.

²³⁴ Κεφαλά Νεκτ., *Απαντα*, τ. Α', «*Περί ὑπομονῆς ἐν ταῖς θλίψεσιν*», , εκδ. Ιερά Μονή Αγίας Τριάδος Αιγίνης, Αίγινα, 2010, σ. 111.

²³⁵ Κεφαλά Νεκτ., *Ευαγγελική Ιστορία*, εκδ. Λεώνη, Αθήνα, 1903, σ. 391.

²³⁶ Κεφαλά Νεκτ., *Απαντα*, τ. Δ', «*Χριστιανική Ηθική*», εκδ. Ιερά Μονή Αγίας Τριάδος Αιγίνης, Αίγινα, 2010, σ. 291.

²³⁷ Κεφαλά Νεκτ., *Απαντα*, τ. Δ', «*Χριστιανική Ηθική*», εκδ. Ιερά Μονή Αγίας Τριάδος Αιγίνης, Αίγινα, 2010, σ. 292.

Ο άνθρωπος οφείλει να μη «όλιγωρεί²³⁸» για τις ασθένειες, υπονοώντας φυσικά ο άγιος την απαραίτητη συνδρομή της ιατρικής επιστήμης, και οφείλει να μεριμνά για την υγεία του και την περιποίηση του σώματος εφαρμόζοντας και τηρώντας τους «κανόνες της υγιεινής²³⁹». Το καθήκον για την προστασία της ζωής όμως δεν ισχύει όταν τίθεται θέμα αντιστράτευσης με ηθικές και θρησκευτικές επιταγές, δηλαδή όταν απειλείται η πνευματική ταυτότητα του πιστού. Η θυσία της ζωής τότε είναι επιβεβλημένη προς όφελος της πνευματικής σωτηρίας του ανθρώπου. Το συμπέρασμα που καταλήγει ο άγιος Νεκτάριος είναι ότι ο πιστός δεν πρέπει να διακατέχεται από φόβο για τον θάνατο και η μέριμνα για τη ζωή και την υγεία του οφείλει να είναι «λελογισμένη και άπηλλαγμένη παραλόγου μερίμνης και δειλίας και φόβου.»²⁴⁰.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

ΑΣΘΕΝΕΙΑ ΚΑΙ ΠΟΙΜΑΝΤΙΚΗ

1. Η ποιμαντική του στάση απέναντι στην ασθένεια στις επιστολές του προς τις μοναχές της Ι.Μ. Αγίας Τριάδας Αιγίνης

Οι επιστολές του αγίου Νεκταρίου προς τις μοναχές της Αίγινας γράφτηκαν κατά την περίοδο 1903-1908, όταν ήταν δηλαδή διευθυντής της Ριζαρείου σχολή. Σε μία περίοδο δηλαδή που είχε αυξημένα καθήκοντα και προκαλεί εντύπωση η συχνότατη αλληλογραφία που είχε με τη μονή. Από μία γρήγορη ανάγνωση των επιστολών του καθίσταται σαφές ότι το ποιμαντικό του ενδιαφέρον ήταν αμέριστο. Ενδιαφερόταν για τους πνευματικούς αγώνες των μοναζουσών, αγωνιούσε για τα καθημερινά τους προβλήματα, επιζητούσε την αλληλογραφία τους για να μαθαίνει για την υγεία τους. Τους ενίσχυε

²³⁸ Κεφαλά Νεκτ., *Άπαντα*, τ. Δ', «Χριστιανική Ηθική», εκδ. Ιερά Μονή Αγίας Τριάδος Αιγίνης, Αίγινα, 2010, σ. 293.

²³⁹ Κεφαλά Νεκτ., *Άπαντα*, τ. Δ', «Χριστιανική Ηθική», εκδ. Ιερά Μονή Αγίας Τριάδος Αιγίνης, Αίγινα, 2010, σ. 293.

²⁴⁰ Κεφαλά Νεκτ., *Άπαντα*, τ. Δ', «Χριστιανική Ηθική», εκδ. Ιερά Μονή Αγίας Τριάδος Αιγίνης, Αίγινα, 2010, σ. 292.

χρηματικά, με διάφορα είδη πρώτης ανάγκης, φάρμακα και ήθελε να επίσταται σε ότι αφορούσε την καθημερινότητα της μονής.

Τις επιστολές προς τις μοναχές κατέγραψε η Ελένη Ζερβουλάκη το 1918 όσο ζούσε δηλαδή ο άγιος Νεκτάριος και με τη σύμφωνη γνώμη του. Έκτοτε διαφυλάχθηκαν στη μονή και μετά τη κοίμησή του, πολλές εξ αυτών μοιράστηκαν στα πνευματικά του τέκνα. Τη συγκέντρωσή τους και την έκδοσή τους την οφείλομε στον μητρο. Τίτο Ματθαϊάκη που τις εξέδωσε το 1984 όπου και τις παραθέτει χρονολογικά με δική του αρίθμηση.

Στις επιστολές του προς τις μοναχές αποδεικνύει το ποιμαντικό του ενδιαφέρον με νουθεσίες προς αυτές. Αποδεικνύει έμπρακτα το πατρικό του ενδιαφέρον για την υγεία και τις ασθένειες που ταλαιπωρούν τις μοναχές και συνεχώς, αναφέρει ότι είναι σημαντικό να είναι υγιείς για να μπορούν να επιτελούν τα πνευματικά τους καθήκοντα.

Από τις επιστολές που έγραψε ο άγιος Νεκτάριος αποδεικνύεται ότι γνώριζε πολύ καλά τη διάκριση μεταξύ των σωματικών και πνευματικών ασθενειών, καθώς και την αλληλεπίδρασή τους. Ταυτόχρονα, ήταν γνώστης των φαρμάκων και διαφόρων θεραπειών της εποχής του ώστε να καταδεικνύει την κατάλληλη θεραπεία για κάθε ασθένεια. Η ισορροπημένη του στάση και η διάκριση που τον διακατείχε τον καθιστούσαν ένα πνευματικό πατέρα για τις μοναχές που τον εμπιστεύονταν για κάθε είδους πρόβλημα που αντιμετώπιζαν. Παρακολουθούσε τις ιατρικές εξελίξεις της εποχής του και ισορροπούσε απέναντι στη πίστη και την επιστήμη.

Στη συνέχεια θα παραθέσουμε συγκεκριμένες επιστολές του αγίου Νεκταρίου όπου διαφαίνεται η στάση του απέναντι στις ασθένειες που αντιμετώπιζαν οι μοναχές. Οι περισσότερες απευθύνονται προς την ηγουμένη Ξένη (Χρυσάνθη Στρογγύλου) η οποία ήταν τυφλή και υπήρξε η πρώτη ηγουμένη της μονής κατά την περίοδο 1904-1923. Η μοναχή Κασσιασνή (Αικατερίνη Παπαδάκη) υπήρξε μεταγενέστερη ηγουμένη κατά την περίοδο 1931-1950.

Επιστολή 8^{H241} προς τις μοναχές (05/12/1904)²⁴²

Αναφέρει την ασθένειά του, ότι υπέφερε από πόνους καθώς είχε πέτρα στα νεφρά και ύστερα από οδηγίες του γιατρού που του χορήγησε το κατάλληλο φάρμακο, ξεπέρασε τους πόνους και την αυπνία που τον βασάνιζε.

Επιστολή 11^H (28/01/1905)²⁴³

Ενδιαφέρουσα είναι η συγκεκριμένη επιστολή καθώς πραγματεύεται μέσα από τις νουθεσίες του ο άγιος Νεκτάριος το γέλιο, ως ψυχοπαθολογικό σύμπτωμα. Πιο συγκεκριμένα, η μοναχή Αγγελική ταράσσεται από απρόκλητα, υστερικά γέλια, προκαλώντας αναστάτωση στις μοναχές. Ο άγιος το προσεγγίζει το ζήτημα όχι μόνο θεολογικά αλλά και ψυχοπαθολογικά. Το αυτόματο γέλιο των ανθρώπων είναι αδιάβλητο και δώρο από τον Θεό και ανάγεται «εις τα μελέτας της Υγείας και της παθολογίας», όπως χαρακτηριστικά αναφέρει. Όμως, οι υστερικοί γέλωτες προκαλούνται κατά τη γνώμη του από την έλλειψη ύπνου και την ενασχόληση της Αγγελικής με τη μηχανή από πολύ νεαρά ηλικία, που κλόμισαν τον νευρικό της σύστημα. Προτρέπει τις μοναχές να μην επιβαρύνουν το σώμα τους με υπερβολικούς κόπους αλλά να μεριμνούν για την υγεία τους. Πρώτο ζητούμενο είναι η ηθική τελειότητα και μετά η άσκηση του σώματος που προφανώς επιδίδονταν οι μοναχές καταπονώντας το. Η άσκηση του σώματος, με την έννοια της χαλιναγώγησης του από τα πάθη, είναι επικουρική της ψυχικής άσκησης και οφείλει να γίνεται με μέτρο και διάκριση. Η διάκριση ήταν χαρακτηριστικό γνώρισμα του αγίου Νεκταρίου την οποία εφάρμοζε στη μονή. Το ανθρώπινο πρόσωπο παρά την έννοια της κοινοκτημοσύνης δεν αφανίζεται αλλά κατέχει τη θέση που του αναλογεί με τα συγκεκριμένα του χαρακτηριστικά του, τις

²⁴¹ Η αρίθμηση των επιστολών είναι του μητρ. Τίτου Ματθαιάκη όπως τις παραθέτει χρονολογικά στο βιβλίο του.

²⁴² Ματθαιάκη Τίτου, *Κατηχητικάί επιστολαί*, χ.ε., Αθήνα, 1984, σ.47.

²⁴³ Ματθαιάκη Τ., *Κατηχητικάί επιστολαί*, χ.ε., Αθήνα, 1984, σ.52.

αδυναμίες του και τις δυνατότητές του²⁴⁴. Σε αυτό το πλαίσιο, η διάκριση επιβάλλει διαφορετική διαχείριση των ανθρώπων και προσέγγιση με διαφορετικό τρόπο.

Ο χαρακτηρισμός «υστερικοί» δεν είναι τυχαίος όπως θα αναφερθεί και παρακάτω η υστερία αποτελούσε σημαντικό ιατρικό ζήτημα της εποχής του αγίου Νεκταρίου και στην οποία αποδίδονταν πολλά συμπτώματα των γυναικών.

Επιστολή 12^η προς Ξένη (28/01/1905)²⁴⁵

Η ασθένεια της μοναχής Αγγελικής εξακολουθεί να απασχολεί τον άγιο Νεκτάριο καθώς ενημερώθηκε ότι ταλαιπωρείται και από κρουλόγημα στο στήθος για το οποίο προτείνει να τη συνοδεύσουν στο σπίτι της θείας της στην Αίγινα για να καλέσουν γιατρό. Ο γιατρός δε θα μπορούσε να επισκεφτεί τη μοναχή προφανώς στο γυναικείο μοναστήρι για αυτό και ήταν επιτακτική η ανάγκη να τη δει σε άλλο μέρος. Επίσης, τους προτρέπει να μη χρησιμοποιήσουν το φάρμακο που τους είχε στείλει για τη πάθηση της μοναχής Κατίνας για άλλη πάθηση αλλά να το φυλάξουν και να του το επιστρέψουν για να είναι σίγουρος ότι δε θα χρησιμοποιηθεί.

Επιστολή 14^η & 19^η προς Αικατερίνη (07/03/1905 & 18/05/1905 αντίστοιχα)

Χαρακτηριστική είναι η επιστολή του προς τη μοναχή Αικατερίνη όπου βλέπουμε να συνδέει τη σωματική νευρολογική ασθένεια με τη ψυχική. Η μοναχή Αικατερίνη ταλαιπωρούνταν, λόγω της υγρασίας και του ψύχους, με την υγεία της, αλλά ο άγιος της καταδεικνύει ότι πρόβλημα της είναι η νευρασθένεια, η υστερία που την διακατέχει. Μάλιστα, κάνει τη διάγνωση ότι επειδή έχει εξασθενήσει η υγεία της, έχει καταρρεύσει το νευρικό της σύστημα. Θεωρεί δε ότι όλες οι μοναχές βρίσκονται σε μία τέτοια κατάσταση, γιατί εξωθούν τον εαυτό τους σε ακραίες τακτικές νηστείας και άσκησης. Γι' αυτό και

²⁴⁴Καψάνη Γεωργίου, *Ο άγιος Νεκτάριος ως πνευματικός πατήρ τῶν μοναχῶν*, Πρακτικά Διορθόδοξου Θεολογικού Επιστημονικού Συνεδρίου επί τη Εκατονπεντηκονταετηρίδι από τη γεννήσεως του αγίου Νεκταρίου, Αθήνα, 2000, σ. 181.

²⁴⁵Ματθαϊάκη Τ., *Κατηχητικάί επιστολαί*, χ.ε., Αθήνα, 1984, σ.54.

δε διστάζει με διάκριση να τους κάνει σύσταση για τη νηστεία η οποία πρέπει να εφαρμόζεται με μέτρο σε περίπτωση ασθένειας. Σημαντικότερό όλων, ειδικά στους αρχάριους την άσκηση είναι η υγεία. Είναι χαρακτηριστικό το απόσπασμα: «Ἡ υγεία διὰ τοὺς μήπω τελειωθέντας εἶναι τὸ αὐτοκίνητον ἄρμα τὸ φέρον τὸν ἀθλητὴν εἰς τὸ τέρμα τοῦ ἀγώνος»²⁴⁶.

Είναι αξιοσημείωτο ότι διαπιστώνει την αλληλεπίδραση αυτής της σωματικής-νευρολογικής ασθένειας με την ψυχική, λέγοντας ότι την ασθένεια την εκμεταλλεύεται ο πειρασμός για να της προκαλέσει θλίψη και απελπισία ενώ της δημιουργεί την εσφαλμένη εντύπωση ότι πρόκειται για ψυχική νόσο²⁴⁷. Είναι λοιπόν πολύ σημαντικό να διαφυλάττουμε την υγεία μας για να μπορέσουμε να προκόψουμε στον πνευματικό αγώνα. Ειδάλλως, η σωματική πτώση μπορεί να επιφέρει και την πνευματική. Όταν θεραπευτεί το σώμα τότε θα θεραπευτεί και η ψυχή που όπως μας λέει ο άγιος Νεκτάριος «πάσχει κατ' άντανάκλασιν²⁴⁸».

Επιπλέον, τους προμηθεύει με τα απαραίτητα υλικά και φάρμακα²⁴⁹ της εποχής όπως θερμόμετρο, μέτρα και κινίνη²⁵⁰.

Επιστολή 22^η (13/09/1905), 23^η (16/09/1905) & 26^η (23/09/1905)

Η Μαρίκα νοσεί από φυματίωση και ο άγιος Νεκτάριος τη στηρίζει οικονομικά αλλά και ψυχολογικά πληρώνοντας τα έξοδα για την εισαγωγή της στον Ευαγγελισμό και νουθετώντας τη να μη απελπίζεται. Η συχνή του

²⁴⁶ Ματθαϊάκη Τ., *Κατηχητικά επιστολαί, χ.ε.*, Αθήνα, 1984, σ. 60.

²⁴⁷ «Μάθε λοιπόν, ότι τὰ ὑπὸ τοῦ πονηροῦ ὑποβαλόμενά σοι εἰσιψευδῆ καὶ βάλλε ταῦτα κατὰ μέρος μακρὰν ἀπόσου», Ματθαϊάκη Τ., *Κατηχητικά επιστολαί, χ.ε.*, Αθήνα, 1984, σ. 71.

²⁴⁸ Η σχετική αναφορά γίνεται στο υστερόγραφο της 19^η επιστολής όπου ο άγιος Νεκτάριος παραθέτει αρχικά ποίημα που είχε συγγράψει για την Υπεραγία Θεοτόκο την Γοργοεπήκοο.

²⁴⁹ Την εποχή του αγίου Νεκταρίου ήταν σε ιατρική χρήση ακόμα βότανα και φυτικά παρασκευάσματα για τη θεραπεία πολλών συμπτωμάτων.

²⁵⁰ Τον 17^ο αιώνα έχουμε την εισαγωγή φαρμάκων στην Ευρώπη από άλλες ηπείρους. Όσον αφορά την κινίνη, αυτή πρόεχεται από την απομόνωση της ουσίας από τον φλοιό της κεγχονής, ενός φυτού που εισήχθη από το Περού το 1630. Η χρήση της κινίνης ξεκίνησε το 1820 και αρχικά χρησιμοποιήθηκε για τον πυρετό της ελονοσίας και μετέπειτα για την αντιμετώπιση όλων των πυρετών, Ackweknecht Erwin, *Therapeutics, From the Primitives to the 20th century*, Hafner press, 1973, σ. 81.

αλληλογραφία για το ζήτημα της Μαρίκας επιβεβαιώνει το αμέριστο ενδιαφέρον του για τις μοναχές και για την υγεία τους. Εμπιστεύεται την ιατρική επιστήμη και ταυτόχρονα προσεύχεται στον πανάγαθο Θεό για την επάνοδο της υγείας της Μαρίκας. Στην 16^η επιστολή μάλιστα αναφέρει προς τις υπόλοιπες μοναχές ότι η Μαρίκα θα πρέπει να παραμείνει για πέντε μήνες στο νοσοκομείο, κατά το οποίο θα την επισκέπτεται κάθε εβδομάδα για να τις ενημερώνει για την εξέλιξη της υγείας της.

Επιστολή 31^η (24/10/1905) προς Κασσιανή

Σε αυτή την περίπτωση στη επιστολή προς τη μοναχή Κασσιανή²⁵¹ τη νουθετεί εντελώς διαφορετικά, καθώς εκεί διαπιστώνει ότι η αντιπάθεια που αισθάνεται για την μοναχή Ξένη είναι πνευματική νόσος. Οι σκέψεις της υποβάλλονται από την έλλειψη θερμής στην καρδιά της που άφησε περιθώριο στις πειρασμικές επιθέσεις να διαβάλλουν την Ξένη σε εκείνη. Εδώ το «φάρμακο» είναι η προσευχή και η μονολόγιστη ευχή που θα θερμάνει εκ νέου την καρδιά της Κασσιανής για να βρει την αγάπη που έχει προς το πρόσωπο της μοναχής Ξένη²⁵².

Επιστολή 34^η προς Κασσιανή (01/11/1905)

Το κρυολόγημα στο στήθος της Κασσιανής απασχολεί τον άγιο Νεκτάριο ο οποίος της στέλνει φάρμακο για την ενδυνάμωση του στήθους. Θεωρεί ότι ίσως υπεύθυνο για τις συχνές ασθένειες των μοναζουσών είναι το πηγάδι που ενδεχομένως να έχει πιάσει βούρκο. Τις προτρέπει να το καθαρίσουν και να ρίξουν αγιασμό²⁵³.

²⁵¹ Ματθαϊάκη Τ., *Κατηχητικά επιστολαί*, χ.ε., Αθήνα, 1984, σ. 88.

¹⁶⁹ «διότι αποπλανᾶσαι ἀπὸ τοὺς λογισμοὺς καὶ ἀφήνεις τὴν εὐχὴν καὶ εὐρίσκεσαι ἀπεριφρούρητος τῇ καρδίᾳ. Διὰ τοῦτο σὲ παρακαλῶ λέγε ἀδιαλείπτως τὴν εὐχὴν καὶ μὴ ἐπιτρέπῃς τοὺς λογισμοὺς σου νὰ σὲ κυριεύσωσι, οὐδὲ νὰ δέχῃσαι εἰς τὴν καρδίαν σου τὰς τῆς ἀντιπαθείας προσβολάς», Ματθαϊάκη Τ., *Κατηχητικά επιστολαί*, χ.ε., Αθήνα, 1984, σ. 88.

²⁵³ Ματθαϊάκη Τ., *Κατηχητικά επιστολαί*, χ.ε., Αθήνα, 1984, σ. 93.

Στη συνέχεια επανέρχεται στο θέμα της Μαρίκας που νοσηλεύεται αναφέροντας ότι η υγεία της βελτιώνεται χάριν μίας νέας μεθόδου που εφαρμόζει ο γιατρός Κορομηλάς με την οποία θεραπεύτηκαν άνω των 79 φθυσικών.

Επιστολή 36^η προς Ξένη (11/11/1905)

Η ασθένεια της ηγουμένης Ξένης οφείλεται κατά τον άγιο Νεκτάριο στη θλίψη της για τις μοναχές που δεν έχουν απαλλαγεί από τις κοσμικές έννοιες και τα πάθη. Η θλίψη επηρεάζει δηλαδή τη σωματική υγεία και δύναται να προκαλέσει παθογένεια στο οργανισμό ο οποίος λειτουργεί ως ψυχοσωματική ολότητα.

Επιστολή 37^η προς Ξένη (14/11/1905)²⁵⁴

Η επαναφορά της Μαρίκας από το φθυσιατρείο στη μονή έχει αναστατώσει τις μοναχές που φοβούνται για την υγεία τους. Η στάση του αγίου Νεκταρίου καλύπτει τις όποιες αμφιβολίες των μοναζουσών, αφού τις διαβεβαιώνει ότι θα δοθεί και έγγραφη βεβαίωση από τον ιατρό Κορομηλά για την υγεία της Μαρίκας. Ωστόσο, δεν παραλείπει να τις επιπλήξει για το φόβο τους που οφείλει να μην υπερβαίνει την αγάπη του Χριστού. Αναρωτιέται στη συνέχεια αν υπάρχει οικογένεια που δεν ασθένησε τέκνο της. Η ισορροπία του αγίου Νεκταρίου διαφαίνεται σε κάθε πρόβλημα που αντιμετώπιζε η μονή με την υγεία των μοναζουσών. Ιδιαίτερα με το σοβαρό θέμα της φυματίωσης που ήταν μεταδοτική, η στάση του ισορροπούσε απέναντι στο ποιμαντικό ενδιαφέρον, την ιατρική διάσταση του προβλήματος και τη θεολογική διάσταση του θέματος.

Επιστολή 47^η προς Ξένη (21/01/1906)²⁵⁵

Η ασθένεια της μοναχής Ακακίας (την οποία δεν κατονομάζει) θεωρεί ο άγιος Νεκτάριος ότι μπορεί να οφείλεται είτε σε διέγερση του νευρικού συστήματος του οποίου έδρα είναι ο εγκέφαλος και συνεπώς πρέπει να προμηθευτεί φάρμακο για να κατευνάσει τον νευρικό ερεθισμό, είτε σε μικρόβιο

²⁵⁴ Ματθαϊάκη Τ., *Κατηχητικά επιστολαί*, χ.ε., Αθήνα, 1984, σ. 100.

²⁵⁵ Ματθαϊάκη Τ., *Κατηχητικά επιστολαί*, χ.ε., Αθήνα, 1984, σ. 122.

οπότε πρέπει να προσεχθεί ιδιαίτερος η καθαριότητα και να ρίχνουν χλωριούχο κάλιο στο νερό.

Επιστολές 51 (22/02/1906) & 52 (28/02/1906) προς Ξένη²⁵⁶

Ο πονοκέφαλος της μοναχής Ξένης ανησυχεί τον άγιο Νεκτάριο ο οποίος τη συμβουλεύει να παίρνει το φάρμακο που της έστειλε. Επίσης, θεωρεί ότι ο καθαρός θαλασσινός αέρας θα βοηθήσει στην καλύτερη κυκλοφορία του αίματός της. Στη δεύτερη επιστολή του της στέλνει συνταγή του ιατρού Αραβαντινού για τον πονοκέφαλο και την προτρέπει να κάνει εντριβές στο μέτωπο με ρούμι. Ο καθαρός αέρας, το αλκοόλ, η σωστή διατροφή, ο επαρκής ύπνος ήταν απαραίτητα θεραπευτικά στοιχεία της παραδοσιακής ιπποκρατικής ιατρικής αλλά και σύγχρονες θεραπευτικές προσεγγίσεις της εποχής που θεωρούσαν ότι η υπερβολική διέγερση των νεύρων διαταράσσει την ισορροπία του οργανισμού και προκαλεί την ασθένεια του οργανισμού²⁵⁷.

Επιστολές 64 (27/05/1906) & 74 (31/10/1906)²⁵⁸ προς Ξένη

Στις επιστολές αυτές προκαλεί εντύπωση η ενημέρωση του αγίου Νεκταρίου για όλες τις εξελίξεις στα ιατρικά θέματα. Παρά των πολλών καθηκόντων που είχε αναλάβει, ήταν ενήμερος για ιατρικά ζητήματα γεγονός που καταδεικνύει το μεγάλο του ενδιαφέρον για το θέμα της υγείας. Πιο συγκεκριμένα, ενημερώνει τη μοναχή Ξένη για τα πειράματα του ιατρού Αγγέλου στους πάσχοντες από στηθικά νοσήματα με κρόμμυνα (κρεμμύδια). Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι υπήρξε θεραπεία πολλών εξ αυτών. Θεωρεί δε ότι γι' αυτό το λόγο δεν υπάρχει έξαρση της φθίσης στη Βουλγαρία, αφού καταναλώνουν πολλά εξ αυτών. Στη δεύτερη επιστολή της προτείνει ένα αφέψημα με λεμόνι που σύμφωνα με την εφημερίδα «ΕΣΤΙΑ» θεραπεύει τον πυρετό,

²⁵⁶Ματθαϊάκη Τ., *Κατηχητικά επιστολαί*, χ.ε.,Αθήνα, 1984, σ.σ. 128-129.

²⁵⁷ Brown John, *Elements of Medicine*, London, 1795, σ.σ. 195, 301.

²⁵⁸ Ματθαϊάκη Τ., *Κατηχητικά επιστολαί*, χ.ε.,Αθήνα, 1984, σ.158.

Επιστολή 77^η προς Ξένη (15/11/1906)²⁵⁹

Η συγκεκριμένη επιστολή παρατίθεται προκειμένου να καταδειχθεί το ζήτημα της υστερίας²⁶⁰ των γυναικών που απασχόλησε για πολλές δεκαετίες την Ευρώπη και το οποίο ενστερνιζόταν ο άγιος Νεκτάριος. Η ασθένεια της μοναχής Ξένης αποδίδεται στη λύπη από τον άγιο Νεκτάριο. Η λύπη της προκαλεί αύξηση της χολής στο στομάχι της προκαλώντας προφανώς πόνο. Τους πονοκεφάλους της ωστόσο τους αποδίδει σε υστερική αιτιολογία λόγω περιόδου και για αυτό της προτείνει άσκηση και καθαρό αέρα. Η υστερία από την εποχή του Ιπποκράτη και μετέπειτα του Γαληνού ήταν γυναικεία ψυχική ασθένεια που προκαλούνταν από τις κινήσεις της μήτρας με διάφορα συμπτώματα συνήθως νευρικότητα, πονοκεφάλους, εκρήξεις γέλιου ή κλάματος, υπνηλία. Ήταν σύνηθες φαινόμενο την εποχή του αγίου Νεκταρίου, οι διάφορες αταυτοποίητες νευρολογικές διαταραχές των γυναικών να αποδίδονται στην υστερία.

Επιστολή 90^η (15/01/1907)²⁶¹ & 99^η (13/03/1907)²⁶² προς Ξένη

Η ασθένεια της μοναχής Ακακίας αντιμετωπίζεται με διαφορετική προσέγγιση από τον άγιο Νεκτάριο. Προτρέπει την Ξένη να σταυρώσει την ασθενή με το Τίμιο Ξύλο και να επικαλεσθεί την χάρη των αγίων για την θεραπεία της. Επίσης, να παραπέμψει παράκληση στην Υπεραγία Θεοτόκο για ταχεία ανάρρωσή της. Επίσης, τις προτρέπει να προφυλάσσουν την υγεία του από το κρύο και να τρέφονται με γάλα, αβγά, κρασί ή ρακί που τις ενδυναμώνει. Η διατροφή αυτή απέχει από την αυστηρή ασκητική νηστεία γεγονός που

²⁵⁹ Ματθαϊάκη Τ., *Κατηχητικάί επιστολαί*, χ.ε., Αθήνα, 1984, σ. 162.

²⁶⁰ Ο όρος υστερία προκύπτει από την ελληνική λέξη υστέρα δηλαδή μήτρα, λεξικό Lidell Scot, σ.499. Μάλιστα, ο πρώτος που χρησιμοποίησε τον όρο ψύχωση για την υστερία κυρίως αλλά και για άλλες ασθένειες του νευρικού συστήματος ήταν ο W. Gullen (1776). Τα υστερικά συμπτώματα θεωρούνταν νευρωτικά και ταυτόχρονα οργανικά, χωρίς ωστόσο να βεβαιώνονταν οργανική ανωμαλία, επειδή η διακοπή της υστερικής κρίσης επιτυγχανόταν με πίεση του χεριού στην περιοχή της μήτρας, Κορναράκη Ι., *Η νευρώση ως «αδαμικό πλέγμα»*, εκδ. Αρμός, Αθήνα, 2009, σ.σ. 18-19.

²⁶¹ Ματθαϊάκη Τ., *Κατηχητικάί επιστολαί*, χ.ε., Αθήνα, 1984, σ.178.

²⁶² Ματθαϊάκη Τ., *Κατηχητικάί επιστολαί*, χ.ε., Αθήνα, 1984, σ. 192.

καταδεικνύει την ικανότητα διάκρισης και ποιμαντικής μεταχείρισης που διέθετε ο άγιος Νεκτάριος.

Συμπεράσματα

Από το σύνολο των επιστολών του αγίου Νεκταρίου προς τις μοναχές της μονής αγίας Τριάδας Αιγίνης, το μεγαλύτερο μέρος στη θεματογραφία καταλαμβάνει το θέμα της υγείας των μοναχών και η αντιμετώπιση των ασθενειών που τις ταλαιπωρούν. Γίνεται εύκολα αντιληπτό ότι το ζήτημα της ασθενείας απασχολούσε έντονα τον άγιο Νεκτάριο ο οποίος παρά τα καθήκοντα του ως διευθυντής της Ριζαρείου σχολής, είχε συχνότατη αλληλογραφία προκειμένου να παρακολουθεί τις εξελίξεις στο θέμα των ασθενειών.

Η θεολογική προσέγγιση του αγίου Νεκταρίου συνυπάρχει με την επιστημονική (της εποχής) την οποία δεν την απορρίπτει, αλλά την αποδέχεται και την υιοθετεί στις συμβουλές του προς τις μοναχές. Στο πλαίσιο αυτό αποδέχεται νέες θεραπείες και προτρέπει τις μοναχές να τις δοκιμάσουν, ενώ παράλληλα τους συνιστά να εφαρμόζουν τις οδηγίες των ιατρών.

Η πνευματική τελείωση των αρχαρίων προϋποθέτει υγιή οργανισμό, επομένως τις προτρέπει με διάκριση και μέτρο να τελούν τα πνευματικά τους καθήκοντα πάντα με γνώμονα την υγεία τους. Η υπερβολική νηστεία και άσκηση που οδηγεί στην εξάντληση εμποδίζει τον αρχάριο στην τέλεση των πνευματικών του καθηκόντων.

Η σύνδεση της πνευματικής και ψυχικής πλευράς του ανθρώπου με τη σωματική είναι έκδηλη σε όλη την επιστολογραφία του. Θεωρεί ότι τα πάθη του θυμικού επηρεάζουν τη σωματική υγεία αλλά και το αντίθετο, η κακή σωματική υγεία μπορεί να προκαλέσει και την αφύπνιση παθών, του θυμικού, σε έναν αρχάριο.

Η προσέγγιση του στο ζήτημα της ασθένειας δεν περιορίζεται μόνο στο ιατρικό, πρακτικό μέρος αλλά όπως θα ήταν αναμενόμενο βασίζεται και στη

χάρη του Θεού για την επίτευξη της υγείας των μοναχών. Η επίκληση της χάρης της Παναγίας και των αγίων αποτελεί βασική παράμετρο. Ο Θεός ως η μόνη ζωοποιός δύναμη αποτελεί το καταφύγιο των ασθενών και ο εγγυητής της ζωής και της αφθαρσίας. Ο αγιασμός, οι παρακλήσεις, και η προσευχή προτείνονται από τον ιεράρχη στις μοναχές, σε συνδυασμό πάντα με την ιατρική βοήθεια, για να ξεπεραστούν τα προβλήματα της υγείας.

2. Η διαποίμανση των ασθενούντων

Στο συγγραφικό του έργο «*Μαθήματα Ποιμαντική*» παραθέτει με συστηματικό τρόπο τις αρετές που οφείλουν να διακατέχουν τον ποιμένα-επίσκοπο της Εκκλησίας, καθώς και τα καθήκοντά του. Ο σημαντικός ρόλος του επισκόπου στη διαφύλαξη του ποιμνίου, με απώτερο στόχο τη σωτηρία του, οδήγησε στη σύνταξη αυτού του εγχειρίδιου από τον άγιο Νεκτάριο στο πλαίσιο του μαθήματος της ποιμαντικής στη Ριζάρειο σχολή.

Μείζονος σημασίας αναφέρεται η αρετή της ευσπλαχνίας και της φιλανθρωπίας του ποιμένα. Ως ευσπλαχνία νοείται η κίνηση της ψυχής προς θεραπεία των πασχόντων²⁶³, δηλαδή όπως μας επεξηγεί ο ίδιος ο άγιος Νεκτάριος η ψύχη να επιθυμεί το αγαθό του πλησίον. Η ευσπλαχνία οφείλει να γίνεται με πρότυπο τον Ιησού Χριστού ο οποίος περιηγήτο στις πόλεις προκειμένου να θεραπεύσει τους ασθενούντας από σωματικές και πνευματικές ασθένειες. Επιπλέον, ως πρότυπο οφείλει να είναι και ο καλός Σαμαρείτης που συνέτρεξε τον ασθενή -ξένο χωρίς προϋποθέσεις και όρια²⁶⁴. Σε συνέχεια των προαναφερομένων προτύπων, ο πνευματικός ποιμένας της Εκκλησίας πρέπει να θεραπεύει τις πληγές του ποιμνίου, να προσπαθεί να τους ελευθερώνει από τα δεινά που υπομένουν, να παρηγορεί τους τεθλιμμένους και τους πενθούντες και να συμπαρίσταται στους καταπονημένους. Χαρακτηριστικά γνωρίσματα του

²⁶³ Κεφαλά Νεκτ., *Μαθήματα Ποιμαντικής*, εκδ. Καλαράκη, Αθήνα, 1898, σ.164.

²⁶⁴ Λκ 10,2 5-37.

φιλεύσπλαχνου είναι η φιλανθρωπία, η ελεημοσύνη, η ενσυναίσθηση²⁶⁵ και η αυταπάρηση²⁶⁶. Η συγκεκριμενοποίηση της φιλευσπλαχνίας και των γνωρισμάτων της από τον άγιο Νεκτάριο καταλήγει στο συμπέρασμα ότι αυτή εισάγει τον ποιμένα, αλλά και τον κάθε πιστό που μιμείται την ανάλογη συμπεριφορά, στην χαρά του Κυρίου, όπως αναφέρει χαρακτηριστικά, παραθέτοντας τα λόγια του Χριστού «εὖ, δου̐λε ἀγαθὲ καὶ πιστέ! ἐπὶ ὀλίγα ἦς πιστός, ἐπὶ πολλῶν σε καταστήσω· εἴσελθε εἰς τὴν χαρὰν τοῦ κυρίου σου²⁶⁷.»

Στο ίδιο έργο αναφέρεται και στο καθήκον του Επισκόπου να συμπαραστέκεται στους ασθενείς²⁶⁸. Πιο συγκεκριμένα, παραθέτει χωρίο από τον ι. Ιωάννη Χρυσόστομο και την ομιλία του προς την Τίτο Επιστολή του Αποστόλου Παύλου όπου παρουσιάζονται τα χαρίσματα που πρέπει να διαθέτει ο Επίσκοπος. Βασικό στοιχείο που πρέπει να διαθέτει ο επίσκοπος είναι η ικανότητά του να διδάσκει το ποίμνιο του όχι μόνο θεωρητικά αλλά και με την ταύτιση θεωρίας και έργων. Εκεί παρομοιάζει τον πιστό με το σωματικό σπλάχνο του Επισκόπου, όπου όταν ασθενεί δε μπορείς ούτε να το αγνοήσεις ούτε να το παραβλέψεις αλλά πρέπει να το φροντίσεις για να εξασφαλίσεις την ίασή του. Έτσι, και ο Επίσκοπος οφείλει να συμπαραστέκεται στα πνευματικά του «σπλάχνα» που είναι οι πιστοί και να φροντίζει για τη θεραπεία τους. Η ταύτιση του ποιμνίου με τα σπλάχνα του Επισκόπου δίνεται με ποιητικό τρόπο και μέσα από το χωρίο του ι. Ι. Χρυσοστόμου²⁶⁹, το οποίο και παραθέτει ο άγιος

²⁶⁵ Αναφέρεται από τον άγιο Νεκτάριο ως «ευσυμπάθητον».

²⁶⁶ Κεφαλά Νεκτ., *Μαθήματα Ποιμαντικής*, εκδ. Καλαράκη, Αθήνα 1898, σ.165.

²⁶⁷ Μτθ. 25, 23.

²⁶⁸ Κεφαλά Νεκτ., *Μαθήματα Ποιμαντικής*, εκδ. Καλαράκη, Αθήνα 1898, σ.189-190. Η διάκριση, που γίνεται στο συγγραφικό του έργο *Μαθήματα Ποιμαντικής*, είναι σε αρετές, που οφείλουν να διαθέτουν οι ποιμένες και σε καθήκοντα των επισκόπων. Ακολουθείται, θα μπορούσε να λεχθεί, ένας σχολαστικός τρόπος παράθεσης των εν λόγω χαρακτηριστικών, με συστηματική και λεπτομερή ανάλυση του καθενός γνωρίσματος.

²⁶⁹ «Καὶ ὥσπερ τὸ σπλάγχνον, κἂν οἶδα ἰνῆ, κἂν πόνον παρέχη καὶ τῇ κεφαλῇ καὶ τῶ λοιπῶ σώματι, οὐ τολμῶ μὲν ἀμύνασθαι· οὐ γὰρ λαβόντες ξίφος διαρῶν γίνονται· οὕτω κἂν τῶν ἀρχομένων τις τοιοῦτος ἦ, πόνους ἡμῖν παρέχων καὶ ἀθυμίας ἐκ τῶν κατηγοριῶν τούτων, οὐ τολμῶ μὲν ἀμύνασθαι· πόρρω γὰρ ταῦτα πατρικῆς διανοίας,

Νεκτάριος στη συνάφεια των καθηκόντων του απέναντι στο ποίμνιό του. Πιο συγκεκριμένα, όπως όταν κάποιος πονάει, δε μπορεί να εκβάλλει το σημείο του σώματός του το οποίο του προκαλεί τον πόνο, αλλά προσπαθεί να τον αντιμετωπίσει, με τον ίδιο τρόπο και ο σωστός ποιμένας, όταν ασθενεί κάποιος από το ποίμνιό του, οφείλει όχι να το παραβλέψει ή να τον εκδιώξει αλλά να τον θεραπεύσει. Με αυτόν τον τρόπο, ο ποιμένας καθίσταται «*servus servorum*» δηλαδή δούλος των δούλων του²⁷⁰, εικόνα που πολύ εύστοχα χρησιμοποιεί και ο ιερός Αυγουστίνος, αλλά και ο Γρηγόριος ο Διάλογος αναφερόμενος στον πραγματικό επίσκοπο.

Μάλιστα, ιδιαίτερη μνεία κάνει στους ανίατους ασθενείς, τους οποίους οφείλει ο Επίσκοπος να τους περιλαμβάνει στις προσευχές του προς τον Κύριο για ίαση²⁷¹. Η ανίατη ασθένεια αναφέρεται τόσο στη σωματική όσο και στη πνευματική δηλαδή για τους ανθρώπους που έχουν πλανηθεί και απομακρυνθεί από την οδό του Κυρίου. Οι προσευχές και οι δεήσεις του ποιμένα οφείλουν να γίνονται με επιμονή προς επίτευξη ίασεως. Η παραίτηση και η απελπισία δεν είναι γνωρίσματα της ορθόδοξης στάσης. Ο ποιμένας με θερμή προσευχή απευθύνει δέηση προς τον Θεό για το ποίμνιο που ασθενεί, ασχέτως αν ιατρικά χαρακτηρίζεται η ασθένεια ανίατη. Αφιλοκερδώς και με συναίσθηση του έργου τους πρέπει να συμπαρίστανται στους ασθενείς²⁷². Η διαποίμανση εξάλλου των ανίατων ασθενών έχει ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και ειδική προσέγγιση στα σύγχρονα εγχειρίδια ποιμαντικής και είναι αξιοσημείωτο ότι ο άγιος Νεκτάριος αναφέρεται ιδιαίτερος σε αυτή.

Τον πνευματικό ποιμένα τον χαρακτηρίζει ως ιατρό που με τη διδασκαλία του οφείλει, αφού κάνει σωστή διάγνωση της ασθένειας των ακροατών του, να

ἀλλ' ἀνάγκη φέρειν τὸν πόνον, ἕως ἂν ἐκεῖνος ὑγιάνῃ καλῶς.», *Ι.Χρυσόστομου, Υπόμνημα προς Τίτον επιστολή, Ομιλία Α', PG 62,669.*

²⁷⁰ Σταυρόπουλου-Γιουσπάσογλου Γεωργίου, *Η προσωπογραφία του ποιμένα, Ο ποιμαντικός κανόνας του Γρηγόριου Διαλόγου*, εκδ Αρμός, Αθήνα, 2017, σ. 37.

²⁷¹ Κεφαλά Νεκτ., *Μαθήματα Ποιμαντικής*, εκδ. Καλαράκη, Αθήνα 1898, σ.190.

²⁷² Κεφαλά Νεκτ., *Μαθήματα Ποιμαντικής*, εκδ. Καλαράκη, Αθήνα 1898, σ. 190, αναφορά του στην Α' Πέτρου, 5, 1-4 «ποιμάνατε τὸ ἐν ὑμῖν ποίμνιον τοῦ Θεοῦ, ἐπισκοποῦντες μὴ ἀναγκαστῶς, ἀλλ' ἐκουσίως, μὴδὲ αἰσχροκερδῶς, ἀλλὰ προθύμως».

μεριμνήσει για τη θεραπεία τους μέσα από τη διδασκαλία τους. Με εύληπτο λόγο, γλυκύτητα και επιείκεια πρέπει να εμβαθύνει στην ασθένεια του ακροατηρίου προκειμένου να χορηγήσει το κατάλληλο φάρμακο κατά περίπτωση²⁷³.

3. Η προσωπική του στάση απέναντι στην ασθένεια στο τέλος της ζωής του.

Η ασθενική φύση του αγίου Νεκταρίου τον έφερε αντιμέτωπο αρκετές φορές με την ασθένεια την οποία αντιμετώπιζε είτε με προσευχή είτε με τα ενδεδειγμένα μέτρα της εποχής του. Ένα από αυτά ήταν τα ταξίδια προκειμένου η αλλαγή του κλίματος να τον βοηθήσει στην ενδυνάμωση του οργανισμού του. Σε αίτησή του προς το Συμβούλιο της Ριζάρειου Εκκλησιαστικής σχολής αιτείται την δεκαπενθήμερη άδεια με το αιτιολογικό «Διοχλούμενοι συνεχώς υπό πυρετών και άλλων παθήσεων προς έντελῃ ἀπό τούτων ἀπαλλαγὴν περιερχόμεθα εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἐπιζητήσωμεν κλίμα εὐκρατέστερον καὶ ὑγιεινότερον.»²⁷⁴. Με το ίδιο αιτιολογικό αιτείται και το 1896, άδεια ενός μηνός. Εξάλλου, η αλλαγή του κλίματος θεωρούνταν ως βασικό στοιχείο της θεραπευτικής αγωγής στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, βασισμένο στην ιπποκρατική αντίληψη, όπως έχουμε αναφέρει.

Επίσης, σε επιστολή του αγίου Δανιήλ Κατουνακιώτη μετά την εκδημία του αγίου Νεκταρίου προς τη τυφλή μοναχή Ξένη της ιεράς μονής Αγ. Τριάδας Αιγίνης, αφού εκφράζει τη θλίψη του για την εκδημία, αλλά και τη βεβαιότητα του για την αγιοσύνη του, κάνει αναφορά στην ασθενική φύση του αγίου που την αποδίδει στον φθόνο του σατανά και στην πειρασμική του επίθεση²⁷⁵. Συνάγεται ευλόγως το συμπέρασμα ότι ο άγιος Νεκτάριος ταλαιπωρούνταν συχνά από ασθένειες, έχοντας αναπτύξει ένα έντονο προσωπικό βίωμα αλλά και στάση απέναντι στην ασθένεια.

²⁷³ Κεφαλά Νεκτ., *Μαθήματα Ποιμαντικής*, εκδ. Καλαράκη, Αθήνα 1898, σ. 195.

²⁷⁴ Στρογγύλη Κλ., *Ο άγιος Νεκτάριος Πενταπόλεως και η Ριζάρειος Εκκλησιαστική Σχολή*, εκδ. Ριζάρειο Ίδρυμα, Αθήνα, 2008, σ. 444.

²⁷⁵ Ζήση Θεοδώρου, *Το πρόσωπο και το έργο του αγίου Νεκταρίου*, Πρακτικά Διορθόδοξου Θεολογικού Επιστημονικού Συνεδρίου επί τη Εκατονπεντηκονταετηρίδι από τη γεννήσεως του αγίου Νεκταρίου, Αθήνα, 2000, σ. 126.

Η συναίσθηση που είχε ο άγιος Νεκτάριος για τη σημασία της υγείας στην άσκηση των ποιμαντικών του καθηκόντων, εκφράζεται πρωτίστως από την προσωπική του στάση. Η επιδείνωση της υγείας το 1908 τον αναγκάζει να παραιτηθεί από τη διεύθυνση της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής σχολής. Συγκεκριμένα, στην επιστολή παραίτησής του προς το Συμβούλιο αναφέρει ότι «διαπονηθείς τό σῶμα καί ύποκύπτων συνεχῶς εἰς ἀσθενείας» αισθάνεται ανίσχυρος για να συνεχίσει το έργο του²⁷⁶. Αυτό καταδεικνύει ότι υπήρχε συνέπεια θεωρίας και πράξης στον άγιο Νεκτάριο, ότι πρέσβευε ως θεωρία για τη σημασία της υγείας, το εφάρμοζε και στη ζωή του. Ο άγιος Συμεών ο Θεολόγος εξάλλου αναφέρει ότι αποτελεί ασέβεια για κάποιον να θεολογεί χωρίς προσωπική βιωματική εμπειρία της ζωής της πίστεως και επίγνωσης της ασθένειας του, γεγονός που καταδεικνύει ότι ο άγιος Νεκτάριος δεν μπορεί να κατηγορηθεί για τέτοιου είδους ασέβεια²⁷⁷.

Η θέση του απέναντι στην ασθένεια καταδεικνύεται, ακόμα περισσότερο στο προσωπικό του βίωμα, όταν ασθένησε και εισήχθη στον νοσοκομείο. Έπασχε από προστατίτιδα και επέμεινε του πόνους επί ενάμισι έτος προσπαθώντας να αποκρύψει την ασθένειά του. Τον Αύγουστο του 1920 επισκέφτηκε την ανδρῶα μονή της Παναγίας της Χρυσολεόντισσας στην Αίγινα προκειμένου να προσευχηθεί για την ασθένειά του. Η προσευχή του και η παράκληση του ήταν σύμφωνα με μαρτυρίες να του χορηγηθεί παράταση ζωής για να ολοκληρώσει το έργο του²⁷⁸. Γνωρίζοντας ότι πλησιάζει η κοίμησή του, επισκέπτεται για τελευταία φορά το μοναστήρι της Αγίας Τριάδας για να το ευλογήσει. Κατόπιν σύστασης των μοναζουσών και προτροπή του ιατρού στην

²⁷⁶ Επιστολή του αγίου Νεκταρίου προς το Συμβούλιο της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής σχολής στις 7-2-1908, Στρογγύλη Κλεοπ, *Ο άγιος Νεκτάριος Πενταπόλεως και η Ριζαρείου Εκκλησιαστική Σχολή*, εκδ. Ριζαρείο Ίδρυμα, Αθήνα, 2008, σ. 255.

²⁷⁷ Κορναράκη Ιωάννη, *Σχόλια στην ποιμαντική του αγίου Νεκταρίου*, Πρακτικά Διορθόδοξου Θεολογικού Επιστημονικού Συνεδρίου επί τη Εκατονπεντηκονταετηρίδι από τη γεννήσεως του αγίου Νεκταρίου, Αθήνα, 2000, σ. 240.

²⁷⁸ Ματθαϊάκη Τίτου, *Ο άγιος Νεκτάριος Κεφαλᾶς Μητροπολίτης Πενταπόλεως*, Αθήνα, 1985, σ.σ. 91-93.

Αίγινα, αποφασίζει να επισκεφθεί το νοσοκομείο Αρεταίειο όπου και νοσηλεύτηκε επί δίμηνο.

Μετέβη στις 20 Σεπτεμβρίου του 1920 και εισήχθη στον Αρεταίειο Νοσοκομείο Αθηνών ως άπορος ασθενής σε δωμάτιο γ' θέσης. Ο λόγος της εισαγωγής του ως άπορου ασθενή δεν έχει διευκρινιστεί, καθώς δεν ήταν άπορος, αφού λάμβανε τη σύνταξη της Ριζαρείου σχολής. Το γεγονός αυτό υπήρξε καταλυτικό για την πορεία της υγείας του, καθώς ως απόρου και μοναχού δεν του δόθηκε η δέουσα προσοχή αλλά παρέμεινε χωρίς ουσιαστική θεραπεία νοσηλευόμενος στο θάλαμο «Τζιβανοπούλειο» για 50 ημέρες. Η διάγνωση της χρόνια κυστιτίτιδας και υπερτροφίας του προστάτη αναγράφεται στη ληξιαρχική πράξη θανάτου ενώ δεν αναφέρεται ως διάγνωση εισαγωγής ή αποτέλεσμα ιατρικών και διαγνωστικών εξετάσεων. Δίπλα του κατά το διάστημα της νοσηλείας του στάθηκαν οι μοναχές Ευφημία και Αγαπία, ενώ αμέριστη ήταν και η συμπαράσταση του συνεργάτη του Κώστα Σακκόπουλου²⁷⁹.

Η άκρα ταπείνωσή του, για την οποία απόρησαν και οι ίδιοι οι γιατροί, η υπομονή του απέναντι στον πόνο, η αναζήτηση της ιατρικής βοήθειας όταν απαιτείται, δείχνουν ότι ο άγιος Νεκτάριος δεν ήταν μόνο της θεωρίας αλλά κυρίως και πάνω από όλα της πράξης. Με σθένος πνευματικό, υπέμεινε τους πόνους²⁸⁰, δέχθηκε την νοσηλευτική περιποίηση και μάλιστα χωρίς καμία περηφάνεια λόγω της θέσης του.

Με την στάση του, μας διδάσκει τον τρόπο αντιμετώπισης της ασθένειας σε προσωπικό επίπεδο. Η υπομονή αποτελεί σημείο αναφοράς για να ανταπεξέλθει ο άνθρωπος την πρόκληση της ασθένειας. Η αντίληψή της όχι ως τιμωρία αλλά ως μία δοκιμασία της ανθρωπίνης φύσης όπως δίδασκε και ο άγιος Νεκτάριος τόσο θεωρητικά όσο και πρακτικά, συνεπικουρεί στην υπέρβαση της οδύνης που αυτή προκαλεί.

²⁷⁹ Μαμμά Κωνσταντίνου, *Ο άγιος Νεκτάριος στο Αρεταίειο Νοσοκομείο Αθηνών*, Αθήνα, 2009, σ.σ. 86-87.

²⁸⁰ Ματθαϊάκη Τίτου, *Ο άγιος Νεκτάριος Κεφαλάς Μητροπολίτης Πενταπόλεως, χ.ε.*, Αθήνα, 1985, σ. 93.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Ο άγιος Νεκτάριος Πενταπόλεως είναι ένας σύγχρονος άγιος της εποχής μας ο οποίος έχει να επιδείξει μία ιδιαίτερη στάση προσωπική και συγγραφική απέναντι στο ζήτημα της ασθένειας. Η ασθένεια πέρα από το στενό εννοιολογικό της πλαίσιο φέρει και ένα σημαντικό θεολογικό περιεχόμενο, αφού είναι συνδεδεμένη με την πτώση του ανθρώπου. Αποτελεί συνέπεια του προπατορικού αμαρτήματος που συνοδεύει τον άνθρωπο στην κοσμική του πορεία.

Η ανίχνευσή της στην Παλαιά Διαθήκη την καταδεικνύει ως τιμωρία αλλά και ως παιδαγωγικό μέσο του ανθρώπου που δοκιμάζει τη πίστη του ανθρώπου και ενίοτε τη δυναμώνει ανάλογα με τη προσωπική στάση του καθενός. Το παράδειγμα του Ιώβ αποτελεί ενδεικτικό παράδειγμα της δοκιμασίας της ασθένειας που την απομονώνει από την αμαρτία και την τιμωρία και την καταδεικνύει ως σωτηριολογικό και λυτρωτικό μέσο.

Στην Καινή Διαθήκη η ασθένεια αποτελεί σημείο που συνδέεται με την απόδειξη της θεότητας του Χριστού μέσω της θαυματουργού Του δράσης. Τα θαύματα των ίσεων αλλά και των αναστάσεων, φανερώνουν τη θεϊκή δόξα και προϋποθέτουν στις περισσότερες περιπτώσεις τη πίστη εκ μέρους του ανθρώπου.

Ο Χριστός είναι κατεξοχήν ιατρός σωματικών και πνευματικών ασθενειών που θεραπεύει τον άνθρωπο και τον λυτρώνει, παρέχοντάς του την εσχατολογική ελπίδα της σωτηρίας, την καινούργια ζωή που αποδεσμεύεται από το φόβο της ασθένειας και του θανάτου ως τελικό σημείο της ανθρώπινης πορείας.

Η πατερική προσέγγιση είναι διττή με ανθρωπολογικές και σωτηριολογικές διαστάσεις. Η ασθένεια είναι μία φθοροποιός δύναμη του μεταπτωτικού κόσμου αλλά ταυτόχρονα πεδίο δοκιμασίας που δίνεται στον άνθρωπο με στόχο την πνευματική του αφύπνιση και εντέλει τη σωτηρία του. Αποδέχεται το κατά

φύση, τη φθορά και τον θάνατο, αλλά προσδοκά το υπερ φύση με τη αναφορά του στον Θεό. Η ασθένεια βρίσκεται στο μεθόριο μιας τέτοιας σύγκρουσης όπου τα μέσα για την αντιμετώπισή της όπως αναφέρει και ο Μ. Βασίλειος εναποτίθενται καταρχάς στον Θεό και μετέπειτα στα μέσα στα οποία μας παρέχει όπως είναι και η ιατρική επιστήμη.

Μία άλλη σημαντική πτυχή της ασθένειας που θίχτηκε είναι και η έννοια της πνευματικής, που στη θεολογία συμπίπτει με τη ψυχική. Η ψυχική ασθένεια άπτεται όχι μόνο της ιατρικής επιστήμης, αλλά και της θεολογίας, αφού κάποιες ψυχικές ασθένειες στηρίζονται σε πάθη που έχουν κυριεύσει τη ψυχή του ανθρώπου. Με τα πάθη ασχολήθηκε ιδιαίτερος και ο άγιος Νεκτάριος, χαρακτηρίζοντάς τα ηθική νόσηση στο έργο του *Γνώθι σεαυτό*.

Η στάση του αγίου Νεκταρίου απέναντι στην ασθένεια στηρίζεται στη πατερική θέση ότι ο άνθρωπος είναι ολότητα ψυχοσωματική. Το σώμα δεν υπολείπεται του πνεύματος, αλλά μαζί ως ενότητα πορεύονται στην πορεία της μετάβασης από το κατ'είκόνα στο καθ' ομοίωσιν. Σε αυτό το πλαίσιο, ο άγιος, μέσα από το συγγραφικό του έργο, καθορίζει την ανάγκη να προστατεύουμε και να διαφυλάσσουμε την σωματική υγεία και ταυτόχρονα την πνευματική με την προσευχή. Η σωματική υγεία εξάλλου είναι απαραίτητη για να προχωρήσει κάποιος πνευματικά. Επιπλέον, στην περίπτωση της ασθένειας, έχει μια ισορροπημένη στάση απέναντι στην ανάγκη της ιατρικής επιστήμης και της πίστης στον Θεό.

Αποδέχεται την ασθένεια ως παιδαγωγικό μέσο για τη σωτηρία του ανθρώπου αποδεσμεύοντάς τη από την έννοια της τιμωρίας. Η ζωοποιός δύναμη του Θεού αποτελεί εγγύηση στον αγώνα του ανθρώπου με τις φθοροποιές δυνάμεις ο οποίος, κατά τον άγιο Νεκτάριο και σε σύμπνοια με την πατερική σκέψη, δοκιμάζει τη πίστη του στον αγώνα του με την ασθένεια.

Ως πνευματικός πατέρας, ο άγιος Νεκτάριος προσπαθούσε πάνω σε αυτή τη λεπτή γραμμή να ισορροπήσει και να συμβουλευεί τα πνευματικά του παιδιά, αφού θεωρούσε απαραίτητο προσόν για τον ποιμένα της Εκκλησίας να

συμπαραστέκεται στους ασθενείς. Η διδασκαλία του ταυτίζεται με τη προσωπική του στάση ως άοκνος υποστηρικτής των μοναζουσών στα διάφορα προβλήματα υγείας που παρουσίαζαν. Η συνδρομή του εξάλλου ήταν πρωτοποριακή για τα θεολογικά δεδομένα της εποχής. Ήταν ένθερμος υποστηρικτής των ιατρικών εξελίξεων και τις πρότεινε για την υγεία των ασθενών. Η ιατρική επιστήμη έχαιρε εκτίμησης από τον άγιο Νεκτάριο, χωρίς να απεμπολεί όμως τη θεολογική της αναφορά και τη συνδρομή της θείας βοήθειας.

Η συμπαράσταση στους ασθενούντας αποτελεί ένα από τα πρωταρχικά καθήκοντα του ποιμένα της Εκκλησίας ο οποίος οφείλει να στέκεται με διάκριση απέναντι στα ψυχικά και πνευματικά νοσήματα.

Η υποδειγματική στάση του αγίου Νεκταρίου απέναντι στον προσωπικό του αγώνα, όταν ασθένησε, προς το τέλος της ζωής του, εξάλλου, αποτελεί το πλέον χαρακτηριστικό στοιχείο που τον αντιπροσωπεύει. Υπομονή, πίστη στον Θεό, εμπιστοσύνη στην ιατρική επιστήμη εις δόξα Θεού, ταπεινότητα, και εντέλει αγιότητα είναι τα στοιχεία που υποδεικνύει και διδάσκει ως τρόπο ζωής.

ΠΗΓΕΣ

1. Νεκτάριος Κεφαλάς,

- *Κεκγραγάριον του θείου και ιερού Αυγουστίνου*, εκδ. Λεώνη, Αθήνα, 1910
- *Υποτύπωσις περί ανθρώπου*, εκδ. Ακρόπολις, Αθήνα, 1893
- *Απαντα, τόμος Α΄, Δέκα Λόγοι Εκκλησιαστικού, β΄Περι Υπομονής*, εκδ. Ιερίας Μονής Αγίας Τριάδας Αιγίνης, Αίγινα, Αθήνα, 2010
- *Απαντα, τόμος Δ΄, Χριστιανική Ηθική*, εκδ. Ιερά μονή Αγίας Τριάδος Αιγίνης, Αίγινα, 2010
- *Το γνώθι σε αυτόν*, νεοελληνική απόδοση Ευανθία Χατζή, εκδ. Άθως, Αθήνα, 2012
- *Ιερών και φιλοσοφικών λογίων θησαύρισμα, τ. Α΄*, εκδ. Καλαράκη Αθήνα, 1895
- *Ευαγγελική ιστορία*, εκδ. Λεώνη, Αθήνα, 1903
- *Μαθήματα Ποιμαντικής*, εκδ. Καλαράκη, Αθήνα, 1898
- *Χριστολογία*, εκδ. Λεωνή, Αθήνα, 1900

2. Αριστοτέλης,

- *Ηθικά Νικομάχεια*, Βιβλίο Η΄, 1150B
- *Φυσικά Προβλήματα*, Α. ΟΣΑ ΙΑΤΡΙΚΑ, 859A

3. Αθανάσιος Αλεξανδρείας

- *Λόγος περί ενανθρωπήσεων του Λόγου*, PG 35, 133, 21

4. Βασίλειος Μέγας,

- *Ερμηνεία στον προφήτη Ήσαϊα*, PG 30, 289
- *Όμιλία εις τό «Πρόσεχε σεαυτῶ»*, PG 31, 35
- *Όροι κατά πλάτος*, ΜΣ΄, PG 31, 1036
- *Όροι κατά πλάτος*, ΝΕ΄, PG 31, 1045
- *Όμιλία εις τον ΑΒΨαλμόν*, 2, PG 29, 325-328

5. Γρηγόριος Θεολόγος,

- Λόγος ΛΒ, PG35, 204
- Λόγος ΟΗ', Περὶ εαυτού, PG37, 1425
- Λόγος ΜΖ', PG 37, 1382

6. Γρηγόριος Παλαμάς,

- Υπέρ των ιερώς ησυχάζοντων, Λόγος 3,2, 22, μεταφρ. Π. Χρήστου ΕΠΕ 2, Θεσ/νίκη, 1982
- Προς μοναχήν Ξένην, Περὶ παθών και αρετών, μτφρ. Π. Χρήστου, ΕΠΕ 8, Θεσ/νίκη, 1994
- Κεφάλαια εκατόν πενήκοντα», PG 150, 1141
- Περὶ παθών και αρετών, 29, PG, 150, 1061^A

7. Ειρηναίος Λυώνος,

- Κατά αιρέσεων 5, PG 07, 5

8. Ιωάννης Δαμασκηνός,

- Εκδοσις ακριβής της Ορθοδόξου πίστεως, PG 94, 968

9. Ιωάννης Χρυσόστομος,

- Υπόμνημα εις στο κατά Ματθαίον Ευαγγέλιο, Όμιλία ΛΕ', ΕΠΕ
- Όμιλία ΚΘ', 206-207. ΕΠΕ, 25, 286
- Σύγκρισις βασιλικής δυναστείας και πλούτου και υπεροχής, προς μοναχόν συζώντα τή αληθεστάτη και κατά Χριστόν φιλοσοφία», PG 47, 388-389
- Υπόμνημα προς Τίτον επιστολή, Όμιλία Α', PG 62,669.

10. Κύριλλος Αλεξανδρείας,

- Υπομνήματα εις τον Ευαγγελιστήν Ματθαίον, PG 72, 37
- Υπόμνημα εις τό κατά Ιωάννην Ευαγγέλιον, PG74, 548 Α

11. Κύριλλος Ιεροσολύμων

- Όμιλία εις τον παραλυτικόν ἐπὶ τήν κολυμβήθραν, PG 33, 6

12. Μάξιμος Ομολογητής

- Θεωρία σύντομως προς τούς λέγοντας προϋπάρχειν ἢ μεθυπάρχειν τῶν σωματῶν τὰς ψυχὰς, PG 91, 1324
- Κεφάλαια περί αγάπης, PG 90,985

ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

1. Κωνσταντινίδης Ανέστης, *Μέγα λεξικό της Ελληνικής Γλώσσας*, τόμος Α', εκδ. Κωνσταντινίδη, Αθήνα, 1901
2. Λεξικό LiddellScott, Κωνσταντινίδη,
3. Σταματάκος Ιωάννης, *Λεξικόν της αρχαίας ελληνικής γλώσσας*, εκδ. Βιβλιοπρομηθευτική, Αθήνα, 1999

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Ackweknecht Erwin, *Therapeutics, From the Primitives to the 20th century*, Hafner press, 1973
2. Bolton Derek, Gillett Grant, *The Biopsychosocial Model of Health and Disease*, εκδ. Springer Nature, Switzerland, 2019
3. Boulogne J, "Medical myths and notions in Ancient Greece", *Med Nowozytna*, 2001, 8 (2)
4. Davis W.W., "Two Discussions of Job 19:23-27", *The Old Testament Student*, 8 (3), 1888
5. Dean Kathryn, "The role of methods in maintaining orthodox beliefs in health research", *Social Science & Medicine*, 58, 2004
6. Engel George, "The need for a new medical model: a challenge for biomedicine", *Science*, 196, 1977
7. Mansour Ahmad M., Abla Mehio-Sibai, Joseph B. Walsh, Zaher H. Sbeity, "Jesus and the eye: New Testament miracles of vision", *Acta Ophthalmologica Scandinavica*, 83(6) 2005.

8. Frank Hugh Foster, "The New Testament Miracles: An Investigation of Their Function", *The American Journal of Theology*, 12(3), 1908
9. Podorovsky Antoniy, «Οι κλασικές σπουδές του Αγίου Νεκταρίου στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και η επίδρασή τους στη θεολογική του διδασκαλία», περ. *Κοινωνία*, 61(1), 2021
10. Susser Mervyn, "The uses of social science in medicine", *The Lancet*, 284(7357), 1964
11. Wilshire Carolyn, Ward Tony, " Psychogenic Explanations of Physical Illness", *Perspectives on Psychological Science*, 11(5), 2016
12. Αβιμελέχ (Μπονάκη) Μικραγιανανίτη του Κρήτος, *Βίος του Σεβασμιωτάτου Νεκταρίου, χ.ε.*, Βόλος, 1921
13. Αυγουστίδης Αδαμάντιος, «Ευσπλαχνία και ιατρική πράξη: ψυχολογική και ποιμαντική προσέγγιση», *περιοδ. Θεολογία*, 2, 2001
14. Βουρλής Αθανάσιος, *Σχόλιον εις τήν «Ἠθικὴν» τοῦ ἁγίου Νεκταρίου*, Πρακτικά Διορθόδοξου Θεολογικού Επιστημονικού Συνεδρίου επί τη Εκατονπεντηκονταετηρίδι από τη γεννήσεως του αγίου Νεκταρίου, Αθήνα, 2000
15. Γιαννακοπούλου Βαρβάρα, *Άγιος Νεκτάριος Πενταπόλεως, Ο διευθυντής της Ριζαρείου εκκλησιαστικής Σχολής, Ο παιδαγωγός, Ο θεολόγος*, εκδ. Γκελμπέσης, Αθήνα, 2003
16. Γκρέκας Αρίσταρχος, «Η ασθένεια και η αντιμετώπισή της κατά τον Μέγα Βασίλειο», *Πρακτικά Επιστημονικής Διημερίδας Πίστη, ελπίδα και όραμα στον καιρό της πανδημίας*, 12-13 Μαρτίου 2021, εκδ. Φοινίκη, Αθήνα, 2022
17. Γούτσος Διονύσης, *Χαρτογραφώντας το σημασιολογικό πεδίο της ασθένειας στα Ελληνικά*, *περιοδ. Γλωσσολογία*, 22 (2014)
18. Δεσπότης Σωτήρης, *Σπουδή στην παύλεια θεολογία*, από διάλεξη του M. Wolter, *Sunde nach dem, Neuen Testament*, στις 20.05.2008 στο

- τμήμα της Κοινωνικής Θεολογίας, μτφρ. Σ. Δεσπότη, εκδ. Έννοια, Αθήνα, 2018
19. Δημητρακόπουλος Σοφοκλής, *Ο άγιος Νεκτάριος Πενταπόλεως*, εκδ. Παρρησία, Αθήνα, 2005
 20. Ζηζιούλας Ιωάννης, «*Νόσος και θεραπεία*», *Θεολογία και Ψυχιατρική σε διάλογο*, εκδ. Αποστολική Διακονία Αθήνα, 1999
 21. Ζήσης Θόδωρος, *Το πρόσωπο και το έργο του αγίου Νεκταρίου*, Πρακτικά Διορθόδοξου Θεολογικού Επιστημονικού Συνεδρίου επί τη Εκατονπεντηκονταετηρίδι από τη γεννήσεως του αγίου Νεκταρίου, Αθήνα, 2000
 22. Ζιόμπολας Νεκτάριος, *Ο Άγιος Νεκτάριος και το διπλό θαύμα στον Σταύρο Καλκανδή*, εκδ. Μουσικοεκδοτική, Αθήνα, 2000
 23. Θεοδώρητος Μοναχός Αγιορείτης, *Ο Άγιος Νεκτάριος, ο Ιεράρχης, ο Λόγιος, ο Ασκητής*, εκδ. Συναξαριστής, Αθήνα, 1970
 24. Καλαντζή-Αζίζι Αναστασία, *Κλινική Ψυχολογία*, εκδ. ΕΚΠΑ, Αθήνα, 2008
 25. Καλαχάνης Κωνσταντίνος, Πάνου Ευαγγελία, Μανιμάνης Βασιλείος, Κωστίκας Ιωάννης, *Από τα στοιχεία του ανθρώπου στα στοιχεία του Σύμπαντος*, Επιστημονική Ημερίδα: Φιλοσοφία, Φυσικές Επιστήμες, Βιοηθική Πανεπιστήμιο Αθηνών, 12/11/2014
 26. Κάλφας Βασίλειος, Πλάτων, *Τιμαίος*, εκδ. Εστία, Αθήνα, 2013
 27. Καψάνης Γεώργιος, *Ο άγιος Νεκτάριος ως πνευματικός πατήρ τῶν μοναχῶν*, Πρακτικά Διορθόδοξου Θεολογικού Επιστημονικού Συνεδρίου επί τη Εκατονπεντηκονταετηρίδι από τη γεννήσεως του αγίου Νεκταρίου, Αθήνα, 2000
 28. Κορναράκης Ιωάννης,
 - *Η νεύρωση ως «Αδαμικό πλέγμα»: Η απώθηση της αλήθειας στον βιωματικό πυρήνα της νεύρωσης*, εκδ. Αρμός, Αθήνα, 2009

- Σχόλια στην ποιμαντική του αγίου Νεκταρίου, Πρακτικά Διορθόδοξου Θεολογικού Επιστημονικού Συνεδρίου επί τη Εκατονπεντηκονταετηρίδι από τη γεννήσεως του αγίου Νεκταρίου, Αθήνα, 2000
- 29. Κορναράκης Κωνσταντίνος, «Ευθανασία: Ηθικά διλήμματα πολιτισμικής αυτοσυνειδησίας», *περιοδ. Βιοηθικά*, 8 (2), 2017
- 30. Κούρτη Άννα, Η επέτειος των 200 χρόνων από τη γέννηση του Δαρθίνου, *περιοδ. Τριπτόλεμος*, 27, 2009
- 31. Κωσταράς Γρηγόριος, *S. Kierkegaard, Ο φιλόσοφος της εσωτερικότητας*, εκδ. Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα, 1966
- 32. Μαμμάς Κωνσταντίνος, *Ο άγιος Νεκτάριος στο Αρεταίειο Νοσοκομείο Αθηνών*, Αθήνα, 2009
- 33. Ματθαιάκης Τίτος,
 - *Ο άγιος Νεκτάριος Κεφαλάς*, Αθήνα, χ.ε., 1985 Ματσούκα Νικολάου, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία*, τ. Β', εκδ. Κυριακίδης, Θεσ/νίκη, 2018
 - *Κατηχητικάί επιστολαί*, χ.ε., Αθήνα, 1984
- 34. Μωυσέως Μοναχός Αγιορείτης, *Ο άγιος Νεκτάριος και το Άγιο Όρος*, Πρακτικά διορθόδοξου θεολογικού επιστημονικού συνεδρίου επί την εκατονπεντηκονταετηρίδι από της γεννήσεως του αγίου Νεκταρίου, Αθήνα, 2000
- 35. Παπαδάτου Δανάη, Αναγνωστόπουλος Φώτιος, *Η ψυχολογία στον χώρο της υγείας*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 2012
- 36. Παπαδημητρίου Γεώργιος, «Το «Βιοψυχοκοινωνικό Πρότυπο»: 40 χρόνια εφαρμογής», *Ψυχιατρική*, 28(2), 2017
- 37. Πατέλης Δημήτρης, *Εισαγωγή στη φιλοσοφία*, εκδ. Πολυτεχνείο Κρήτης, Χανιά, 2013
- 38. Πάτσαλος Νικόλαος, *Η θεολογική διδασκαλία του αγίου Νεκταρίου στο πλαίσιο των θεολογικών ζυμώσεων του 19ου αιώνα στον Ελλαδικό*

χώρο, εισήγηση στο Β' Διεθνές Θεολογικό Συνέδριο της Πανελληνίας Ένωσης Θεολόγων που έλαβε χώρα διαδικτυακά στις 13 & 14 Νοεμβρίου 2020 με θέμα «Νεκτάριον τιμήσωμεν πιστοί. Βίος και έργο του αγίου Νεκταρίου Πενταπόλεως του θαυματουργού († 1920 εκατό έτη από την κοίμησή του)», 2020

39. Σιμωνιάς Παναγιώτης, *Η έννοια της αμαρτίας κατά τους Εβραίους προφήτας, χ.ε., Θεσ/νίκη, 1968*
40. Σταυρόπουλος-Γιουσπάσογλου Γεώργιος, *Η προσωπογραφία του ποιμένα, Ο ποιμαντικός κανόνας του Γρηγόριου Διαλόγου*, εκδ Αρμός, Αθήνα, 2017
41. Στρογγύλης Κλέοπας, *Ο Άγιος Νεκτάριος Πενταπόλεως και η Ριζάρειος Εκκλησιαστική Σχολή*, εκδ. Ριζάρειο Ίδρυμα, Αθήνα, 2008,
42. Τσελεγγίδης Δημήτριος, *Δυτική θεολογία και πνευματικότητα*, εκδ. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Αθηνών, Θεσ/νίκη, 2009-2010
43. Τσιτσιγκός Σπυρίδων, *Πνευματικότητα*, εκδ. Tremendum, Αθήνα, 2015
44. Χονδρόπουλος Σώτος, *Ο Άγιος του αιώνα μας*, εκδ. Καινούργια Γη, Αθήνα, 2007